

Αρχαία Ιστορία

Α΄ Γυμνασίου

Τόμος 1ος

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Θεόδωρος Κατσουλάκος *Φιλολόγος, εκπαιδευτικός*
Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης
Γεωργία Κοκκορού – Αλευρά
Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Αθηνών
Βασίλειος Σκουλάκος *Σχολικός Σύμβουλος*

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Εμμανουήλ Μελάς
Επίκ. Καθηγητής του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου
Ιωάννης Νεραντζής *Σχολικός Σύμβουλος*
Αιμιλία Μπάνου *Φιλολόγος, εκπαιδευτικός*
Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Σπυρίδων Γούσης, *Εικονογράφος*

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Αλεξάνδρα Σφυρή, *Φιλολόγος*

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Αναστασία Κυρκίνη – Κούτουλα *Σύμβουλος Π.Ι.*

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

Δημήτριος Γέρος, *Ζωγράφος*

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

«ΕΛΛΗΝΙΜΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ – MULTIMEDIA Α.Ε.»

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

Ομάδα Εργασίας

Αποφ. 16158/6-11-06 και 75142/Γ6/11-7-07 ΥΠΕΠΘ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**Θεόδωρος Κατσουλάκος Γεωργία Κοκκορού - Αλευρά
Βασίλειος Σκουλάκος**

**ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ**

www.patakis.gr

Αρχαία Ιστορία

Α΄ Γυμνασίου

Τόμος 1ος

**Γ΄ Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 / Κατηγορία
Πράξεων 2.2.1.α: «Αναμόρφωση των προγραμμάτων
σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»**

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος
Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ Πρόεδρος του
Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

**Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή νέων βιβλίων και
παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με
βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»**

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου
Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης
Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

Αναπληρωτής Επιστημ. Υπεύθ. Έργου
Γεώργιος Κ. Παληός
Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου
Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου
Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγ. Ινστιτ.

**Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό
Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.**

Ι. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΛΙΘΟΥ

Ο άνθρωπος δρα πριν από την ιστορία, δηλαδή πριν από την εμφάνιση των πρώτων γραπτών πηγών. Όλη αυτή η μακρότατη περίοδος, από την εμφάνιση του ανθρώπου στη γη μέχρι την ανακάλυψη της γραφής, ονομάζεται Προϊστορία. Τα πρώτα ίχνη του ανθρώπου έχουν αναζητηθεί πολύ βαθιά μέσα στο χρόνο, γύρω στα 2,5 εκατομμύρια χρόνια πριν από σήμερα. Όλο αυτό το ασύλληπτο διάστημα ο άνθρωπος προοδεύει, βελτιώνει συνεχώς τις συνθήκες ζωής του, τελειοποιεί τον εργαλειακό εξοπλισμό του. Με βάση την τεχνολογική εξέλιξη προτάθηκε από τους επιστήμονες η υποδιαίρεση της Προϊστορίας. Έτσι διακρίνουμε την Εποχή του Λίθου και την Εποχή του Χαλκού. Η πρώτη περιλαμβάνει την Παλαιολιθική και τη Μεσολιθική εποχή που καλύπτουν το διάστημα από την εμφάνιση του ανθρώπου μέχρι το 6500 περίπου π.Χ. και τη Νεολιθική που τελειώνει περίπου το 3000 π.Χ. Η Εποχή του Χαλκού καλύπτει την περίοδο από το 3000 μέχρι το 1100 π.Χ.

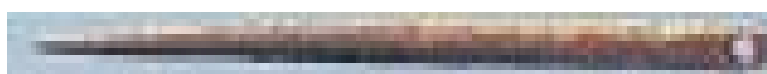
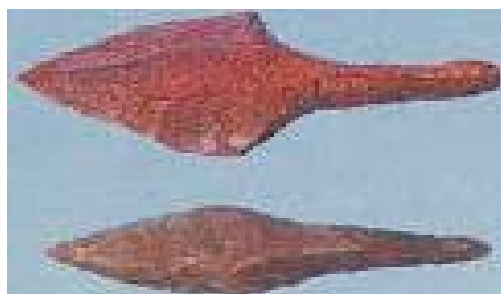
1. Η ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΚΑΙ Η ΜΕΣΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Η πρώτη εμφάνιση του ανθρώπου στη γη

Πριν από περίπου 2.500.000 χρόνια εμφανίζονται στην Αφρική οι πρώτοι άνθρωποι. Οι επιστήμονες ονόμασαν αυτό τον τύπο ανθρώπου «**Ικανό άνθρωπο – homo habilis***». Ο «ικανός άνθρωπος» ζει ομαδικά και κατασκευάζει εργαλεία. Ο «**Όρθιος άνθρωπος – homo erectus***» που τον διαδέχεται βελτιώνει την κατασκευή των εργαλείων και ανακαλύπτει τη φωτιά. Τα ίχνη του απαντώνται όχι μόνο στην Αφρική αλλά επίσης στην Ευρώπη και στην Ασία. Τέλος, ο «**Σοφός (έμφρων) άνθρωπος – Homo sapiens***» διαθέτει μέγεθος εγκεφάλου μεγαλύτερο από αυτό των προκατόχων του και θάβει τους νεκρούς του. Η ανθρώπινη αλυσίδα καταλήγει στον «**Σοφότερο άνθρωπο – Homo sapiens sapiens***» ο οποίος επινοεί την τέχνη και εξαπλώνεται σε ολόκληρο τον κόσμο. Εμείς είμαστε οι άμεσοι απόγονοι του «**Σοφότερου ανθρώπου**».

ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

<p>Πρώιμη Παλαιολιθική εποχή 2.500.000- 200.000 π.Χ.</p>	<p>«Ικανός άνθρωπος» «Όρθιος άνθρωπος»</p>	<p>Κροκάλες* Χειρο- πελέκεις</p>	
<p>Μέση Παλαιολιθική εποχή 200.000-35.000 π.Χ.</p>	<p>«Σοφός άνθρωπος»</p>	<p>Αιχμές Ξέστρα</p>	
<p>Ύστερη Παλαιολιθική εποχή 35.000- 6.500 π.Χ.</p>	<p>«Σοφότερος άνθρωπος»</p>	<p>Λεπίδες Ξύστρα – Γλυφίδες Οστέινα εργαλεία</p>	

Τα κύρια εργαλεία του ανθρώπου
της Παλαιολιθικής εποχής (Μουσείο Βόλου)

Η ζωή του ανθρώπου κατά την Παλαιολιθική και Μεσολιθική εποχή (2.500.000-6.500 π.Χ.)

Κατά τη μακρά αυτή περίοδο το κλίμα ήταν ψυχρότερο απ' ό,τι σήμερα. Ο άνθρωπος βρίσκει συχνά καταφύγιο στα σπήλαια, μετακινείται ακολουθώντας τα θηράματά του και προτιμά για προσωρινή εγκατάσταση τις θέσεις κοντά στις όχθες ποταμού, δίπλα σε πηγές νερού ή δίπλα σε λίμνες. Κατά τη διάρκεια της Παλαιολιθικής και Μεσολιθικής εποχής ο άνθρωπος είναι κυνηγός και τροφосуλλέκτης, ενώ βοηθητικό ρόλο παίζει και η αλιεία. Τα θηράματα ποικίλλουν ανάλογα με την περιοχή. Στην ανατολική Ευρώπη κυριαρχεί το μαμούθ, ενώ στη δυτική ο τάρανδος ο αίγαγρος και η αντιλόπη. Στη μεσογειακή Ευρώπη τα βόδια, τα ελάφια και οι ίπποι αποτελούν, μαζί με τους καρπούς, την κύρια τροφή του ανθρώπου. Για την κατασκευή των όπλων και των εργαλείων του ο άνθρωπος χρησιμοποιεί οστά και κέρατα ζώων ή, κυρίως, κατεργάζεται τον λίθο. Για να αντιμετωπίσει το κρύο, περιτυλίγεται με δέρματα ζώων.

Ο «Σοφός άνθρωπος» θάβει τους νεκρούς του και στους τάφους τοποθετεί διάφορα κτερίσματα*. Αυτό δείχνει ότι πιστεύει σε μια άλλη ζωή, μετά το θάνατο.

Στον ελλαδικό χώρο η παρουσία του παλαιολιθικού ανθρώπου πιστοποιείται σε περιοχές όπως η Θεσσαλία, η Μακεδονία, η Αργολίδα, η Κέρκυρα και σε πολλές άλλες.

Η τέχνη

Η τέχνη, δηλαδή η δημιουργία αντικειμένων και κατασκευών που δεν καλύπτουν μόνο βασικές ανάγκες και δραστηριότητες για την επιβίωση, όπως η διατροφή, αλλά έχουν και διακοσμητικό ή συμβολικό

χαρακτήρα, πρωτοεμφανίζεται κατά τα τέλη της παλαιολιθικής περιόδου. Στα έργα τέχνης αυτής της περιόδου περιλαμβάνονται ζωγραφικές παραστάσεις και αγαλματίδια από πηλό, κόκαλο ή λίθο. Καλλιτεχνικά δημιουργήματα αποτελούν επίσης τα κοσμήματα, όπως περιδέραια, βραχιόλια, σκουλαρίκια και άλλα. Σε πολλές ευρωπαϊκές παλαιολιθικές θέσεις έχουν βρεθεί σπηλαιογραφίες, δηλαδή εικόνες ζώων και σπανίως ανθρώπων ζωγραφισμένες με χρώματα ή χαραγμένες στα τοιχώματα των σπηλαίων. Οι παλαιολιθικές παραστάσεις έχουν, μάλλον, μαγική ή συμβολική σημασία και εκφράζουν την αντίληψη των παλαιολιθικών ανθρώπων για το μυστήριο της δημιουργίας της ζωής, την αγωνία για την επιβίωση (εξασφάλιση ζωής) και το θάνατο. Κατά την εποχή αυτή πιστεύεται ότι ξεκινά και η δημιουργία της θρησκείας, η πίστη δηλαδή σε κάποιες δυνάμεις που επηρεάζουν τη ζωή των ανθρώπων. Τότε ξεκινά και η ταφή των νεκρών.

Αναπαράσταση
σπηλαιογραφίας

Ασκήσεις – Δραστηριότητες

Να επιστρέψετε στον πίνακα της σελίδας 10 και να συμπληρώσετε μία τέταρτη στήλη με τις σημαντικότερες κατακτήσεις του ανθρώπου στην τεχνολογία, την τέχνη και την ιδεολογία σε κάθε στάδιο της εξέλιξής του.

Η καθημερινή ζωή κατά την Παλαιολιθική εποχή. Με βάση την εικόνα να περιγράψεις την ημέρα ενός παλαιολιθικού ανθρώπου.

Ο ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ Η ΤΕΧΝΗ

Η παλαιολιθική τέχνη εκδηλώθηκε μέσα από πολλές και ποικίλες μορφές. Τα κινητά έργα τέχνης περιλαμβάνουν κοσμημένα εργαλεία, όπλα, πλακίδια με εικονιστικές εγχαράξεις ζώων και ανθρώπων και ζωόμορφα και ανθρωπόμορφα, κυρίως γυναικεία, ειδώλια. Η τέχνη των σπηλαίων περιλαμβάνει οποιαδήποτε παράσταση ή άλλο έργο ζωγραφικής και γλυπτικής και κυρίως τις σπηλαιογραφίες που εντοπίστηκαν σ' ένα σύνολο σπηλαίων τα οποία παρουσιάζουν εξαιρετική πυκνότητα στη ΝΔ Γαλλία (π.χ. Lascaux) και στη Β. Ισπανία (π.χ. Altamira). Στα Βαλκάνια, με εξαίρεση τη Ρουμανία, και φυσικά στην Ελλάδα, δεν εντοπίζονται σπηλαιογραφίες. Στις ζωγραφικές παραστάσεις έχουν καταμετρηθεί 267 ζώα, ρινόκεροι, λιοντάρια, μαμούθ, άλογα, βίσωνες, αρκούδες, τάρανδοι, ελάφια κ.ά.

Κοσμάς Τουλούμης, *Πριν από την Ιστορία*, σ. 40

Σπηλαιογραφία από τα σπήλαια της Niaux (Γαλλία)

Να περιγράψετε τη σπηλαιογραφία. Τι ζώα εικονίζονται; Μπορείτε να βρείτε τους λόγους για τους οποίους ο άνθρωπος ζωγράφισε αυτά τα ζώα;

2. Η ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Η ζωή του ανθρώπου κατά τη Νεολιθική εποχή (6500-3000 π.Χ.)

Η μετάβαση του ανθρώπου από την Παλαιολιθική εποχή της κυνηγετικής και τροφοσυλλεκτικής οικονομίας στη Νεολιθική, όταν ο άνθρωπος γίνεται γεωργός και κτηνοτρόφος, αποτελεί μία πραγματική επαναστατική αλλαγή. Η Νεολιθική εποχή χαρακτηρίζεται από τα παρακάτω στοιχεία, που το ένα αποτελεί συνέχεια του άλλου: α) μόνιμη εγκατάσταση του ανθρώπου και δημιουργία οικισμών β) απασχόληση με τη γεωργία και την κτηνοτροφία και γ) χρήση της κεραμικής.

Περίπου το 6500 π.Χ. το κλίμα γίνεται θερμότερο και το κυνήγι σπανιότερο. Ο άνθρωπος, για την τροφή του, δεν μπορεί πια να στηρίζεται αποκλειστικά στο κυνήγι και την καρποσυλλογή. Θα έπρεπε ο ίδιος να προχωρήσει στην παραγωγή της τροφής του. Είναι η αρχή για τη γεωργία και την κτηνοτροφία.

Η γεωργία γεννιέται σε μία «εύφορη ημισέληνο» που περιλαμβάνει τη Μεσοποταμία, την Παλαιστίνη (Χαναάν, Φοινίκη) και την Αίγυπτο. Στη συνέχεια, γεωργία και κτηνοτροφία επεκτείνονται στη βόρεια Αφρική και την Ευρώπη, ενώ αργότερα νέες εστίες εμφανίζονται σε Αμερική και Ασία. Τα πρώτα φυτά που καλλιεργήθηκαν ήταν τα δημητριακά, τα οποία αποτελούν τη βάση της διατροφής του ανθρώπου.

Για να διευκολύνονται στην καλλιέργεια οι άνθρωποι, σιγά – σιγά εφευρίσκουν διάφορα εργαλεία, όπως το αλέτρι για να οργώνουν τη γη, το δρεπάνι για το θερισμό, τη μυλόπετρα για να αλέθουν τους σπόρους. Αυτά τα εργαλεία είναι συνήθως κατασκευασμένα από λειασμένο λίθο.

«Η Εύφορη ημισέλιος»

Νέες τεχνικές αναπτύσσονται. Οι άνθρωποι κατασκευάζουν κεραμικά σκεύη για να τοποθετούν τα περισσεύματα των δημητριακών και για να ψήνουν τις τροφές. Αρχίζουν να υφαίνουν τα ενδύματά τους, χρησιμοποιώντας το μαλλί των προβάτων ή φυτά όπως το λινάρι.

Συγχρόνως, με τη γεωργική ενασχόληση οι άνθρωποι εγκαταλείπουν τη νομαδική ζωή. Επιλέγουν τη μόνιμη εγκατάσταση και χτίζουν σπίτια με ξύλα, πλίνθους ή πέτρες. Συγκεντρώνονται και δημιουργούν τα πρώτα χωριά. Οι κάτοικοί τους είναι γεωργοί που κατασκευάζουν μόνοι τους ό,τι χρειάζονται. Γρήγορα, όμως, οι άνθρωποι ειδικεύονται. Δίπλα στους γεωργούς παρουσιάζονται οι τεχνίτες. Ανταλλάσσουν

τα προϊόντα τους με τρόφιμα και έτσι αναπτύσσεται σταδιακά ένα είδος οικιακής οικονομίας.

Εργαλεία και αντικείμενα του νεολιθικού ανθρώπου.
Αναγνώρισε τα αντικείμενα. Σε τι χρησιμεύει το καθένα;

Η καθημερινή ζωή του νεολιθικού ανθρώπου. Με βάση την εικόνα της καθημερινής ζωής του παλαιολιθικού ανθρώπου, ποιες εξελίξεις παρατηρείς στη καθημερινή ζωή;

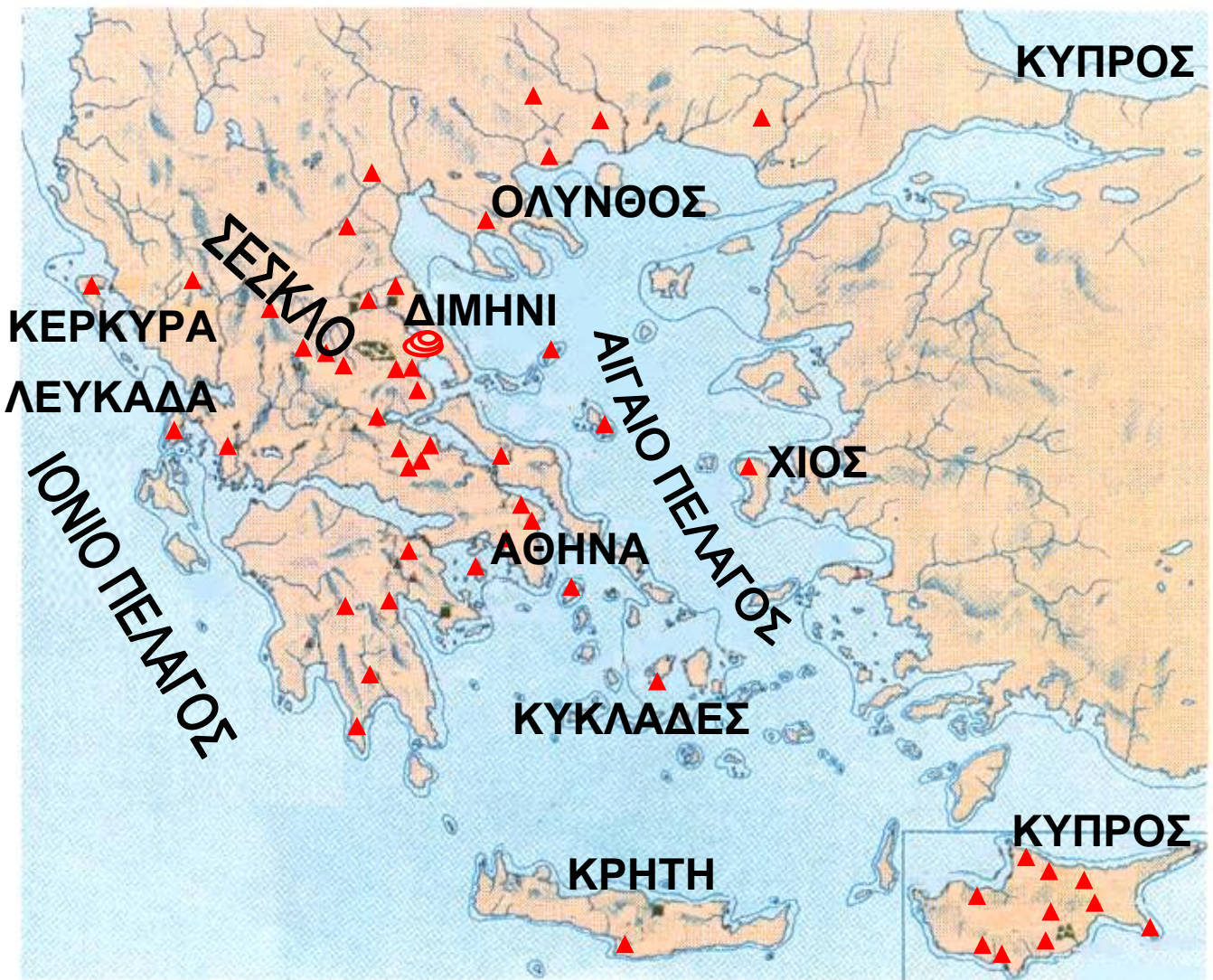
Το Δισπηλιό, όπως εμφανίζεται σήμερα, με αναπαράσταση μιας λιμναίας καλύβας (5.200 π.Χ.)

Η Νεολιθική εποχή στην Ελλάδα

Στον ελλαδικό χώρο οι μεταβολές της νεολιθικής περιόδου αρχίζουν να γίνονται ορατές γύρω στο 6500 π.Χ. Νεολιθικοί οικισμοί έχουν εντοπιστεί σε περιοχές της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, σε βραχώδεις τοποθεσίες των νησιών, σε παρυφές ορεινών όγκων, σε σπήλαια, σε παραλιακές και παραλίμνιες περιοχές. Ο πιο συνηθισμένος χώρος προϊστορικού οικισμού για τις περιοχές της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας είναι ο τεχνητός λοφίσκος που ονομάζεται «τούμπα» και «μαγούλα». Παράλληλα αναπτύσσεται ο επίπεδος οικισμός ο οποίος στη νότια Ελλάδα καταλαμβάνει μεγάλη έκταση. Λιμναίος οικισμός έχει ανασκαφεί στη θέση **Δισπηλιό στην Καστοριά**. Ξύλινοι πάσσαλοι στήριζαν επίσης ξύλινες πλατφόρμες επάνω στις οποίες στηρίζονταν τα σπίτια.

Ένας νεολιθικός οικισμός στην Ελλάδα: Διμήνι. Αναπαράσταση της νεολιθικής ακρόπολης στο Διμήνι, στην περιοχή του Βόλου.

Η νεολιθική Ελλάδα. Στο χάρτη αναφέρονται όλοι οι νεολιθικοί οικισμοί που έχουν ανασκαφεί. Σε ποια ελληνική περιοχή παρατηρείς τη μεγαλύτερη πυκνότητα και πως τη δικαιολογείς;

Στην βόρεια Ελλάδα τα σπίτια των νεολιθικών οικισμών, κατά κανόνα, είναι κατασκευασμένα από κλαριά και λάσπη και στηρίζονται σε έναν ξύλινο σκελετό. Στη Θεσσαλία, στη νότια Ελλάδα αλλά και στα νησιά του Αιγαίου, στην κατασκευή των σπιτιών χρησιμοποιούνται ευρύτατα ντόπιες πέτρες.

Η ενασχόληση με τη γεωκτηνοτροφία* είναι το κύριο χαρακτηριστικό της οικονομίας κατά τη Νεολιθική εποχή στην Ελλάδα. Τα δημητριακά και τα όσπρια

αποτελούν τη βάση των καλλιεργειών, ενώ τα αιγοπρόβατα, τα βοοειδή και οι χοίροι τη βάση της κτηνοτροφίας. Κατά την περίοδο αυτή κατασκευάζονται και χρηστικά αντικείμενα οικιακής χρήσης, κεραμικά, λίθινα ή οστείνια.

Πήλινο αγγείο με πολύχρωμο διάκοσμο από το Διμήνι Θεσσαλίας (3800-3300 π.Χ.) (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Δε γνωρίζουμε αν οι άνθρωποι είχαν ατομική ιδιοκτησία της γης. Το πιο πιθανό είναι ότι η γη ανήκε συλλογικά στην κοινότητα. Τα νεολιθικά κοπάδια, από οικόσιτα ζώα, πρέπει να ήταν μικρά. Την ευθύνη για τη βοσκή τους μπορεί να την είχε ολόκληρη η κοινότητα.

Ο άνθρωπος της Νεολιθικής εποχής στην Ελλάδα δεν είναι μόνος. Αποτελεί αναπόσπαστο μέρος μιας ευρύτερης ομάδας, της κοινότητας. Τέλος, η μελέτη των τρόπων ταφής των νεκρών, γενικώς η φροντίδα γι' αυτούς, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο νεολιθικός άνθρωπος στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από έντονο θρησκευτικό συναίσθημα.

Η τέχνη της νεολιθικής εποχής

Εκτός από τα ειδώλια, τα κοσμήματα και άλλα διακοσμητικά αντικείμενα που εξακολουθούν να κατασκευάζονται ήδη από την Παλαιολιθική εποχή, εφευρί-

σκεται τώρα το πλάσιμο πήλινων αγγείων που ψήνονταν κατόπιν στη φωτιά, ώστε να γίνουν σκληρά και ανθεκτικά. Στην αρχή όλα ήταν χονδροειδή, μονόχρωμα και ακόσμητα. Αργότερα τα σχήματά τους έγιναν κομψότερα και έφεραν διακόσμηση. Τα σχέδια αποτελούνταν αρχικά από παράλληλες ή τεθλασμένες γραμμές, τρίγωνα, σπείρες και μαιάνδρους. Τα ποικίλα αυτά κοσμήματα ζωγραφίζονταν με ζωηρά χρώματα. Τα νεολιθικά ειδώλια κατασκευάζονταν από πηλό, σπανιότερα από λίθο, και συχνά διακοσμούσαν με ζωγραφιστά σχέδια. Παριστάνουν κυρίως γυναικείες μορφές, όρθιες ή καθιστές, κάποτε με παιδί στην αγκαλιά. Λιγότερα είναι τα ειδώλια ανδρών και ακόμη σπανιότερα τα ειδώλια ζώων. Τα γυναικεία ειδώλια, που είναι και τα περισσότερα, σύμφωνα με τη γνώμη ορισμένων επιστημόνων, εικονίζουν τη μεγάλη μητέρα θεά· άλλοι, όμως, πιστεύουν ότι σε αυτά τονίζεται η σημασία της γυναίκας – μητέρας στη διαιώνιση της ζωής.

Πήλινο ειδώλιο Κουροτρόφου*
από τη Θεσσαλία. Λείπει το κεφάλι.

Η γυναίκα κάθεται σε σκαμνί και κρατάει στην αγκαλιά της βρέφος. Όλη η μορφή είναι διακοσμημένη με απλές γραμμές και σπείρες (Μουσείο Βόλου)

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

- 1. Πώς συνδέεται η εμφάνιση των αγγείων από πηλό με την εγκατάσταση των ανθρώπων σε μόνιμους οικισμούς τη Νεολιθική εποχή; Για να απαντήσετε σκεφθείτε για ποιον σκοπό χρησιμοποιούνταν τα αγγεία στη Νεολιθική εποχή.**
- 2. Οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής εποχής που μετακινούνταν συχνά, θα μπορούσαν να χρησιμοποιούν αγγεία από πηλό;**
- 3. Με τη μόνιμη εγκατάσταση γεννιέται η έννοια της πατρίδας. Με ποια κριτήρια επιλέγουν οι άνθρωποι ένα τόπο για μόνιμη εγκατάσταση;**
- 4. Κατά τη γνώμη σας, τι αποδεικνύει η πληθώρα των νεολιθικών οικισμών στην Ελλάδα;**

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Η Προϊστορία αρχίζει με την εμφάνιση του ανθρώπου, εδώ και περίπου 2,5 εκατομμύρια χρόνια. Ο άνθρωπος, για να φθάσει στη σημερινή του μορφή, πέρασε διαδοχικές 4 φάσεις εξέλιξης. Η Παλαιολιθική εποχή διαρκεί από την εμφάνιση του ανθρώπου μέχρι το 6500 περίπου π.Χ. Ο άνθρωπος κατά τη μακρά αυτή περίοδο επεξεργάζεται το λίθο, ζει από το κυνήγι και την καρποσυλλογή και είναι νομάς. Η Νεολιθική εποχή αρχίζει περίπου το 6500 π.Χ. Ο άνθρωπος τώρα βελτιώνει τα εργαλεία του, ασχολείται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία και διαμένει σε μόνιμη κατοικία. Στην Ελλάδα έχουμε πολλούς νεολιθικούς οικισμούς.

Άσκηση αυτοαξιολόγησης

Συνδέστε με μία γραμμή τις λέξεις που σχετίζονται μεταξύ τους.

Αφρική	Δισπηλιό
Κυνηγός	Μαγούλα
Ανατολική Ευρώπη	γεωργία
τάφος	αλέτρι
Νεολιθική εποχή	«Ικανός άνθρωπος»
εργαλείο	θήραμα
Τροφή	προσφορά
οικισμός	δημητριακά
λιμναίος οικισμός	μαμούθ

Οι απαντήσεις υπάρχουν στο τέλος του βιβλίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ (3000 – 1100 Π.Χ.)

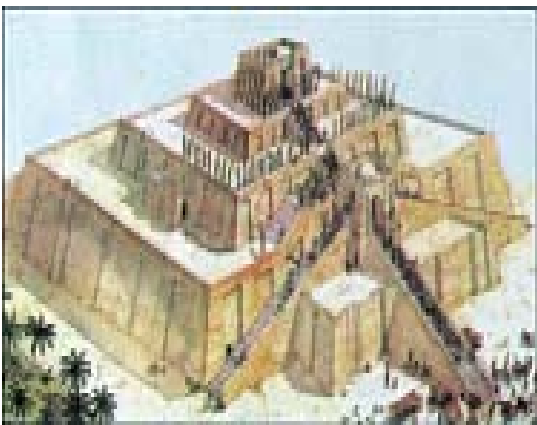
Προς το τέλος της Νεολιθικής εποχής εμφανίζονται τα πρώτα εργαλεία που είναι κατασκευασμένα από χαλκό. Από το σημείο αυτό και μετά ο χαλκός χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο για την κατασκευή κάθε είδους αντικειμένων και παραμερίζει την πέτρα. Γι' αυτό και η νέα εποχή που αρχίζει ονομάζεται Εποχή του Χαλκού. Αυτή την περίοδο, στην περιοχή της Μέσης Ανατολής που ονομάστηκε «εύφορη ημισέληνος» αναπτύσσονται οι πρώτοι μεγάλοι πολιτισμοί, των Σουμερίων, των Βαβυλωνίων, των Αιγυπτίων, των Εβραίων, των Φοινίκων, των Χετταίων. Συγχρόνως, σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας εμφανίζονται οι πρώτοι σημαντικοί πολιτισμοί (Κυκλαδικός, Μινωικός, Μυκηναϊκός). Καθένας από τους πολιτισμούς αυτούς έχει τη δική του φυσιογνωμία. Η θάλασσα του Αιγαίου έπαιξε σπουδαίο ρόλο για την επαφή των πολιτισμών αυτών μεταξύ τους αλλά και με τους γειτονικούς πολιτισμούς της Ανατολής.

1. ΟΙ ΛΑΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

Οι λαοί της Μεσοποταμίας

*Η σφηνοειδής
γραφή.*

*Ναός και αστεροσκοπείο μαζί.
Αναπαράσταση ενός ναού -
αστεροσκοπείου, ενός Ζιγκου-
ράτ, από την πόλη Ουρ. Οι
επάλληλες τραπεζοειδείς
κατασκευές καταλήγουν σε ένα
μικρό πυργοειδές οικοδόμημα,
το οποίο χρησίμευε ως ναός και
παρατηρητήριο συγχρόνως.*

*Χάρτης της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου.
Μελέτησε το χάρτη και εξήγησε την προνομιακή θέση
της Ελλάδας στους θαλάσσιους δρόμους.*

Από τη Μεσοποταμία, με τους Σουμέριους, τον πρώτο λαό στον κόσμο ο οποίος ανέπτυξε υψηλό πολιτισμό, αρχίζει ουσιαστικά η ιστορία. Λαός πιθανώς **ινδοευρωπαϊκής καταγωγής***, εγκατεστημένος στη Μεσοποταμία από τα μέσα της 4ης χιλιετίας, εφευρίσκει τον τροχό, το άροτρο, την επεξεργασία των μετάλλων, μία μορφή γραφής, τη **σφηνοειδή***, και πρώτος ιδρύει απόλυτα συγκροτημένες πόλεις, με κυριότερη την Ουρ.

«Η στήλη του Χαμουραμπί» (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου). Στην στήλη εικονίζεται ο Χαμουραμπί, όρθιος αριστερά, να δέχεται τη νομοθεσία από τον θεό Σαμάς. Στο κάτω μέρος της στήλης είναι γραμμένη, σε σφηνοειδή γραφή, η νομοθεσία του Βαβυλωνίου βασιλιά.

Κατά την 3η χιλιετία, σημιτικοί λαοί αναμειγνύονται με τους Σουμέριους, παραλαμβάνουν από αυτούς πολιτισμικά στοιχεία και κατορθώνουν να δημιουργήσουν ένα μεγάλο ενιαίο κράτος. Τη 2η χιλιετία, με κέντρο την πόλη της Βαβυλώνας, ολόκληρη η Μεσοποταμία αποτελεί ένα ισχυρότατο κράτος το οποίο κατά την περίοδο της βασιλείας του Χαμουραμπί (1730-1695 π.Χ.) φθάνει στο ύψιστο σημείο της ακμής του. Στον Χαμουραμπί οφείλεται η αρχαιότερη γραπτή νομοθεσία η οποία σώθηκε χαραγμένη σε μία πέτρινη στήλη (Κώδικας Χαμουραμπί).

Οι νόμοι του Χαμουραμπί είναι αυστηρότατοι και μας δίνουν μια παραστατική εικόνα της κοινωνίας της εποχής. Το βαβυλωνιακό κράτος βοήθησε ιδιαίτερα την ανάπτυξη των επιστημών και των γραμμάτων. Η επιστήμη της αστρονομίας οφείλει στους Βαβυλώνιους τα πρώτα της βήματα, ενώ το έπος Γιλγαμές* είναι ο πολυτιμότερος καρπός της πνευματικής τους ανάπτυξης.

Προς το τέλος της Εποχής του Χαλκού ένας άλλος λαός, οι Ασσύριοι, που κατοικούσαν στη Βόρεια Μεσοποταμία, κατορθώνουν να καταλύσουν το βαβυλωνιακό κράτος και να καταλάβουν ολόκληρη τη Μεσοποταμία. Η πόλη Νινευί, στα βόρεια, αναδεικνύεται ως νέο κέντρο.

Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ ΧΑΜΟΥΡΑΜΠΙ

Για έναν άνδρα ο γάμος σήμαινε ουσιαστικά αγορά της γυναίκας, ακριβώς το ίδιο όπως η αγορά ενός οικοπέδου ή ενός εμπορεύματος. Η οικογένεια του μέλλοντος γαμπρού λαμβάνει την πρωτοβουλία και, αφού επιλέξει τη μέλλουσα σύζυγο, προσφέρει στον πατέρα της ένα σημαντικό ποσό, το οποίο επισφραγίζει τη μεταβίβαση. Στη συνέχεια η κόρη, με την τελετή του γάμου, μετέβαινε στο σπίτι του συζύγου της όπου, εκτός απροόπτου, παρέμενε μέχρι το τέλος της ζωής της. Ουσιαστικά ο σύζυγος είναι ιδιοκτήτης της συζύγου, όπως και της περιουσίας της, κινητής και ακίνητης.

J.Bottero, *Initiation a l' Orient ancient*, σ.157 (μετ. Β.Σ.)

ΤΟ ΕΠΟΣ ΓΙΛΓΑΜΕΣ

Λογοτεχνικό δημιούργημα της σουμεριακής ακμής το έπος Γιλγαμές, το οποίο προηγείται κατά μιάμιση χιλιετία των ομηρικών επών, διηγείται την ιστορία ενός νεαρού βασιλιά, γεμάτου δύναμη και αλαζονεία. Ο βασιλιάς αυτός, ο Γιλγαμές, μέσα από τις περιπέτειες και τα παθήματά του μεταμορφώνεται, γίνεται ταπεινός και, τελικά, με δάκρυα και πόνο, δέχεται την κοινή μοίρα όλων των ανθρώπων, το θάνατό του.

Το σουμεριακό αυτό έπος, το αρχαιότερο στο είδος του, αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα λογοτεχνικά δημιουργήματα της ανθρωπότητας. Ας γευτούμε κάτι από την ομορφιά του.

Άκου την ιστορία του ανθρώπου αυτού, του Γιλγαμές, που τόσο δεινοπάθησε σκληρά. Ανώτερος απ' άλλους βασιλιάδες και πολεμιστής, άρχοντας και γίγαντας.

Ήρωας που στην Ουρούκ είδε
το φως, σαν Ταύρος άγριος, ορμητικός.
Μπροστά τραβάει, αρχηγός Ακολουθεί, στήριγμα
των συντρόφων του,
Πλέγμα γερό, προστάτης
των αντρών του,
Αυτός, το μανιασμένο κύμα
της πλημμύρας
Που κι έναν τοίχο πέτρινο γκρεμίζει.
Ο Γιλγαμές σε δύναμη άφταστος.

*Το έπος τον Γιλγαμές: Πινακίδα Ι, στήλη ε΄. Απόδοση
Αύρα Word (Εκδόσεις Ιστός)*

Τι σου θυμίζουν οι στίχοι του σουμεριακού έπους;

Η Αίγυπτος

Οι Φαραώ με τις πυραμίδες πίστευαν ότι θα συνέχιζαν και μετά το θάνατο την εξουσία τους στους ανθρώπους. Στην εικόνα, πρώτη στο βάθος, η πυραμίδα του Χέοπα, η μεγαλύτερη της Αιγύπτου.

«Δώρον του Νείλου» ονόμαζαν οι αρχαίοι Έλληνες την Αίγυπτο και είχαν απόλυτο δίκιο. Ο Νείλος, που πηγάζει σχεδόν από τον Ισημερινό, διασχίζει την Αίγυπτο σε μία απόσταση 1.000 χιλιομέτρων και την μεταβάλλει σε αληθινό σιτοβολώνα. Ο Νείλος είναι η μόνη οδός επικοινωνίας για την Αίγυπτο. Πλήθος πλοίων τον διασχίζουν. Συνηθισμένοι στη ναυσιπλοΐα οι Αιγύπτιοι διακινδυνεύουν και ταξίδια στην ανοιχτή θάλασσα. Πλέον προς τις ακτές της Παλαιστίνης, απ' όπου προμηθεύονται ξυλεία. Όμως τακτικά ο Νείλος πλημμυρίζει και τα νερά του κατακλύζουν τις γύρω περιοχές.

Η χλωρίδα και η πανίδα στις όχθες του Νείλου καλύπτουν απόλυτα τις ανάγκες των Αιγυπτίων. Στο δέλτα του ποταμού ψαρεύουν και το κυνήγι είναι άφθονο. Εκεί φυτρώνει σε αφθονία ο πάπυρος*, τον οποίο χρησιμοποιούν για να κατασκευάζουν πλοία, καλάθια, σχοινιά και, κυρίως, ένα είδος χαρτιού.

Η Αίγυπτος, από τις αρχές της Εποχής του Χαλκού, αποτελεί ένα ισχυρό ενιαίο κράτος, το πρώτο στην ιστορία. Οι ηγεμόνες του φέρουν τον τίτλο του Φαραώ. Η χώρα, διαδοχικά, γνωρίζει τρεις περιόδους ακμής, αυτή του Αρχαίου Βασιλείου, του Μέσου και του Νέου Βασιλείου. Κατά την περίοδο του Αρχαίου Βασιλείου

(3000-2200 π.Χ.) το κράτος οργανώνεται. Κοντά στην πρωτεύουσα **Μέμφιδα** οι Φαραώ οικοδομούν γιγαντιαίους τάφους, τις πυραμίδες.

Κατά την περίοδο του Μέσου Βασιλείου (2050-1800 π.Χ.) η Αίγυπτος ακμάζει. Για να προστατευθούν από τις επιδρομές, οι Αιγύπτιοι οχυρώνουν τα σύνορα της χώρας. Η πρωτεύουσα μεταφέρεται στη **Θήβα**, στην Άνω Αίγυπτο. Κατά την περίοδο του Νέου Βασιλείου (1600-1100 π.Χ.) η Αίγυπτος ακολουθεί ιμπεριαλιστική* πολιτική και επεκτείνεται προς τον Νότο και την Ανατολή. Κοντά στη Θήβα οι Φαραώ χτίζουν τους τάφους τους «στην κοιλάδα των βασιλέων»* και οικοδομούν λαμπρούς ναούς, όπως του Καρνάκ, του Λούξορ και του Αμπού Σιμπέλ.

Μέγας ναός του Λούξορ.

*Ο σκαμμένος βράχος
χρησίμευε ως ναός στον
ηλιακό θεό Χαρμάκις. Οι
πρώτες ακτίνες του ήλιου
εισχωρούν το πρῶι μέχρι το
βάθος του ιερού.*

*Η ανατολική όχθη του Νείλου.
Γιατί οι κατοικίες είναι χτισμένες στα υψώματα;*

Χάρτης της αρχαίας Αιγύπτου

Ο Φαραώ θεωρείται γιος του υπέρτατου θεού των Αιγυπτίων, του Όσιρι. Είναι απόλυτος κυρίαρχος, διοικεί το στρατό και είναι ο ανώτατος θρησκευτικός αξιωματούχος. Ο Φαραώ για να κυβερνά χρησιμοποιεί πλήθος κρατικών υπαλλήλων.

Οι χωρικοί αποτελούν τα εννέα δέκατα του αιγυπτιακού πληθυσμού και δεν είναι ιδιοκτήτες των κτημάτων που καλλιεργούν. Πληρώνουν στους κατόχους της γης (Φαραώ, κρατικούς υπαλλήλους, ιερατείο) βαρείς φόρους. Οι τεχνίτες ζουν στις πόλεις. Είναι ξυλουργοί, οικοδόμοι, σιδηρουργοί, επεξεργαστές μετάλλων, χρυσοχόοι, ξυλογλύπτες και λιθοξόοι. Στα ορυχεία της ερήμου εργάζονται κυρίως αιχμάλωτοι πολέμου.

Ο ΦΑΡΑΩ ΕΙΝΑΙ ΕΝΑΣ ΘΕΟΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΙΓΥΠΤΙΟΥΣ

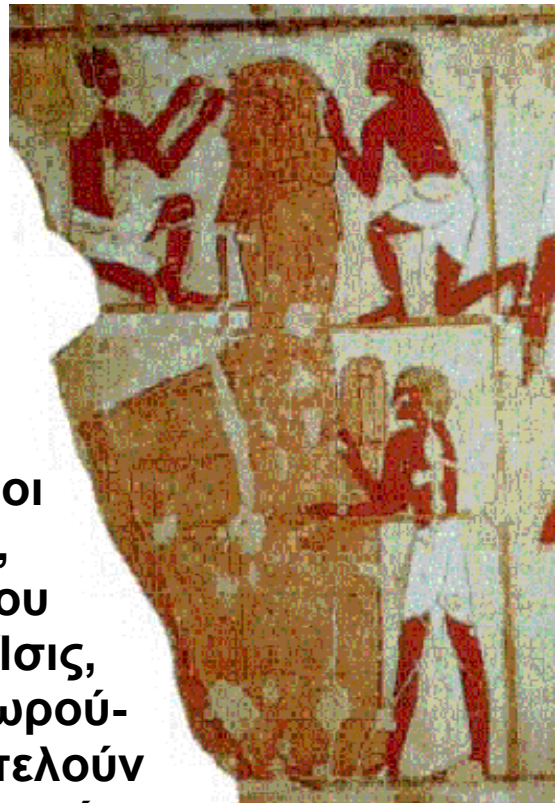
(Ένας Αιγύπτιος απευθύνεται στον Φαραώ Σέθι Β')

Στρέψε το πρόσωπο σου προς εμέ Ήλιε, που ανατέλλεις και φωτίζεις τα όρη με την ομορφιά σου. Δίσκε λαμπρέ, ανάμεσα στους ανθρώπους που διώχνεις τα σκότη από την Αίγυπτο. Έχεις τη μορφή του πατέρα σου, όταν υψώνεται στους ουρανούς και οι ακτίνες του εισχωρούν σε κάθε σημείο της γης_ δεν υπάρχει τόπος που να μη γεύεται την ομορφιά σου, γιατί οι λόγοι σου κανονίζουν τις τύχες όλων των χωρών. Άρχοντα γαλήνιε, που προσφέρεις σε όλους την πνοή της ζωής.

*Πάπυρος Αναστασίου, IV,
Νέο Βασίλειο_ Βασιλεία του Σέθι
(Μετ. από το γαλλικό Β.Σ)*

- Σημειώστε όλες τις εκφράσεις που αναφέρονται σε ιδιότητες του Φαραώ.
- Ποιος είναι ο πατέρας του Φαραώ;

Τοιχογραφία στον
τάφο του Ρεκμίν,
Θήβα, Νέο Βασίλειο.
Για ποιόν εργάζονται
αυτοί οι τεχνίτες;

Η θρησκεία των Αιγυπτίων είναι πολυθεϊστική. Οι κυριότεροι από τους θεούς είναι ο Άμον Ρα, θεός του ήλιου, ο Όσιρις, θεός του ήλιου και της βλάστησης, και η Ίσις, θεά της γονιμότητας. Οι ναοί θεωρούνται οίκοι του θεού και οι ιερείς τελούν τα λατρευτικά τους καθήκοντα στο όνομα του Φαραώ. Οι Αιγύπτιοι πιστεύουν στη μετά θάνατον ζωή, γι' αυτό φροντίζουν να ταριχεύουν τους νεκρούς (μούμιες).

Οι Αιγύπτιοι χρησιμοποιούν ένα είδος γραφής, τα ιερογλυφικά. Γράφουν επάνω σε πάπυρους, αλλά και οι τοίχοι των μνημείων είναι γεμάτοι από ιερογλυφικά κείμενα.

Ιερογλυφική
γραφή.
Αιγυπτιακός
πάπυρος.
Η αιγυπτιακή
γραφή περιλαμβάνει
περίπου 5.000
ιερογλυφικά σημεία.

Η ΑΝΑΚΑΛΥΨΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ

Πριν από δυο αιώνες γνωρίζαμε ελάχιστα πράγματα για την αρχαία Αίγυπτο. Όλες οι επιγραφές που βρίσκονται χαραγμένες επάνω στα μνημεία ήταν ακατανόητες, γιατί δεν μπορούσαμε να αποκρυπτογραφήσουμε τα σύμβολα της αιγυπτιακής γραφής, τα ιερογλυφικά. Άλλωστε δεν ενδιαφέρονταν παρά ελάχιστοι για τα ερείπια των ναών και των τάφων που έμεναν μισοθαμμένα κάτω από την άμμο της ερήμου. Μετά την εκστρατεία του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο (1799-1801) αρχίζει να γεννιέται το ενδιαφέρον. Ένας Γάλλος, ο Ιωάννης Φραγκίσκος Σαμπολιόν, κατόρθωσε το 1822 να αποκρυπτογραφήσει τα ιερογλυφικά και έκτοτε ένα πλήθος αρχαιολόγων προχώρησε σε ανασκαφές στην Αίγυπτο. Η ανάγνωση της αιγυπτιακής ιερογλυφικής γραφής έδωσε ένα πλήθος πληροφοριών για ολόκληρο τον προϊστορικό κόσμο του Αιγαίου και της Ανατολικής Μεσογείου.

Ο ΣΑΜΠΟΛΙΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΥΣΤΙΚΟ ΤΩΝ ΙΕΡΟΓΛΥΦΙΚΩΝ

Ο Ιωάννης Φραγκίσκος Σαμπολιόν γεννιέται το 1790. Από τα παιδικά του χρόνια νοιώθει ένα αληθινό πάθος για την αρχαία Αίγυπτο. Έχοντας αργότερα ένα πλήθος κειμένων σε ιερογλυφικά, που είχαν ανακαλυφθεί και αντιγραφεί από διάφορους σοφούς ερευνητές κατά την εκστρατεία του Ναπολέοντα και κυρίως μια αντιγραφή της «στήλης της Ροζέττας», κατορθώνει το 1822 να αποκρυπτογραφήσει τα ιερογλυφικά. Η στήλη που βρέθηκε στη Ροζέττα, κοντά στην Αλεξάνδρεια, το 1799, φέρει ένα κείμενο χαραγμένο με τρεις διαφορετικές γραφές, ιερογλυφική, ελληνική και δημοτική αιγυπτιακή, γραφή σε ευρεία χρήση κατά την εποχή των Πτολεμαίων. Γνω-

ρίζοντας την ελληνική, ο Σαμπολιόν διαβάζει το όνομα Πτολεμαίος στο ελληνικό τμήμα της στήλης. Όμως ο Σαμπολιόν κατάλαβε ότι τα ονόματα των Αιγυπτίων βασιλέων γράφονταν πάντοτε σε ένα πλαίσιο. Ανακαλύπτοντας το πλαίσιο του Πτολεμαίου στην ιερογλυφική γραφή της στήλης, αρχίζει να συγκρίνει τα ιερογλυφικά με την ελληνική γραφή. Έτσι αρχίζει να αποκρυπτογραφεί τα ιερογλυφικά.

Λεπτομέρεια της στήλης της Ροζέτας (Βρετανικό Μουσείο). Το συνολικό ύψος της είναι 1,14 μ.

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ

Οι Χετταίοι

Η Μικρά Ασία, κατά τη 2η χιλιετία π.Χ., γίνεται η έδρα ενός λαού ινδοευρωπαϊκής καταγωγής, των Χετταίων. Στην αρχή ήταν ανοργάνωτοι και χωρισμένοι σε αλληλομαχόμενες φυλές, αργότερα όμως ενώθηκαν και ίδρυσαν ένα ισχυρότατο κράτος με πρωτεύουσα τη Χαττούσα. Οι Χετταίοι είχαν γραφή, ενώ πινακίδες που βρέθηκαν στη Χαττούσα μας δίνουν ένα πλήθος ιστορικών πληροφοριών. Η μεγάλη ακμή του κράτους των Χετταίων σημειώνεται στα μέσα της 2ης χιλιετίας, οπότε έχουν υπό την εξουσία τους σχεδόν ολόκληρη τη Μικρά Ασία, τη Βόρεια Μεσοποταμία και τη Βόρεια Συρία. Κατά την περίοδο

αυτή αναπτύσσουν διπλωματικές σχέσεις με τους Μυκηναίους, τους Αχιγιάβα (Αχαιοί) των πινακίδων της Χατούσα. Προς τα τέλη του 13ου αιώνα π.Χ. οι επιδρομές των «λαών της θάλασσας»*, που κυριολεκτικά ανέτρεψαν την πολιτική και εμπορική τάξη στην ανατολική Μεσόγειο, διέλυσαν το κράτος των Χετταίων.

Το κράτος των Χετταίων.

Οι λαοί της Παλαιστίνης

Στα παράλια της Παλαιστίνης, ήδη από την 3η χιλιετία, έχουν εγκατασταθεί οι Φοίνικες, λαός σημιτικής καταγωγής. Η εγκατάστασή τους σε παραλιακή περιοχή και η ανυπαρξία εύφορων και εκτεταμένων πεδιάδων τους έκαναν να στραφούν προς τη θάλασσα

και να γίνουν άριστοι ναυτικοί και έμποροι. Οι Φοίνικες δε σχημάτισαν ενιαίο κράτος. Κάθε πόλη τους, ανάμεσα στις οποίες, αρχικά, πρωτεύουσα θέση είχε η Βύβλος, αποτελούσε κρατική οντότητα. Κατά τη 2η χιλιετία οι φοινικικές πόλεις Σιδώνα και Τύρος έγιναν εμπορικά κέντρα ολόκληρης της Μεσογείου και ανέπτυξαν εμπορικές σχέσεις με τους Μυκηναίους. Οι Φοίνικες, πολιτιστικά, επηρεάστηκαν από τους γύρω λαούς, αλλά η μεγάλη συμβολή τους στην εξελικτική πορεία της ιστορίας ήταν η επινόηση ενός αλφαβήτου, το οποίο σχηματιζόταν από 22 σύμφωνα. Εξέλιξη αυτού του αλφαβήτου αποτελεί το ελληνικό αλφάβητο.

Φοινίκη

Παλαιστίνη

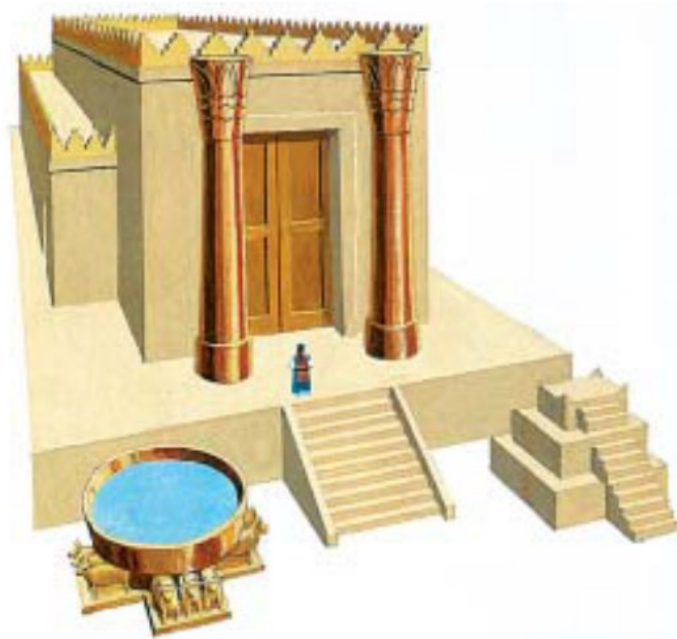
*Χάρτης
της Παλαιστίνης*

Ⲁ	Α	Ⲃ	Β	Ⲅ	Δ	Ⲇ	Ε	Ⲉ	Η	Ⲋ	Θ	Ⲍ	Λ	Ⲏ	Μ	Ⲑ	Ν	Ⲓ	Ξ	Ⲕ	Ο	Ⲗ	Π	Ⲙ	Ρ	Ⲛ	Σ	Ⲝ	Τ
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Από το ένα αλφάβητο στο άλλο.

*Σύγκριση του φοινικικού και του ελληνικού αλφάβητου.
Γιατί έδωσε ώθηση στον πολιτισμό η επινόηση
μίας εύχρηστης μορφής γραφής;*

Οι Εβραίοι, σημιτικής καταγωγής και αυτοί, αφού έζησαν ως νομάδες για μεγάλο χρονικό διάστημα, εγκαταστάθηκαν τελικά στο εσωτερικό της Παλαιστίνης (Χαναάν). Κατά τα μέσα της 2ης χιλιετίας, ένα μεγάλο μέρος των Εβραίων βρίσκεται στην Αίγυπτο. Γύρω στα 1300 π.Χ. οι Εβραίοι της Αιγύπτου, με ηγέτη τον Μωυσή, αναχωρούν από την Αίγυπτο και εγκαθίστανται και αυτοί στην Παλαιστίνη. Προς το τέλος της 2ης χιλιετίας, οι Εβραίοι, με πρωτεύουσα την Ιερουσαλήμ, ιδρύουν ένα ισχυρό κράτος με διαδοχικούς βασιλείς τον Σαούλ, τον Δαβίδ και τον Σολομώντα. Γρήγορα, όμως, το κράτος διασπάται και στο τέλος καταλύεται από τους Ασσύριους.

Ο ναός του Σολομώντα. Αναπαράσταση.

Ο πρώτος ναός στην Ιερουσαλήμ κτίστηκε κατά την περίοδο της βασιλείας του Σολομώντα. Την εποχή των βασιλέων ο ναός ήταν το κέντρο της θρησκευτικής ζωής του βασιλείου. Εκεί βρισκόταν η Κιβωτός της Διαθήκης, που περιείχε τις πινακίδες με τους νόμους τους οποίους έδωσε ο θεός στον Μωυσή.

Οι Εβραίοι είναι ο πρώτος μονοθεϊστικός λαός της ανθρώπινης ιστορίας. Πιστεύουν σε έναν παντοδύναμο θεό. Κατά τους Εβραίους ο Θεός απευθύνεται σε αυτούς με τους προφήτες. Οι προφήτες έχουν ως έργο τους να μεταφέρουν το λόγο του Θεού στο λαό και να τον κρατούν στο δρόμο της αληθινής θρησκείας. Από τότε που οι Εβραίοι έχασαν την ανεξαρτησία τους, οι προφήτες αναγγέλλουν την έλευση ενός Μεσσία, σταλμένου από τον θεό για να τους απελευθερώσει.

Το ιερό βιβλίο των Εβραίων είναι η Εβραϊκή Βίβλος ή Παλαιά Διαθήκη. Γράφτηκε σταδιακά κατά την 1η χιλιετία, από τον 10ο έως τον 2ο αιώνα π.Χ. Διηγείται την ιστορία του εβραϊκού λαού και εκθέτει τα στοιχεία της θρησκευτικής του πίστης.

Η ΔΙΑΒΑΣΗ ΤΗΣ ΕΡΥΘΡΑΣ ΘΑΛΑΣΣΑΣ

Ανακοίνωσαν στον Φαραώ ότι οι Εβραίοι έφυγαν. Έξευξε το άρμα του και ξεκίνησε παίρνοντας μαζί του και άλλα 600. Όσο ο Φαραώ πλησίαζε, οι Εβραίοι φοβόντουσαν πολύ. Ο Θεός λέγει στον Μωυσή: «Σήκωσε τη ράβδο σου, τέντωσε το χέρι σου προς τη θάλασσα και ρίξε την στη θάλασσα, για να περάσει ο λαός του Ισραήλ σα να ήταν ξηρά. Έτεινε λοιπόν ο Μωυσής το χέρι του προς τη θάλασσα και ο Θεός απομάκρυνε τη θάλασσα. Και πάτησαν οι Εβραίοι τη θάλασσα, σα να ήταν ξηρά και τα κύματα σχημάτιζαν ένα τείχος προς τα δεξιά και τα αριστερά τους. Οι Αιγύπτιοι τους καταδίωξαν και μπήκαν στη θάλασσα πίσω τους. Ο Θεός λέγει στον Μωυσή: «Άπλωσε το χέρι σου προς τη θάλασσα για να πνίξουν τα κύματα τους Αιγυπτίους, τα άρματα τους και τους ιππείς τους». Τα κύματα σκέπασαν τα άρματα και τους ιππείς του στρατού του Φαραώ.

Παλαιά Διαθήκη, Έξοδος, ΙΔ΄, 5-28 (Προσαρμογή. Β.Σ.)

Δείξτε, πώς, σύμφωνα με τη Βίβλο, ο Θεός αναμειγνύεται ενεργά στις τύχες των Εβραίων.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

- 1. Ποια είναι η συμβολή των Σουμερίων στην ανάπτυξη του πολιτισμού;***
- 2. Παρατηρήστε το σύγχρονο χάρτη της Αιγύπτου και αξιολογήστε τη φράση: Η Αίγυπτος είναι «δώρον του Νείλου».***
- 3. Τι ιδιότητα απέδιδαν οι Αιγύπτιοι στους Φαραώ;***

2. Ο ΚΥΚΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Οι Κυκλάδες

Ένας από τους παλαιότερους πολιτισμούς της Ευρώπης αναπτύχθηκε στις Κυκλάδες κατά την 3η και 2η χιλιετία π.Χ., δηλαδή στην Εποχή του Χαλκού. Σε αυτό συνέβαλε το ήπιο κλίμα τους και κυρίως η ιδιαίτερα προνομιακή γεωγραφική της θέση. Ουσιαστικά, τα νησιά των Κυκλάδων αποτελούν ένα είδος φυσικής γέφυρας ανάμεσα στην Ευρώπη και στην Ασία, την Ηπειρωτική Ελλάδα και την Κρήτη. Στην 3η χιλιετία π.Χ., τα πλοία των κυκλαδίτικων νησιών κυριαρχούν στο Αιγαίο και μαζί με τα προϊόντα της Εγγύς Ανατολής μεταφέρουν στην Ευρώπη ιδέες, τεχνικές γνώσεις, θρησκευτικές αντιλήψεις.

Σε όλα σχεδόν τα νησιά των Κυκλάδων η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως οικισμούς, όχι εκτεταμένους, της 3ης χιλιετίας π.Χ. Κάθε οικισμός φαίνεται ότι αναπτυσσόταν αυτόνομα και δεν υπήρχε κανένα είδος κεντρικής εξουσίας. Αρχικά οι οικισμοί σχηματίζονται κοντά στη θάλασσα ή στα πρανή χαμηλών λόφων. Περίπου το 2300 π.Χ. ορισμένοι οικισμοί οχυρώνονται (Αγία Ειρήνη στην Κέα), άλλοι καταστρέφονται και ξαναχτίζονται οχυρωμένοι (Φυλακωπή στη Μήλο), ενώ άλλοι χτίζονται σε υψηλούς λόφους μακριά από τη θάλασσα (Καστρί Σύρου). Αυτό φανερώνει κάποια αναστάτωση της ζωής από την παρουσία νέων πληθυσμών, που προέρχονται πιθανόν από τη Μικρά Ασία. Γρήγορα όμως τα νησιά ξαναβρίσκουν το ρυθμό της ζωής τους.

Οι Κυκλάδες της Εποχής του Χαλκού.

Στη 2η χιλιετία π.Χ. οι Κυκλάδες έχουν επαφές με την ηπειρωτική Ελλάδα αρχικά και στη συνέχεια με την Κρήτη. Οι οικισμοί μεγαλώνουν, τα κτίρια είναι πιο σύνθετα και επιβλητικά. Ο πιο σημαντικός οικισμός αυτής της εποχής είναι το Ακρωτήριο στη Θήρα. Περίπου το 1600 π.Χ., όταν μεγάλοι κυκλαδικοί οικισμοί καταστρέφονται από σεισμό, οι Κυκλάδες περνούν στη σφαίρα επιρροής της μινωικής Κρήτης, που γνωρίζει τότε τη μεγαλύτερη ακμή της. Μετά την καταστροφή των μινωικών ανακτόρων, γύρω στο 1450 π.Χ., στις Κυκλάδες κυριαρχούν οι Μυκηναίοι από την ηπειρωτική Ελλάδα, που μεταδίδουν στα νησιά τα χαρακτηριστικά

του δικού τους πολιτισμού στην τεχνολογία, την τέχνη και τη θρησκεία.

Τέχνη

Το χαρακτηριστικότερο δημιούργημα της κυκλαδικής τέχνης κατά την Εποχή του Χαλκού είναι τα μαρμάρινα ειδώλια. Τα περισσότερα παριστάνουν γυμνές γυναίκες, λίγους άνδρες μουσικούς, πολεμιστές ή κυνηγούς. Οι μορφές είναι έντονα σχηματοποιημένες, με λίγες αλλά χαρακτηριστικές λεπτομέρειες για την αναγνώριση του φύλου.

Τα πήλινα αγγεία, που έχουν ποικίλα σχήματα, διακοσμούνται με απλά γραμμικά σχέδια. Ιδιαίτερα εντυπωσιακά είναι και τα μαρμάρινα αγγεία, καθώς και τα μεταλλικά με απλή χαρακτή διακόσμηση.

*Μαρμάρινο ειδώλιο
γυναίκας. Τέτοια ειδώλια
βρέθηκαν σε τάφους. Το
μικρό πάχος και η στάση
των άκρων ποδιών τους
δείχνει ότι δεν μπορούσαν
να σταθούν όρθια. Είναι
αβέβαιο, αν παριστάνουν
θεά που έχει σχέση με
το θάνατο (Αθήνα, Εθνικό
Αρχαιολογικό Μουσείο)*

Ένα από τα αριστουργήματα της κυκλαδικής
ειδωλοπλαστικής.

*Ο καθιστός άνδρας παίζει άρπα, συμμετέχοντας ίσως σε
κάποια θρησκευτική τελετή
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).*

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

- 1. Ο κυκλαδικός πολιτισμός ανέπτυξε κεντρική εξουσία;**
- 2. Μελέτησε με προσοχή τον χάρτη των Κυκλάδων κατά την Εποχή του Χαλκού στην σελίδα 69 και σχημάτισε έναν κατάλογο με τους οικισμούς κατά νησί.**
- 3. Πού θεωρείς ότι οφείλεται η ανάπτυξη του κυκλαδικού πολιτισμού;**
- 4. Το κυκλαδικό ειδώλιο είναι η πρώτη απόπειρα δημιουργίας μνημειακής γλυπτικής στην Ελλάδα. Τι εντύπωση σου γεννά όταν το παρατηρείς με προσοχή;**

3. Ο ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Η Κρήτη

Η Κρήτη κατοικήθηκε για πρώτη φορά τη Νεολιθική εποχή. Ο σημαντικότερος οικισμός φαίνεται να ήταν η Κνωσός, όπως ακριβώς και στην Εποχή του Χαλκού. Στην 3η και 2η χιλιετία π.Χ. ο πολιτισμός στην Κρήτη έφτασε σε υψηλό επίπεδο κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης και καλλιτεχνικής παραγωγής. Είναι γνωστός με το όνομα «μινωικός πολιτισμός» από το μυθικό βασιλιά της Κνωσού Μίνωα και ήρθε στο φως στις αρχές του 20ού αιώνα με τις ανασκαφές του Βρετανού αρχαιολόγου Άρθουρ Έβανς στην Κνωσό.

Η μινωική Κρήτη

Ο μινωικός πολιτισμός

Από τις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ. ο πληθυσμός στην Κρήτη βαθμιαία αυξάνεται, η γεωργία και η κτηνοτροφία γίνονται πιο συστηματικές και οι κάτοικοι οργανώνονται σε μικρούς οικισμούς. Οι Μινωίτες έχουν επαφή με άλλες περιοχές του Αιγαίου και της Ανατολικής Μεσογείου, όπως οι Κυκλάδες, η Κύπρος και η Αίγυπτος, με τις οποίες εμπορεύονται διάφορα προϊόντα.

Εξάγουν λάδι, κρασί, ξυλεία, λίθινα αγγεία, ίσως υφάσματα και δέρματα.

Η ΑΝΑΜΝΗΣΗ ΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΟΚΡΑΤΙΑΣ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ

Ο Μίνως είναι το αρχαιότερο από την παράδοση πρόσωπο που απέκτησε στόλο και κατόρθωσε να γίνει κύριος του μεγαλύτερου μέρους της ελληνικής θάλασσας. Επέβαλε την κυριαρχία του στις Κυκλάδες και εγκατέστησε στις περισσότερες τις πρώτες αποικίες.

Θουκυδίδης Α, 4

Ο Θουκυδίδης γράφει περίπου 1.200 χρόνια μετά τη μινωική ακμή. Τι σημαίνει αυτό;

Εισάγουν μέταλλα ή άλλες πρώτες ύλες για την κατασκευή όπλων, εργαλείων και καλλιτεχνημάτων, όπως χαλκό από την Κύπρο και άργυρο από τις Κυκλάδες. Έτσι, μερικοί οικισμοί αποκτούν σιγά σιγά μεγαλύτερη έκταση και πλούτο από τους άλλους. Αυτή η εξέλιξη οδηγεί, γύρω στο 2000 π.Χ., στη μεγαλύτερη αλλαγή στην ιστορία του μινωικού πολιτισμού με την εμφάνιση των πρώτων ανακτόρων. Γύρω τους αναπτύσσονται μεγάλοι οικισμοί που μπορούν να χαρακτηριστούν πόλεις. Μέχρι σήμερα είναι γνωστά με βεβαιότητα τέσσερα τέτοια ανάκτορα, στην Κνωσό, τη Φαιστό, τα Μάλια και τη Ζάκρο. Τα πρώτα ανάκτορα καταστρέφονται γύρω στο 1700 π.Χ. από σεισμό, αλλά ξαναχτίζονται πιο επιβλητικά. Η περίοδος των δεύτερων, νέων ανακτόρων (1700-1450 π.Χ.) είναι αυτή της μεγαλύτερης ακμής του μινωικού πολιτισμού. Την εποχή αυτή οι Μινωίτες κυριαρχούν στο Αιγαίο, όπου

ιδρύουν αποικίες (Κύθηρα, Ρόδος) και έχουν στενές σχέσεις με την ηπειρωτική Ελλάδα, επηρεάζοντας έντονα το μυκηναϊκό πολιτισμό που κάνει τότε την εμφάνισή του.

*Αεροφωτογραφία του ανακτόρου της Κνωσού.
Διακρίνεται η πλακόστρωτη κεντρική αυλή.*

Πολιτική και διοικητική οργάνωση: τα ανάκτορα

Τα ανάκτορα είναι μεγάλα συγκροτήματα κτιρίων, αποτελούνται δηλαδή από πολλές πτέρυγες δωματίων και είναι τα διοικητικά, οικονομικά, θρησκευτικά και καλλιτεχνικά κέντρα της περιοχής στην οποία βρίσκονται. Παρά τις επιμέρους δια-φορές όλα τα μινωικά ανάκτορα έχουν τα εξής κοινά χαρακτηριστικά:

- Έχουν προσανατολισμό στον άξονα Βορρά–Νότου.
- Έχουν μία ορθογώνια κεντρική αυλή. Γύρω της αναπτύσσονται οι πτέρυγες των δωματίων.
- Ήταν πολυώροφα, είχαν μεγάλες κλίμακες, φωταγωγούς, σύστημα ύδρευσης και αποχέτευσης και αρκετοί χώροι τους έφεραν τοιχογραφίες. Από αυτές αντλούμε

πλήθος πληροφοριών για πολλές από τις πτυχές της ζωής των Μινωιτών.

- Δεν ήταν οχυρωμένα.

Τα ανάκτορα ήταν η κατοικία του άρχοντα της ευρύτερης περιοχής, όπου συγκεντρωνόταν η παραγωγή και τα εμπορεύματα για να διατεθούν στο εσωτερικό του νησιού ή στο εξωτερικό. Ήταν επίσης κέντρα κατασκευής πολύτιμων αντικειμένων και καλλιτεχνημάτων, καθώς και θρησκευτικά κέντρα, όπου μαζευόταν πλήθος κόσμου με την ευκαιρία διαφόρων τελετών. Στα ανάκτορα δηλαδή ζούσε, κυκλοφορούσε και εργαζόταν μεγάλος αριθμός αξιωματούχων, υπαλλήλων και τεχνιτών.

Παράλληλα, υπήρχαν διάσπαρτες σε ολόκληρη την Κρήτη αγροικίες ή επαύλεις που συγκέντρωναν τη γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή της περιοχής τους και έλεγχαν τη διακίνηση των προϊόντων για λογαριασμό των ανακτόρων. Το πολιτικό, διοικητικό και οικονομικό σύστημα της μινωικής Κρήτης ήταν δηλαδή συγκεντρωτικό, με κέντρο τα ανάκτορα.

*Ο δίσκος της Φαιστού αποτελεί το σπουδαιότερο δείγμα ιερογλυφικής γραφής από την Κρήτη. Μέχρι στιγμής δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί και το περιεχόμενό του παραμένει ακατανόητο. Η επικρατέστερη άποψη είναι ότι πρόκειται για ύμνο σε κάποια θεότητα.
(Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου)*

1		12		23		34	
2		13		24		35	
3		14		25		36	
4		15		26		37	
5		16		27		38	
6		17		28		39	
7		18		29		40	
8		19		30		41	
9		20		31		42	
10		21		32		43	
11		22		33		44	

Μεταγραφή των ιερογλυφικών του δίσκου της Φαιστού. Δεν υπάρχει σχέση με τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά. Παρουσιάζονται μορφές και αντικείμενα της καθημερινής ζωής, ανθρώπινες μορφές και μέλη του σώματος, εργαλεία, ζώα και φυτά. Μπορείς να προσδιορίσεις τι εικονίζουν τα σύμβολα, σύμφωνα με την αρίθμηση;

Γραφή

Η ανάπτυξη του εμπορίου και η περίπλοκη διοικητική και κοινωνική οργάνωση οδήγησαν γύρω στο 1700 στη χρήση ενός συστήματος γραφής το οποίο αρχικά έμοιαζε με τα ιερογλυφικά, όπως αποδεικνύει ο δίσκος της Φαιστού. Λίγο αργότερα άρχισε να χρησιμοποιείται ένα νέο σύστημα γραφής, η Γραμμική Α. Η γραφή ήταν συλλαβική, δηλαδή κάθε σημείο αντιστοιχούσε σε μία συλλαβή, και υπήρξε το πρότυπο για την ανάπτυξη της μυκηναϊκής γραφής. Σημεία αυτής της γραφής έχουν βρεθεί κυρίως επάνω σε αγγεία ή χαραγμένα σε πινακίδες απογραφής εμπορευμάτων. Η γραφή όμως αυτή δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί.

Οικονομία

Δείγμα της υψηλής λιθοτεχνίας των Μινωιτών. Σφραγιδόλιθος της περιόδου των νέων ανακτόρων (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Την εποχή των νέων ανακτόρων (1700-1450 π.Χ.) οι Μινωίτες κυριαρχούν με τα πλοία τους σε όλο το Αιγαίο. Η εμπορική δραστηριότητα που είχε ξεκινήσει από την προηγούμενη χιλιετία είναι τώρα πιο έντονη. Ιδιαίτερη ζήτηση σε όλο το Αιγαίο έχουν τα έργα της καλλιτεχνικής παραγωγής (μεταλλοτεχνία, λιθοτεχνία, κοσμηματοτεχνία). Μινωίτες έμποροι και ναυτικοί

φαίνεται να απεικονίζονται σε αιγυπτιακούς τάφους προσφέροντας τέτοια έργα σε Αιγυπτίους αξιωματούχους με τους οποίους συναλλάσσονταν.

Οι Μυκηναίοι στην Κνωσό

Γύρω στο 1450 π.Χ. τα μινωικά ανάκτορα καταστρέφονται, πιθανόν από σεισμό, εκτός από αυτό της Κνωσού. Η εξασθένιση της πολιτικής και διοικητικής οργάνωσης που ξεκινούσε από τα ανάκτορα φαίνεται ότι έδωσε την ευκαιρία στους Μυκηναίους να καταλάβουν την Κνωσό. Οι Μυκηναίοι από την Κνωσό φαίνεται ότι κυριαρχούν σε ένα μεγάλο τμήμα της κεντρικής και ανατολικής Κρήτης μέχρι το 1370 π.Χ., οπότε το ανάκτορο της Κνωσού καταστρέφεται οριστικά. Στη συνέχεια η Κρήτη αποτελεί επαρχία του μυκηναϊκού κόσμου διατηρώντας όμως ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

- 1. Να παρατηρήσετε στον χάρτη της σελίδας 75 τη γεωγραφική θέση της Κρήτης. Με βάση αυτή να εξηγήσετε τη μινωική θαλασσοκρατία.**
- 2. Πώς φαντάζεστε τη ζωή και την κίνηση σε ένα κρητικό ανάκτορο μια ημέρα γιορτής;**

4. Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ Η ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΜΙΝΩΙΤΩΝ

Η θρησκεία

Οι Μινωίτες πίστευαν, βασικά, σε ένα σύμπλεγμα γυναικείων θεοτήτων οι οποίες έχουν άμεση σχέση με τη βλάστηση και τη διαδοχή των εποχών, την άνθηση και το μαρασμό, το θάνατο και την ανάσταση. Στα χρόνια της ακμής του μινωικού πολιτισμού δεν υπήρχαν στην Κρήτη μεγάλοι ναοί αλλά μόνο μικρά ανακτορικά ή οικιακά ιερά. Οι πιστοί αισθάνονται τη θεότητα σαν κάτι μυστηριακό, φευγαλέο και άπιαστο. Συχνά η λατρεία του θείου πραγματοποιείται και σε σπήλαια, όπως στο Δικταίο Άντρο*, όπου οι πιστοί προσέφεραν μικρά ειδώλια που απεικόνιζαν τους ίδιους τους θεούς. Μεγάλη είναι η σημασία του ιερού δέντρου στη μινωική θρησκεία. Το κύριο ιερό δέντρο φαίνεται να είναι η ελιά. Από τα ζώα σημαντικό ρόλο παίζει στη μινωική θρησκεία ο ταύρος. Οι τελετές περιλάμβαναν χορούς και αγώνες, όπως τα ταυροκαθάψια. Το ιερατείο το αποτελούσαν κυρίως γυναίκες, αλλά υπήρχαν και άνδρες ιερείς. Επειδή δεν έχουν ακόμη αναγνωσθεί οι γραφές των Μινωιτών, μόνη πηγή πληροφόρησης μας για τη θρησκεία τους είναι τα έργα τέχνης που έφεραν στο φως οι ανασκαφές.

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΗΣ ΜΙΝΩΙΚΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

Επειδή δεν έχουμε κατανοητά γραπτά κείμενα, δε γνωρίζουμε καλά τη θρησκεία των Κρητών, οι οποίοι είχαν μια τόσο υψηλή αίσθηση του ωραίου. Μαντεύουμε όμως ότι ήταν μια θρησκεία αισιόδοξη, που προέτρεπε να επικοινωνήσει ο πιστός με τις εσωτερικές δυνάμεις

της ζωής και του προσέφερε ελπίδες ευτυχίας. Στο μινωικό πάνθεον οι θεές παίζουν μεγαλύτερο ρόλο από αυτό των ανδρών. Παριστάνονται κάτω από το ιερό δένδρο, στην κορυφή ενός όρους, επάνω σε ένα πλοίο ή σείοντας μian ασπίδα. Άγρια ζώα και πτηνά τις συνοδεύουν. Είναι οι διάφορες μορφές που λαμβάνει η αρχέγονη μητέρα – γη, η οποία ενσαρκώνει τη ζωική ορμή και εκτείνει την κυριαρχία της στα φυτά, στα ζώα και στους ανθρώπους. Ασφαλώς επιβίωση μιας πρωτόγονης μητριαρχίας* που ενώνει τη γυναίκα με τις δυνάμεις της ζωής.

Pierre Leveque, *L' aventure grecque*, σ. 40 (Μετ. Β. Σ.)

Μελετήστε το κείμενο και εξηγήστε τη σχέση θρησκείας και μητριαρχίας.

Τοιχογραφία από τα ανάκτορα της Κνωσού. Ιερή τελετουργία με κέντρο τον ταύρο, ταυροκαθάψια. (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου)

Η τέχνη

Οι Μινωίτες ανέπτυξαν πολλές μορφές τέχνης σε θαυμαστό επίπεδο. Η μινωική τέχνη έχει ποικιλία και πρωτοτυπία. Όλα τα μινωικά έργα – αγγεία από πηλό ή πέτρα, ειδώλια, κοσμήματα, τοιχογραφίες – έχουν κίνηση, ζωντάνια και χάρη και δείχνουν μια προτίμηση των Μινωιτών για την απεικόνιση της φύσης. Τα θέματα και η τεχνοτροπία τους επηρέασαν τους γειτονικούς λαούς, ιδιαίτερα τους Κυκλαδίτες και τους Μυκηναίους.

Οι τοιχογραφίες, που οι περισσότερες προέρχονται από το ανάκτορο της Κνωσού, παριστάνουν συνήθως θρησκευτικές ή τελετουργικές πομπές, ειδυλλιακά τοπία με πλούσια βλάστηση και ζώα, καθώς και θέματα από τον κόσμο της θάλασσας.

*Η θεά των όψεων.
Ειδώλιο γυναικείας
θεότητας που κρατά
στα χέρια της δύο φίδια.
(Αρχαιολογικό Μουσείο
Ηρακλείου)*

Κεραμική. Ο γρήγορος κεραμικός τροχός που έχει καθιερωθεί διευκολύνει την ταχύτερη κατασκευή των πήλινων αγγείων που είναι κομψά και έχουν ποικίλα σχήματα. Τα ωραιότερα αγγεία αυτής της εποχής στη μινωική Κρήτη είναι τα πολύχρωμα **καμαραϊκά**, που

οφείλουν την ονομασία τους στο σπήλαιο των Καμαρών, όπου πρωτοβρέθηκαν. Κατασκευάζονταν στα εργαστήρια των μεγάλων ανακτόρων της Κνωσού και της Φαιστού. Τα καμαραϊκά αγγεία εξάγονταν σε όλη την ανατολική Μεσόγειο και την Αίγυπτο. Διακοσμού- νταν συνήθως με πολύπλοκα καμπυλόγραμμα σχέδια γεμάτα φαντασία και σπανιότερα με θέματα από το ζωικό και φυτικό κόσμο.

Καμαραϊκό κύπελλο με ολόγλυφα άνθη.
Χαρακτηριστικό των καμαραϊκών αγγείων είναι η πολυχρωμία: κόκκινο, κίτρινο, λευκό. Μερικοί είχαν πολύ λεπτά τοιχώματα που θυμίζουν κέλυφος αυγού (ωοκέλυφα). Μουσείο Ηρακλείου).

Χρυσόδετος σφραγιδόλιθος με παράσταση λιονταριού και δαμαστών (Μουσείο Ηρακλείου).

Ρυτό σε μορφή κεφαλής ταύρου. Τέτοιου τύπου αγγεία χρησιμοποιούνταν σε θρησκευτικές τελετές. (Μουσείο Ηρακλείου)

Άλλα έργα τέχνης. Τα περισσότερα μινωικά ειδώλια είναι πήλινα και παριστάνουν γυναίκες, δεν λείπουν όμως και ειδώλια ανδρών και ζώων. Αξιοσημείωτα είναι τα ρυτά, μεγάλα αγγεία, ορισμένα με μορφή κεφαλής ζώου, συνήθως του ιερού μινωικού ταύρου, τα οποία χρησιμοποιούνταν στις τελετουργίες. Υπάρχουν επίσης περίτεχνα κοσμήματα από χρυσό και ασήμι και σφραγίδες από ελεφαντοστό και από σκληρούς ημιπολύτιμους λίθους με εγχάρακτα γραμμικά σχέδια.

Πήλινο ειδώλιο γυμνόστηθης γυναίκας.
Είναι χαρακτηριστική η ενδυμασία και η κόμμωση. Η γυναίκα βρίσκεται σε στάση προσευχής. (Μουσείο Ηρακλείου)

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Τι ήταν τα καμαραϊκά αγγεία;
2. Ποια, κατά τη γνώμη σου, είναι η σχέση ανάμεσα στο μύθο για το λαβύρινθο και το μινωικό ανάκτορο; Με ποιες σημασίες χρησιμοποιούμε σήμερα τη λέξη λαβύρινθος; (Συμβουλευθείτε και το λεξικό).
3. Ποια κέντρα του αιγαιακού χώρου επηρεάστηκαν από το μινωικό πολιτισμό; Πώς διαπιστώνεται και σε ποιους λόγους οφείλεται αυτή η επιρροή;
4. Η μινωική τέχνη ήταν έντονα επηρεασμένη από τη φύση. Μπορείτε να δώσετε ένα παράδειγμα από τις εικόνες του βιβλίου;

5. Ο ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Κοινωνική, πολιτική και οικονομική οργάνωση

Ο πολιτισμός που αναπτύχθηκε στην ηπειρωτική Ελλάδα κατά την ύστερη Εποχή του Χαλκού (1600-1100 π.Χ.) ήταν ο πρώτος μεγάλος ελληνικός πολιτισμός. Την ονομασία του επινόησαν οι αρχαιολόγοι από το σημαντικότερο κέντρο της εποχής, τις Μυκήνες.

Την αρχή του μυκηναϊκού πολιτισμού σημαδεύουν οι πλούσιοι βασιλικοί τάφοι που ανέσκαψε στην ακρόπολη των Μυκηνών ο Ερρίκος Σλήμαν. Από την περίοδο των βασιλικών τάφων (1600-1450 π.Χ.) δεν έχουν διατηρηθεί σημαντικά κτίσματα που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ανάκτορα. Τα πρώτα βεβαιωμένα ανακτορικά συγκροτήματα στη μυκηναϊκή Ελλάδα φαίνεται πως κτίζονται σχεδόν ταυτόχρονα γύρω στο 1400 π.Χ., όπως προκύπτει κυρίως από τις ανασκαφές στις Μυκήνες, την Τίρυνθα, την Πύλο και τη Θήβα. Με αυτά εισέρχεται ο μυκηναϊκός πολιτισμός στην ανακτορική του φάση που διήρκεσε δύο αιώνες, δηλαδή έως το 1200 π.Χ., οπότε τα ανάκτορα καταστρέφονται ή παρακμάζουν.

Τα ανάκτορα, χτισμένα συνήθως στην κορυφή οχυρωμένων ακροπόλεων, ήταν τα πολυδύναμα διοικητικά κέντρα των διαφόρων επικρατειών στις οποίες είχε χωριστεί η μυκηναϊκή Ελλάδα. Το κέντρο πάντως φαίνεται ότι ήταν η Πελοπόννησος και ιδιαίτερα η Αργολίδα.

Ο μυκηναϊκός πολιτισμός δέχθηκε ευεργετική ώθηση από τον πολιτισμό της μινωικής Κρήτης. Έχοντας αναπτύξει οι Μυκηναίοι στενούς δεσμούς με τους Μινωίτες ήδη από τον 17ο αιώνα π.Χ., υιοθέτησαν από αυτούς και αφομοίωσαν με γόνιμο τρόπο πολλά

στοιχεία του πολιτισμού τους, χωρίς όμως να χάσουν τη δική τους ταυτότητα. Από τους Μινωίτες δανείστηκαν οι Μυκηναίοι ποικίλα τεχνολογικά επιτεύγματα, μορφές τέχνης και την ιδέα της γραφής. Όμως, η δημιουργική πνοή και η πρωτοτυπία των Μυκηναίων γίνεται αισθητή κυρίως στον τομέα της μνημειακής αρχιτεκτονικής*, όπως είναι οι κυκλώπειες οχυρώσεις των ακροπόλεων και οι εντυπωσιακοί θολωτοί τάφοι.

Ο μυκηναϊκός κόσμος.

Μελέτησε στον παραπάνω χάρτη την πυκνότητα των μυκηναϊκών κέντρων στις διάφορες περιοχές της Ελλάδας.

Ο ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΕΠΗΡΕΑΖΕΙ ΤΟΥΣ ΜΥΚΗΝΑΙΟΥΣ

Μετά τη γοργή ανοδική πορεία περί το 1550, οι Μυκήνες είναι, πολιτικά και καλλιτεχνικά, ένα κέντρο πλούσιο και με επιρροή και η δύναμή τους θα βαίνει αυξανόμενη, σε αντίστροφη αναλογία με την παρακμή της Κρήτης. Οι σχέσεις με το νησί, εμπορικές στην αρχή, πρέπει κάποια στιγμή να εκτράπηκαν σε λεηλασίες, γιατί οι Μυκηναίοι δελεάστηκαν από τη λάμψη του κρητικού πολιτισμού. Το αποτέλεσμα ήταν μια γενικευμένη αφομοίωση του μινωικού πολιτισμού από τους Μυκηναίους, ένας εκμινωισμός που περιλαμβάνει τόσο πτυχές υλικές και εξωτερικές, με μινωικά αντικείμενα και διακοσμητικές τεχνικές που δημιουργήθηκαν σε μυκηναϊκό έδαφος, όσο και οργανωτικές, μεταξύ των οποίων πρέπει να συγκαταλεχθεί η υιοθέτηση της μινωικής γραφής για τα ελληνικά.

Martin S. Ruizperez –
Jose L. Melena,

Οι Μυκηναίοι Έλληνες, Μετ. Μελ. Παναγιωτίδου
(Καρδαμίτσα), σ. 17

Τη στερεή οικονομική βάση των Μυκηναίων αποτελούσαν η γεωργία και η κτηνοτροφία. Παράλληλα, από πολύ νωρίς, και με ρυθμιστικό παράγοντα τα ανάκτορα, αναπτύχθηκαν διάφοροι βιοτεχνικοί κλάδοι. Η ελεφαντουργία*, η λιθοτεχνία, η μεταλλουργία είναι μερικοί από τους τομείς στους οποίους διακρίθηκαν οι Μυκηναίοι.

Ωστόσο, το μεγαλείο και η ακτινοβολία του μυκηναϊκού κόσμου οφείλονται κυρίως στην ανάπτυξη της ναυτιλίας και του εμπορίου. Ιδιαίτερα από τα μέσα

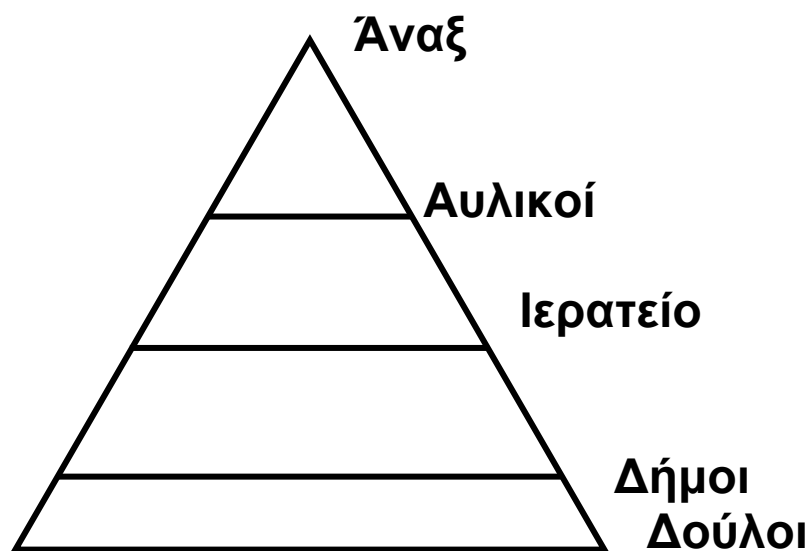
του 15ου αιώνα π.Χ., οπότε οι Μυκηναίοι, όπως υποστηρίζεται, κατέλαβαν την Κνωσό, το ελληνικό μυκηναϊκό στοιχείο δεσπόζει βαθμιαία στη θάλασσα και εξαπλώνεται στη Μεσόγειο.

*Η Πύλη των
Λεόντων, στην
ακρόπολη των
Μυκηνών. Για πρώτη
φορά η μνημειακή
γλυπτική εμφανίζεται
στο ευρωπαϊκό έδαφος.*

*Βλέποντας αυτό το
αρχιτεκτονικό σύνολο,
πώς φαντάζεσαι το
χαρακτήρα των Μυκηναίων;*

Μια τέτοια θαλάσσια εξάπλωση δε θα έγινε πάντα με ειρηνικό τρόπο. Ο Τρωικός πόλεμος απηχεί υπερπόντιες πολεμικές επιχειρήσεις της εποχής. Τα στοιχεία που ένωναν τα διάφορα ελληνικά φύλα κατά τη μυκηναϊκή εποχή ήταν πολλά. Σε γενικές γραμμές ήταν ίδια με εκείνα που ένωναν τους Έλληνες των ιστορικών χρόνων. Ως πρώτα και ισχυρότερα θα πρέπει να θεωρήσουμε την κοινή γλώσσα – μαρτυρημένη με τα αρχαιότερα ελληνικά κείμενα σε Γραμμική γραφή Β – καθώς επίσης και την κοινή θρησκεία και τις μεταθανάτιες δοξασίες, όπως τις ανιχνεύουμε μέσα από τα έθιμα και τις πρακτικές ταφής. Ένα πρόσθετο συνεκτικό στοιχείο αποτελούσε η ομοιομορφία στην κοινωνικοπολιτική οργάνωση και τους θεσμούς.

Πυραμιδοειδής ιεράρχηση
της μυκηναϊκής κοινωνίας.

Ως φυσικό αποτέλεσμα των παραπάνω δεσμών και μέσα από τις συνεχείς συναλλαγές ανάμεσα στα διάφορα μυκηναϊκά κέντρα, δημιουργήθηκε ένας ενιαίος πολιτισμός, ο πολιτισμός της μυκηναϊκής κοινής.

Αυστηρά ιεραρχημένη η μυκηναϊκή κοινωνία θυμίζει μια πυραμίδα, στην κορυφή της οποίας βρίσκεται ο άναξ. Αυτός, μαζί με την οικογένειά του, κατοικούσε στο ανάκτορο, το κέντρο εξουσίας της κάθε επικράτειας. Ακολουθούσαν στην ιεραρχία οι διάφοροι αυλικοί και το ιερατείο. Οι κάτοικοι της κάθε περιοχής αποτελούσαν τους δήμους. Οι δήμοι ήταν πολυάριθμοι, οργανωμένοι σε χωριά, γύρω από το διοικητικό κέντρο, το ανάκτορο. Εκτός από τους γεωργούς και τους κτηνοτρόφους, οι πινακίδες με κείμενα σε Γραμμική γραφή Β μας παραδίδουν μια ανεξάντλητη σειρά από εξειδικευμένους τεχνίτες. Στην κατώτερη κοινωνική βαθμίδα βρίσκονται οι δούλοι.

Η ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Ο ΕΞΩ ΚΟΣΜΟΣ

Η μυκηναϊκή Ελλάδα, η οποία δημιουργήθηκε κυρίως με ανοίγματα προς το εξωτερικό, δεν ίδρυσε αυτοκρατορία. Άσκησε ισχυρή επιρροή, άμεση ή έμμεση, από τη Σαρδηνία έως τον Ορόντη, από τη Μακεδονία ως τον Νείλο, αλλά δεν άσκησε ποτέ πολιτική ηγεμονία. Αφού άντλησε από την Κρήτη, από την Εγγύς Ανατολή, ακόμη και από την Ευρώπη, τους παράγοντες της βαθιάς πολιτιστικής μεταβολής και αφού τους αφομοίωσε, η ηπειρωτική Ελλάδα παρέμεινε σχετικά ανεπηρέαστη από τις ξένες πολιτιστικές επιδράσεις, ενώ παράλληλα οι οικονομικές επαφές με το εξωτερικό είχαν ζωτική σημασία για την ανάπτυξη και τη λειτουργία των ανακτορικών κέντρων. Και όταν οι επαφές αυτές διαταράχτηκαν ή διακόπηκαν, τότε το ανακτορικό σύστημα κατέρρευσε.

Rene Treuil, Οι πολιτισμοί του Αιγαίου, μετ. Όλγας Πολυχρονοπούλου (Καρδαμίτσα), σ. 471

Η Γραμμική γραφή Β

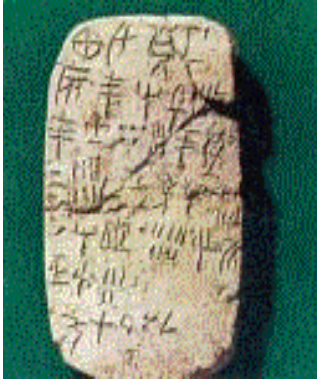
Στην Κνωσό οι αρχαιολόγοι ανακάλυψαν ένα πλήθος από πήλινες επιγραφές γραμμένες σε Γραμμική γραφή Β, οι οποίες χρονολογήθηκαν μετά το 1400 π.χ., περίοδο της υποτιθέμενης κατάληψης της Κρήτης από τους Μυκηναίους. Παρόμοιες επιγραφές βρέθηκαν και στη μεσσηνιακή Πύλο. Το 1952 οι Βρετανοί Μάικλ Βέντρις και Τζον Τσάντγουικ αποκρυπτογράφησαν τη γραφή των πινακίδων, τη Γραμμική Β. Τότε διαπιστώθηκε ότι η γλώσσα των πινακίδων ήταν ελληνική. Νεότερες ανασκαφές έφεραν στο φως πινακίδες με τη Γραμμική Β στη Θήβα, στις Μυκήνες, στην Τίρυνθα και

στα Χανιά. Η γραφή των πινακίδων είναι συλλαβική, δηλαδή κάθε σύμβολο αποδίδει μια συλλαβή (πα, τα, ρο, μα, τι). Το ίδιο συμβαίνει και με τη Γραμμική γραφή Α της Κρήτης, η οποία ακόμη δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί. Πολλοί επιστήμονες υποστηρίζουν ότι η Γραμμική γραφή Β είναι εξελιγμένη και τελειοποιημένη μορφή της Γραμμικής γραφής Α. Η προέλευση της Γραμμικής γραφής Β αποτέλεσε αντικείμενο πολλών συζητήσεων. Διαμορφώνονται δύο αντίθετες απόψεις: είτε η Γραμμική Β γεννήθηκε στην ηπειρωτική Ελλάδα και μεταφέρθηκε στην Κρήτη, είτε προήλθε από τη Γραμμική Α στην Κρήτη και αργότερα πέρασε στην Ελλάδα. Στα κείμενα των πινακίδων με Γραμμική γραφή Β καταγράφονται διάφορες εμπορικές – οικονομικές δραστηριότητες των ανακτόρων που αφορούν κυρίως τη διακίνηση γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων. Έμμεσα, όμως, τα ίδια αυτά κείμενα μας δίνουν πληροφορίες για τη διοικητική οργάνωση και τη θρησκευτική ζωή του μυκηναϊκού κόσμου. Η γνώση της γραφής στα μυκηναϊκά χρόνια ήταν προνόμιο μιας ομάδας εξειδικευμένων γραφέων που εργάζονταν στα γραφεία των ανακτορικών κέντρων. Και ίσως αυτός να ήταν ο λόγος για την εξαφάνιση της γραφής μετά την πτώση των ανακτόρων, γύρω στα 1200.

Από τη Γραμμική Α στη Γραμμική Β

*Πινακίδα από την Αγία Τριάδα Κρήτης:
Γραμμική Α.*

Πινακίδα από την Πύλο:
Γραμμική Β'
Αναφέρεται σε
επίταξη χαλκού των ναών

Η εξάπλωση και κατάρρευση του μυκηναϊκού κόσμου

Μετά την κυριαρχία τους στην Κρήτη (1450 π.Χ.), οι Μυκηναίοι γίνονται θαλασσοκράτορες. Σε ολόκληρο τον χώρο του Αιγαίου και στα μικρασιατικά παράλια ιδρύουν αποικίες και εμπορικούς σταθμούς. Παράλληλα, για την αναζήτηση πρώτων υλών και αγορών ταξιδεύουν μέχρι την Εγγύς Ανατολή, τη νότια Ιταλία, τη Σικελία, την Ισπανία και φαίνεται να έχουν σποραδικές επαφές με την Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη. Αποικίζουν συστηματικά την Κύπρο και έρχονται σε επαφή με το κράτος των Χετταίων. Τα αρχεία των Χετταίων ονομάζουν τους Μυκηναίους Αχιγιάβα (Αχαιοούς) και τονίζουν ότι το βασίλειο τους είναι υπολογίσιμη ναυτική δύναμη.

Περίπου το 1200 π.Χ. παρατηρείται μια αιφνίδια κάμψη της μυκηναϊκής ισχύος. Ανάκτορα, ακροπόλεις και οικισμοί καταστρέφονται. Συγχρόνως εξαφανίζεται η Γραμμική γραφή Β. Τα ελληνικά δε θα εμφανισθούν ως γραφή παρά τον 8ο αιώνα π.Χ. Δε γνωρίζουμε με ακρίβεια τους λόγους που προκάλεσαν αυτή την καταστροφή. Άλλοι επιστήμονες την αποδίδουν σε μετακίνηση νέων ελληνικών φύλων (κάθοδος των Δωριέων), άλλοι σε εσωτερικές αναταραχές και άλλοι, τέλος, στην τρομακτική αναστάτωση που επικρατεί αυτή την περίοδο στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, με την πτώση του κράτους των Χετταίων και με

τις επιθέσεις των λεγόμενων «λαών της θάλασσας» εναντίον της Αιγύπτου. Η αναστάτωση αυτή είχε ως συνέπεια την πτώση του μυκηναϊκού εμπορίου και τη σταδιακή παρακμή των μυκηναϊκών ανακτόρων εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Μάλλον, όμως, η πτώση της μυκηναϊκής δύναμης οφείλεται σε ένα συνδυασμό και των τριών λόγων. Ο μυκηναϊκός πολιτισμός έχασε την ισχύ του, δεν κατέρρευσε όμως τελειωτικά. Πολλά στοιχεία του θα επιβιώσουν και θα μεταλαμπαδευθούν στην επόμενη φάση του ελληνικού πολιτισμού.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

- 1. Πότε και πού χτίζονται τα πρώτα μυκηναϊκά ανακτορικά συγκροτήματα;**
- 2. Πώς επέδρασε ο μινωικός πολιτισμός στους Μυκηναίους;**
- 3. Γιατί η αποκρυπτογράφηση της Γραμμικής γραφής Β έχει ιδιαίτερη σημασία για τους Έλληνες;**
- 4. Ήταν πάντοτε ειρηνικές οι θαλάσσιες δραστηριότητες των Μυκηναίων;**

*Ο χάρτης της επόμενης σελίδας:
Η εξάπλωση του μυκηναϊκού πολιτισμού
κατά τον 14ο και 13ο αι. π.Χ.*

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΥΚΗΝΑΙΚΗ ΕΠΟΧΗ
 (ΙΔ' ΚΑΙ ΙΓ' αιώνας π.Χ.)

--- Στη Θάλασσα

..... Στην Ξηρά

6. ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ

Η τέχνη μας αποκαλύπτει τη θρησκεία. Θρησκευτική σκηνή από χρυσό δαχτυλίδι της Τίρυνθας. Αριστερά εικονίζεται πιθανώς η «Πότνια». Τέσσερις δαίμονες της προσφέρουν κρασί. (Αθήνα, Αρχαιολογικό Μουσείο)

Πριν από την αποκρυπτογράφηση της Γραμμικής Β γραφής Β οι επιστήμονες υποστήριζαν ότι η μυκηναϊκή θρησκεία ταυτιζόταν απόλυτα με τη μινωική. Όμως, μετά την ανάγνωση των πινακίδων της Γραμμικής Β αποδεικνύεται ότι στο μυκηναϊκό πάνθεον εμφανίζονται όλοι οι μεγάλοι Έλληνες θεοί της 1ης χιλιετίας, με εξαίρεση τον Απόλλωνα. Στις πινακίδες αναφέρονται ο Ζεус, η Ήρα, ο Ποσειδών, η Άρτεμις, ο Άρης και ο Διόνυσος. Σπουδαία θέση κατέχει μία θεά η οποία συνήθως προσφωνείται με την ονομασία «Πότνια (=σεβάσμια)». Η «Κυρία Πότνια» είναι αναμφίβολα η κυρίαρχη μυκηναϊκή θεότητα και σε αυτήν προσφέρονται πρόβατα, αρωματικά έλαια, μαλλί και μέλι.

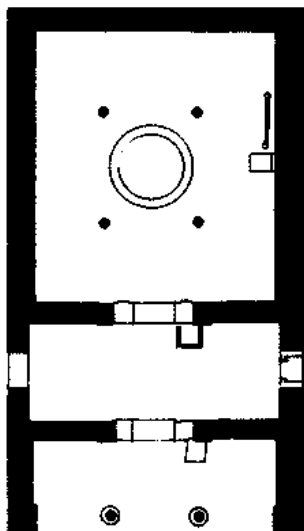
Οι Μυκηναίοι δεν έχτιζαν μεγάλους ναούς και, όπως και οι Μινωίτες, λάτρευαν τους θεούς τους σε μικρά ιερά. Το ιερατείο, άνδρες και γυναίκες, αποτελούσε ιδιαίτερη κοινωνική τάξη και διαχειριζόταν την περιουσία των ιερών.

Η μυκηναϊκή τέχνη

Η μυκηναϊκή τέχνη αναπτύχθηκε στην ύστερη εποχή της Χαλκοκρατίας (1600-1100 π.Χ.) στα κέντρα της

ηπειρωτικής Ελλάδας (Μυκήνες, Τίρυνθα, Πύλο, Θήβα κ.α.) και μαρτυρεί έντονη μινωική επίδραση.

Αρχιτεκτονική

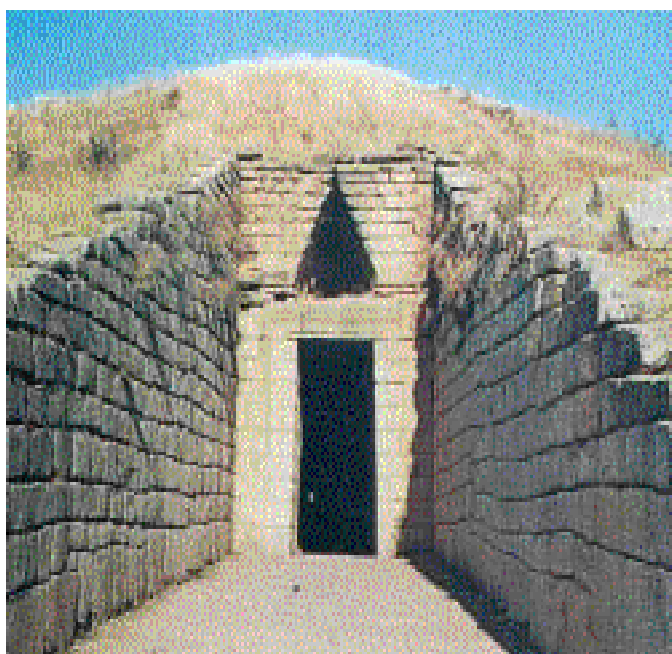

*Κάτοψη του μυκηναϊκού
μεγάρου πυρήνα των μυκηναϊκών
ανακτόρων. Λιτό, απέριττο,
αντικατοπτρίζει τη διαφορετική
νοοτροπία του Μυκηναίου σε σχέση με
τον Μινωίτη.*

Οι Μυκηναίοι χτίζουν τα μνημειακά ανάκτορά τους σε υψώματα – ακροπόλεις – τις οποίες οχυρώνουν με γιγαντιαία τείχη. Τα τείχη αυτά είναι γνωστά ως «κυκλώπεια» από τους τεράστιους ογκόλιθους που χρησιμοποιούνταν για το χτίσιμό τους. Τα μυκηναϊκά ανάκτορα έχουν πιο απλό σχέδιο από τα μινωικά. Αποτελούνται από έναν προθάλαμο που βλέπει στην αυλή και από το κύριο δωμάτιο που έχει μεγάλη κυκλική εστία στο κέντρο και είναι ο χώρος υποδοχής (τύπος μεγάρου). Γύρω υπάρχουν άλλοι δευτερεύοντες χώροι κατοικίας των ηγεμόνων.

Για πρώτη φορά τώρα στον ελλαδικό χώρο στήνονται πάνω στους λακκοειδείς τάφους των Μυκηνών λίθινες πλάκες (επιτύμβιες στήλες) με ανάγλυφες σπείρες ή πολεμικές και κυνηγετικές σκηνές που μαρτυρούν τον πολεμικό χαρακτήρα των νεκρών. Περίφημοι είναι επίσης οι μνημειακοί θολωτοί τάφοι, όπως ο «θησαυρός του Ατρέα» στις Μυκήνες, που

θεωρήθηκε ως τάφος του Αγαμέμνονα, ο «τάφος της Κλυταιμνήστρας» και άλλοι. Από ένα μακρύ, πλαισιωμένο με λίθινους τοίχους διάδρομο, φθάνει κανείς στον κυκλικό θάλαμο που είναι χτισμένος με παρόμοιο τρόπο και έχει θολωτή οροφή. Μετά την ταφή, διάδρομος και θάλαμος σκεπάζονται με χώμα, ώστε ο τάφος έμοιαζε εξωτερικά με χαμηλό λόφο. Τέτοιοι τάφοι έχουν βρεθεί σε πολλά μυκηναϊκά κέντρα.

Ο «Θησαυρός του Ατρέα».

Το εντυπωσιακότερο οικοδόμημα μνημειακής αρχιτεκτονικής του μυκηναϊκού κόσμου. Ένας δρόμος μήκους 35 μέτρων οδηγεί στην κύρια είσοδο η οποία στέφεται από ένα «ανακουφιστικό»* τρίγωνο που καλυπτόταν από λίθινη επένδυση.

Ζωγραφική και κεραμική

Τα μυκηναϊκά ανάκτορα διακοσμούνται και αυτά με τοιχογραφίες που έχουν δεχτεί μεγάλη επίδραση από τις μινωικές. Παρόμοια επιρροή παρατηρείται και στη μυκηναϊκή κεραμική. Αξιοπρόσεκτος είναι ο εικονιστικός ρυθμός σε μια κατηγορία αγγείων που διακοσμούνται με παραστάσεις ανθρώπων, ζώων, πουλιών, ψαριών και με σκηνές με άρματα.

Μεταλλοτεχνία

Απαράμιλλης τέχνης είναι τα κοσμήματα από χρυσό, ασήμι ή από άλλα πολύτιμα υλικά. Από παρόμοια υλικά έχουν κατασκευαστεί και άλλα πολυτελή αντικείμενα, όπως σκεύη με ανάγλυφες παραστάσεις κυνηγιού ή ειδυλλιακές σκηνές –χρυσά κύπελλα του τάφου του Βαφειού –, ξίφη και εγχειρίδια στολισμένα με παρόμοιες εικόνες, οι χρυσές προσωπίδες των νεκρών βασιλιάδων που βρέθηκαν στους μυκηναϊκούς τάφους και άλλα. Όλα αυτά τα ανεπανάληπτα έργα τέχνης μαρτυρούν μεγάλο πλούτο, δύναμη και επικοινωνία των Μυκηναίων βασιλιάδων και ευγενών με τις χώρες της Ανατολής και της Αιγύπτου απ' όπου προμηθεύονταν τα πολύτιμα υλικά.

Τοιχογραφία από το ανάκτορο της Πύλου. Δύο Μυκηναίοι πολεμιστές με άρμα. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Χρυσή προσωπίδα από τους λακκοειδείς τάφους των Μυκηνών (1550-1500 π.Χ.). Παλαιότερα είχε θεωρηθεί ότι ανήκε στον Αγαμέμνονα, βασιλιά των Μυκηνών. Όμως, χρονολογείται πολύ πριν από την εποχή που έγινε ο Τρωικός Πόλεμος. (Αθήνα , Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Μυκηναϊκό αγγείο από την Προσύμνη Αργολίδας (μέσα 15ου αιώνα π.Χ.). Το χαρακτηριστικό αυτό μυκηναϊκό αγγείο διακοσμείται με χταπόδι και άλλα θαλασσινά μοτίβα. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Τα χρυσά κύπελλα του Βαφειού (15ος αιώνας π.Χ.). Βρέθηκαν στον θολωτό τάφο του Βαφειού, στη Λακωνία. Διακοσμούνται με ανάγλυφες σκηνές εξημέρωσης ταύρων μέσα σε φυσικό τοπίο και μάλλον είναι έργα τεχνιτών από την Κρήτη. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Εγχειρίδιο από τον λακκοειδή τάφο IV των Μυκηνών (περίπου 1550-1500 π.Χ.). Το χάλκινο εγχειρίδιο διακοσμείται με εξαιρετικά ζωντανή παράσταση κυνηγιού λιονταριού. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Δραστηριότητα

Δύο τεχνίτες συζητούν για τη δουλειά τους σε ένα μυκηναϊκό ανάκτορο. Δημιουργήστε ένα διάλογο.

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Κατά την Εποχή του Χαλκού, η Μεσόγειος ήταν μια θάλασσα κοσμοπολίτικη όπου κυκλοφορούσαν πλοία, εμπορεύματα και ιδέες. Εκτός από τους μεγάλους πολιτισμούς της «εύφορης ημισελήνου», στον αιγαιακό χώρο αναπτύχθηκαν διαδοχικά τρεις μεγάλοι πολιτισμοί, ο κυκλαδικός, ο μινωικός – κρητικός και ο μυκηναϊκός. Καθένας από τους πολιτισμούς αυτούς είχε τα δικά του χαρακτηριστικά, έθεσε την ξεχωριστή του σφραγίδα στην τέχνη, στους πολιτικούς θεσμούς, στην κοινωνική συγκρότηση. Όμως, υπήρξαν αλληλεπιδράσεις οι οποίες κατέληξαν στη σταδιακή διαμόρφωση του κλασικού ελληνικού πολιτισμού.

Άσκηση αυτοαξιολόγησης

Συνδέστε με μία γραμμή τις λέξεις που έχουν σχέση μεταξύ τους.

Κυκλάδες
Γραμμική Β
βασιλικοί τάφοι
άναξ
Κνωσός
κυκλώπεια
μέγαρο

Μυκηναίος ηγέτης
τείχη
μυκηναϊκό ανάκτορο
Φυλακωπή
Μυκήνες
Άρθουρ Έβανς
Μάικλ Βέντρις

II. ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1100 ΕΩΣ ΤΟ 800 Π.Χ.

Η πτώση του μυκηναϊκού πολιτισμού επιφέρει μια αναστάτωση στην Ελλάδα, που διαρκεί περίπου τρεις αιώνες (1100 – 800 π.Χ.). Η περίοδος αυτή, παρά τις όποιες αναταράξεις, είναι γονιμότατη. Σε αυτή την περίοδο η Ελλάδα διαμορφώνεται φυλετικά, οι Έλληνες μορφοποιούν όλα εκείνα τα στοιχεία τα οποία θα τους επιτρέψουν να αναπτύξουν το δικό τους πολιτισμικό λόγο. Σημαντικότερα γεγονότα: ο πρώτος ελληνικός αποικισμός, η διαμόρφωση των ομηρικών επών και η επινόηση του ελληνικού αλφαβήτου.

1. ΟΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Από το 1100 π.Χ. μέχρι περίπου το 950 π.Χ. η Ελλάδα βρίσκεται σε κρίση. Ο πληθυσμός μειώνεται δραστικά. Η οικονομία επανέρχεται σε πρωτογενή σχήματα, περιορίζεται στη γεωργία και την κτηνοτροφία και αποκτά μια καθαρά οικιακή μορφή. Η κεντρική εξουσία εξασθενεί, σχεδόν εξαφανίζεται. Η οργάνωση στηρίζεται περισσότερο στην οικογένεια, στο χωριό, στην ομάδα.

ΟΙ ΜΝΗΜΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΣΤΑΤΩΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.

Και μετά τα Τρωικά εξακολούθησαν στην Ελλάδα οι μεταναστεύσεις και οι εισβολές και η έλλειψη ησυχίας την εμπόδισε να αναπτυχθεί. Η μακρόχρονη απουσία των Ελλήνων στην Τροία προκάλεσε πολλές αναταραχές και σε πολλές πολιτείες έγιναν επαναστάσεις που ανάγκασαν πολλούς να φύγουν και να πάνε να ιδρύσουν άλλες πολιτείες. Εξήντα χρόνια μετά την άλωση της Τροίας οι Θεσσαλοί έδιωξαν από την Άρνη τους σημερινούς Βοιωτούς... Ογδόντα χρόνια μετά την άλωση της Τροίας οι Δωριείς κατάκτησαν την Πελοπόννησο. Μόνο μετά από πολλά χρόνια η Ελλάδα ησύχασε.

Θουκυδίδης, Ιστορία Α΄, 12 (Μετ. Αγγ. Βλάχου)

Η ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Τότε δεν υπήρχε ούτε εμπόριο ούτε ασφάλεια στις χερσαίες και θαλάσσιες μεταφορές και επικοινωνίες και οι κάτοικοι καλλιεργούσαν τόση μόνο γη, όση τους ήταν απαραίτητη για να ζουν. Δε δημιουργούσαν απόθεμα από χρήματα ούτε φύτευαν δένδρα γιατί, μη έχοντας τείχη για προστασία, δεν ήξεραν ποτέ αν και πότε θα εμφανιζόταν κάποιος να τους τα αρπάξει.

Θουκυδίδης, Ιστορία, Α, 2 (Μετ. Αγγ. Βλάχου)

Οι μνήμες τον Θουκυδίδη συμπίπτουν με την ιστορική πραγματικότητα που σήμερα αποδέχεται η επιστήμη;

Η διαμόρφωση των φυλετικών κοινοτήτων

Η αληθινά δύσκολη αυτή περίοδος, κατά την οποία ο ελληνικός κόσμος, εξασθενημένος, έζησε αναδιπλωμένος στον εαυτό του, ήταν πολύ μικρή. Από τα μέσα του 10ου αιώνα παρατηρείται μια τεχνολογική, δημογραφική και πνευματική αναγέννηση.

Με τις κινήσεις των ελληνικών φύλων που σημειώνονται κατά τη διάρκεια του 12ου αιώνα π.Χ. και την εγκατάστασή τους στις διάφορες περιοχές της Ελλάδας σταθεροποιείται η διανομή τους στην εδαφική έκταση και διαμορφώνονται τα μόνιμα πλέον χαρακτηριστικά τους. Ο γεωγραφικός παράγοντας έπαιζε πρωταρχικό ρόλο σε αυτές τις μετακινήσεις. Γενικώς, παρατηρείται μια κίνηση από τα βόρεια προς τα νότια. Οι Δωριείς, το τελευταίο ελληνικό φύλο που μετακινείται μαζικά, από την Πίνδο όπου ζούσαν, μετακινήθηκαν προς το Νότο και εγκαταστάθηκαν στην Πελοπόννησο και σε ένα

τμήμα της Στερεάς. Στη συνέχεια προωθήθηκαν σε μερικές από τις Κυκλάδες (Μήλο, Θήρα) και αργότερα στην Κρήτη. Οι Θεσσαλοί, που ζούσαν και αυτοί στην περιοχή της Πίνδου, εγκαταστάθηκαν στη σημερινή Θεσσαλία, εξαναγκάζοντας τους παλαιούς κατοίκους της, Βοιωτούς και Αιολείς, τους μεν πρώτους να μετακινηθούν προς τη σημερινή Βοιωτία, τους δε δεύτερους να μεταναστεύσουν στη Λέσβο, στην Τένεδο και στα βόρεια της Μικράς Ασίας. Τέλος, οι Ίωνες των βόρειων παραλίων της Πελοποννήσου καταφεύγουν στην Αττική, στην Εύβοια και στις Κυκλάδες. Οι νέες κοινότητες είναι φυλετικές. Και το κράτος που δημιουργείται από τη συνένωση πολλών κοινοτήτων είναι φυλετικό. Αρχηγός του είναι ο βασιλιάς, ο οποίος εκλέγεται από τη συνέλευση των πολεμιστών. Αργότερα το αξίωμα μεταβάλλεται σε κληρονομικό. Η κυριότερη αρμοδιότητα του βασιλιά είναι η αρχιστρατηγία, γι' αυτό στο αξίωμα του βασιλιά εκλέγεται ο ικανότερος πολεμιστής.

Ο πρώτος ελληνικός αποικισμός

Ελληνικό πλοίο προσεγγίζει σε άγνωστο, ίσως εχθρικό, τόπο. Γεωμετρικό αγγείο του 8ου αιώνα (Μουσείο Ελευσίνας).

Ο Πρώτος Ελληνικός αποικισμός

	Δωριείς
	Ίωνες
	Αιολείς

Η ανώμαλη κατάσταση που επικράτησε στην Ελλάδα μετά τις μετακινήσεις των ελληνικών φύλων κατά τον 12ο αιώνα π.Χ., η γενική στενότητα του χώρου, ο οικονομικός μαρασμός και η ανασφάλεια υποχρέωσαν συμπαγείς ομάδες Ελλήνων να μεταναστεύσουν προς τα νησιά του Αιγαίου και τα δυτικά παράλια της Μικρής Ασίας. Η μετακίνηση πραγματοποιήθηκε κατά φυλετικές ομάδες και τον 10ο αιώνα η μετανάστευση αυτή έλαβε τη μορφή ενός ευρύτατου αποικισμού. Η κίνηση αυτή έμεινε γνωστή ως **Πρώτος ελληνικός αποικισμός**.

Όπως τονίσαμε προηγουμένως, οι Αιολείς, πιεζόμενοι από τους Θεσσαλούς, εγκαταστάθηκαν αρχικά στη Λέσβο και στην Τένεδο και στη συνέχεια ίδρυσαν αποικίες στο βόρειο τμήμα της μικρασιατικής παραλίας, σε μια περιοχή που εκτείνεται από την Τρωάδα στα βόρεια μέχρι τον κόλπο της Σμύρνης. Είναι η περιοχή της Αιολίδας.

Οι Ίωνες ξεκινώντας από την Αττική, την Εύβοια και τη βορειοανατολική Πελοπόννησο εγκαταστάθηκαν στη Χίο, στη Σάμο και στο κεντρικό τμήμα των παραλίων της Μικρής Ασίας. Είναι η περιοχή που ονομάστηκε Ιωνία.

Οι Δωριείς εγκαθίστανται στη Ρόδο, στην Κω και στο νότιο τμήμα των παραλίων της Μικρής Ασίας, όπου ιδρύουν τη δωρική εξάπολη.

Οι πρώτοι Έλληνες άποικοι ασχολούνται στην αρχή με τη γεωργία. Γρήγορα όμως επιδίδονται στο εμπόριο και ταχύτατα οι ελληνικές πόλεις της Μικρής Ασίας αναπτύσσονται σε εύρωστα εμπορικά κέντρα. Την οικονομική ανάπτυξη ακολουθεί η πολιτισμική άνθηση.

Ο κόσμος των ομηρικών επών

Οι Έλληνες του 10ου, 9ου και 8ου αιώνα π.Χ., της αποκαλούμενης “γεωμετρικής εποχής”, ενδιαφέρονται πολύ για το παρελθόν τους και ασχολούνται με την αναζήτηση της ρίζας τους. Τα ομηρικά έπη αποτελούν τυπικό παράδειγμα. Μορφοποιημένα στη στροφή από τον 9ο προς τον 8ο αιώνα και στηριζόμενα σε μια προφορική παράδοση, τα ποιήματα αυτά έχουν ως στόχο να ξαναζωντανέψουν το παρελθόν, την εποχή του Τρωικού πολέμου, τον καιρό των βασιλέων και των ηρώων.

Αντίθετα, η ρωγμή στο πολιτικό πεδίο είναι προφανής. Η ομηρική βασιλεία δεν έχει καμία σχέση με το γραφειοκρατικό σύστημα του μυκηναϊκού ανακτόρου. Αλλά και η ορολογία έχει αλλάξει γιατί ο ηγεμόνας στον Όμηρο ονομάζεται «βασιλεύς» και όχι άναξ, όπως στις πινακίδες της Πύλου.

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΣΤΑ ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ

Όλο το ενδιαφέρον του ποιητή στρέφεται προς ισχυρές προσωπικότητες, προς την ατομική αρετή και την ανδρεία. Αυτή η αρετή είναι ένα μίγμα θάρρους και πονηρίας σε μεταβλητή αναλογία (Ο Αχιλλέας και ο Οδυσσέας προσφέρουν ένα δείγμα αυτού του μείγματος, αληθινά κλασικό). Αυτές οι θαρραλέες πράξεις κάνουν τους ήρωες να βρίσκονται σε μια αγωνιστική διάθεση. Ο ελληνικός πολιτισμός, μέσα από τα ομηρικά έπη, καθίσταται ένας πολιτισμός «αγώνα». Αυτή η φροντίδα για την έξαρση του ατομικού μεγαλείου υποβάλλει σε σκληρή δοκιμασία την πίστη και το καθήκον. Δεν υπάρχει ίχνος μόνιμης υποταγής. Το μόνο που αντιστέκεται είναι ο δεσμός της φιλίας και

αυτός σε προσωπικό επίπεδο, όπως ανάμεσα στον Αχιλλέα και τον Πάτροκλο.

Mathieu de Durant, *Precis d' histoire grecque*, σ. 60-61
(Μετ. Β.Σ.)

Στα ομηρικά έπη η πολιτική αστάθεια είναι συνεχής. Οι βασιλείς είναι πολυάριθμοι και απολύτως ανεξάρτητοι. Ο καθένας προσπαθεί να στηρίξει τη θέση του στο πλαίσιο ενός συστήματος υπερβολικά ανταγωνιστικού και συνεχώς πρέπει να αποδεικνύει τις ικανότητες του με κατορθώματα, ληστρικές επιδρομές που αποφέρουν μεγάλη λεία, με γιορτές και αγώνες ιδιαίτερα μεγαλοπρεπείς. Η κοινωνία, η ιεραρχία της οποίας στηρίζεται στην κατανομή της λείας, κυριαρχείται από ανισότητα και η διατήρηση της εξουσίας από τον ηγεμόνα δεν είναι ποτέ εξασφαλισμένη. Όλα αυτά τα στοιχεία ανταποκρίνονται περισσότερο στις συνεχείς αναταράξεις που ακολούθησαν την πτώση της μυκηναϊκής δύναμης και ταιριάζουν σε μια κοινωνία αγροτοποικονική που ζει από τα προϊόντα της και από τις ληστρικές επιδρομές. Επομένως η Ιλιάδα και η Οδύσσεια περιγράφουν μια εποχή μεταγενέστερη της μυκηναϊκής, περίπου από τον 11ο μέχρι τον 8ο αιώνα π.Χ..

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

- 1. Γιατί εξασθενεί η κεντρική εξουσία μετά την πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων;**
- 2. Πού εγκαθίστανται μόνιμα τα δωρικά φύλα κατά τον 12ο αιώνα π.Χ.;**
- 3. Παρατηρήστε την εικόνα με το πλοίο. Παίρνοντας αφορμή από τη λεζάντα, αναφέρετε δυσκολίες που συνάντησαν οι άποικοι.**
- 4. Ποιας κοινωνίας την εικόνα μας δίνουν τα ομηρικά έπη;**

2. Η ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Η τέχνη

Η Γραμμική γραφή Β είχε εξαφανιστεί μαζί με την πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων. Όμως, το δεύτερο μισό του 8ου αιώνα π.Χ. μία νέα γραφή εμφανίζεται στον ελληνικό κόσμο. Είναι ένα αλφάβητο που προέρχεται από το φοινικικό, αλλά με πολλές προσαρμογές και παραλλαγές. Το φοινικικό αλφάβητο δεν περιέχει παρά μόνο σύμφωνα. Είναι δυνατόν να αποδοθεί μια σημιτική γλώσσα γραπτά χωρίς φωνήεντα, γιατί κυρίως τα σύμφωνα δημιουργούν τη ρίζα της συλλαβής. Όμως, αυτό είναι αδύνατον να συμβεί σε μια ινδοευρωπαϊκή γλώσσα, όπως η ελληνική, όπου τα φωνήεντα καθορίζουν τη φωνητικότητα της συλλαβής.

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ

Λοιπόν εκείνο τον καιρό η ελληνική φυλή που, στις πιο πολλές περιοχές, γειτόνευε με τους Φοίνικες ήταν οι Ίωνες. Αυτοί πήραν ως μαθητές τα γράμματα από τους Φοίνικες, κι αφού άλλαζαν ελαφρά τη μορφή τους, τα χρησιμοποιούσαν, και χρησιμοποιώντας τα, τους έδωσαν όνομα. Κι όπως το 'θελε και το δίκιο, μια και τα είχαν φέρει στην Ελλάδα οι Φοίνικες, τους έδωσαν την ονομασία «φοινικήια».

Ηρόδοτος, Ιστορία, Ε, 58 (Μετ. Η. Σπυρόπουλου)

Η τέχνη

Οι Έλληνες, επειδή το φοινικικό αλφάβητο είχε πολλά σύμφωνα, πήραν μερικά από αυτά και τα μετέτρεψαν σε φωνήεντα. Με το σύστημα αυτό συντελείται μια σημαντική πρόοδος γιατί για πρώτη φορά, στη γραφή, οι ήχοι μεταδίδονται με φωνήεντα και σύμφωνα. Αυτή η απλοποίηση δημιούργησε τις προϋποθέσεις, ώστε η γραφή να γίνει κτήμα περισσότερων ανθρώπων και όχι μόνο λίγων γραφέων. Τώρα αρκετοί άνθρωποι αποκτούν τη δυνατότητα να διαβάζουν και να γράφουν, να συμμετέχουν γενικότερα στη γνώση και στον πολιτισμό. Από το ελληνικό αλφάβητο γεννήθηκε το λατινικό.

Η τέχνη που δημιουργήθηκε από τον 11ο έως και τον 8ο αιώνα π.Χ. ονομάζεται γεωμετρική από τα γεωμετρικά κοσμήματα στα πήλινα αγγεία. Γεωμετρικές είναι, επίσης, και οι μορφές των ανθρώπων και των ζώων, είτε είναι ζωγραφισμένες επάνω σε αγγεία είτε είναι πήλινα ή χάλκινα ειδώλια.

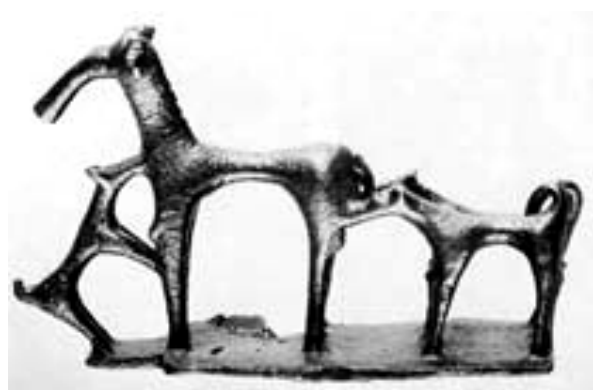
	→ A		→ I, J		→ Q
	→ B		→ K		→ R
	→ C, G		→ L		→ S
	→ D		→ M		→ T
	→ E		→ N		→ U, V, W
	→ F		→ O		→ X
	→ H		→ P		→ Z

Από το φοινικικό στο λατινικό αλφάβητο. Με γέφυρα το ελληνικό (βλέπε και σελίδα 61 στον 1ο τόμο).
Ποια η ομοιότητα ανάμεσα στο δύο αλφάβητα;

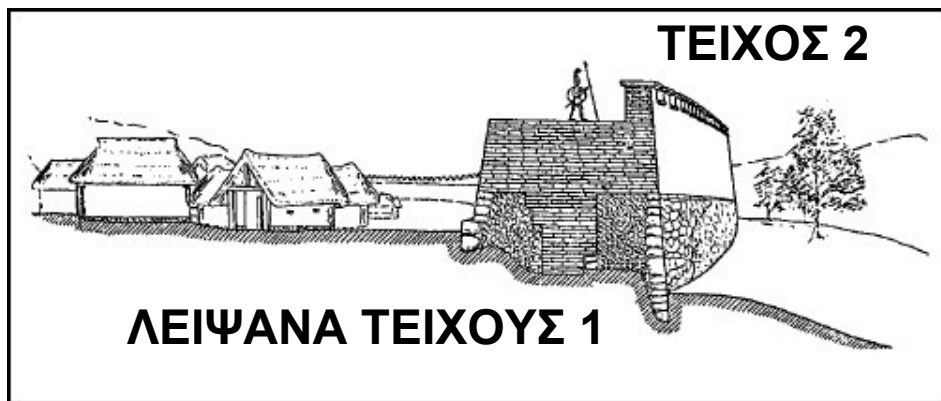

Γεωμετρική αντρική μορφή που κρατούσε δόρυ στο δεξί και χαλινάρια αλόγου στο αριστερό χέρι. Από την Ολυμπία.

Επίθεση σκυλιών σε ελάφι. Χάλκινο σύμπλεγμα από την Ολυμπία με χαρακτηριστικές γεωμετρικές φόρμες 8ος αι. π.Χ.

Η γεωμετρική τέχνη δεν εμφανίζεται ξαφνικά στα κέντρα της Ελλάδας. Αντίθετα, οι απλές κυματιστές γραμμές και οι σπείρες που ζωγραφίζονταν με το χέρι πάνω στα αγγεία της μυκηναϊκής εποχής μετατρέπονται σε ομόκεντρους κύκλους και ημικύκλια ζωγραφισμένα με μεγάλη ακρίβεια με τη βοήθεια του διαβήτη. Σταδιακά τρίγωνα, ρόμβοι, μαϊάνδροι, κλιμακωτά σχέδια και άλλα απλώνονται σε ολόκληρη την επιφάνεια των αγγείων, σχηματίζοντας ένα πυκνό δίκτυο. Αργότερα, σειρές ομοιόμορφων ζώων, καθώς και παραστάσεις σχετικές με το θάνατο μαζί με γεωμετρικά κοσμήματα διακοσμούν τα μεγαλύτερα αγγεία που χρησιμοποιούνταν σαν σήματα* τάφων. Προς το τέλος της εποχής εμφανίζονται δειλά – δειλά και μυθολογικά θέματα.

*Αναπαράσταση μέρους του τείχους
και του γεωμετρικού οικισμού της Αρχαίας Σμύρνης*

Αντίθετα με τη μινωική και τη μυκηναϊκή εποχή τώρα αρχίζουν να ανεγείρονται μεγάλοι ναοί για τη λατρεία των θεών. Οι τοίχοι αποτελούνται από λίθους στο κάτω μέρος τους, πλίνθους ψηλότερα και έχουν επίπεδες ή σαμαρωτές στέγες από πηλό και κλαδιά. Μερικοί ναοί, όπως το Ηραίο της Σάμου, είναι μεγάλοι και μακρόστενοι με μία κεντρική σειρά από κολόνες – κίονες– και βάθρο για το άγαλμα της θεάς. Σιγά – σιγά ορισμένα ιερά (Δελφοί, Δωδώνη, Ολυμπία) αρχίζουν να αποκτούν πανελλήνιο χαρακτήρα.

Τα σπίτια της εποχής είναι μικρά, το ίδιο και οι οικισμοί. Συνήθως χτίζονται σε υψώματα για να προστατεύονται από τους εχθρούς και μερικοί είναι επιπλέον οχυρωμένοι με ισχυρά τείχη.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

- 1. Γιατί η επινόηση του ελληνικού αλφαβήτου θεωρείται σταθμός για την όλη πορεία του πολιτισμού;**
- 2. Πόσα είδη γραφής έχουμε γνωρίσει; Πώς εξελίσσονται;**
- 3. Από τι διακρίνουμε ένα γεωμετρικό αγγείο;**

Γεωμετρικός κρατήρας με εκφορά νεκρού και πομπή αρμάτων. Οι μορφές παριστάνονται εντελώς σκοτεινές, χωρίς λεπτομέρειες. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

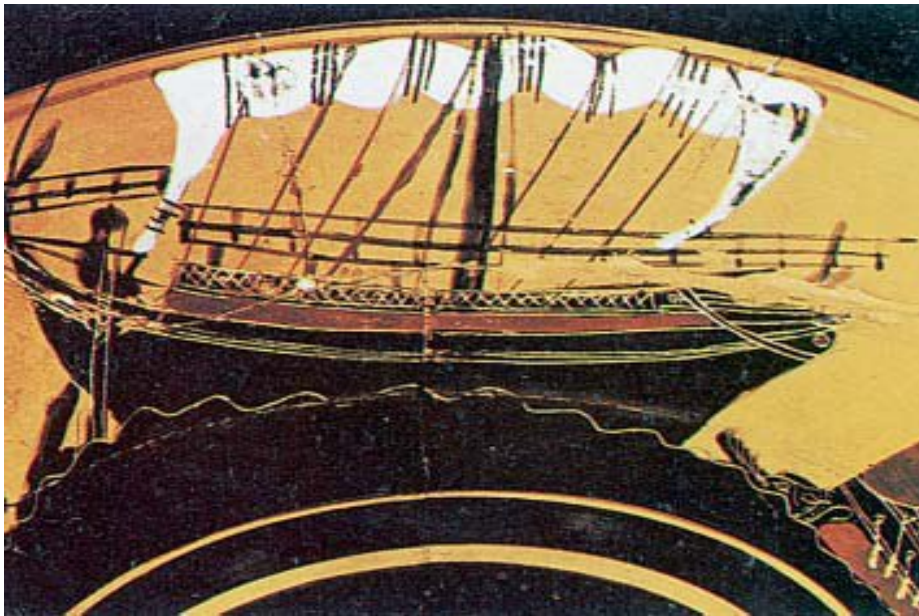
ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Οι μετακινήσεις πληθυσμών αναστάτωσαν τη ζωή των ανθρώπων. Η ανασφάλεια οδήγησε σε μαζικές μεταναστεύσεις των ελληνικών φύλων κυρίως στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και τα παράλια της Μικράς Ασίας. Στη θέση της Γραμμικής γραφής Β που ξεχάστηκε εμφανίστηκε μια άλλη γραφή, η αλφαβητική. Η καλλιτεχνική ευαισθησία βρίσκει έκφραση στην ανέγερση νέων ναών, τη δημιουργία χάλκινων ειδωλίων και την αποτύπωση γεωμετρικών σχημάτων πάνω στα αγγεία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ (800 – 479 Π.Χ.)

Κατά τους αιώνες που ακολουθούν (800-479 π.Χ.) συντελείται μια ριζική καινοτομία. Συγκροτείται η πόλη – κράτος. Ο πολίτης αρχίζει να συμμετέχει στη διαχείριση των πολιτικών πραγμάτων. Ο ελληνισμός ξεπερνάει τα όρια του και αποικίζει τα παράλια της Μεσογείου και του Ευξείνου πόντου. Το εμπόριο, η βιοτεχνία και η ευρεία χρήση του νομίσματος δημιουργούν τις προϋποθέσεις για σημαντική οικονομική πρόοδο. Η τέχνη αναζητεί νέους ρυθμούς έκφρασης, ενώ η ποίηση εκφράζει τις καθημερινές αγωνίες του ανθρώπου. Ο ελληνισμός ενωμένος θα αποκρούσει την περσική επεκτατική πολιτική.

*Ιστιοφόρο εμπορικό πλοίο από κύλικα του 6ου π.Χ. αιώνα
(Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο).*

*Τα πλοία αυτής της κατηγορίας είχαν γερή κατασκευή
και μπορούσαν να διαπλεύσουν ανοιχτές θάλασσες.*

1. ΑΠΟΙΚΙΑΚΗ ΕΞΑΠΛΩΣΗ

Αίτια αποικισμού

Ο 8ος αιώνας π.Χ. υπήρξε αφετηρία μιας πρωτοφανούς εξόδου των Ελλήνων προς τις ακτές της Μεσογείου και του Εύξεινου πόντου. Οι λόγοι που ώθησαν τους Έλληνες στη μετανάστευση ήταν κυρίως οικονομικοί, όπως η επιθυμία απόκτησης καλλιεργήσιμης γης, και η ανάγκη προμήθειας σιδηρομεταλλεύματος. Παράλληλα και λόγοι πολιτικοί, όπως η επικράτηση πολιτικών αντιπάλων, ανάγκασαν πολλούς να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους και να αναζητήσουν νέους χώρους εγκατάστασης.

ΣΙΩΠΗΛΟ ΕΜΠΟΡΙΟ

Οι Καρχηδόνιοι λένε ακόμη και το εξής: ότι υπάρχει χώρα της Λιβύης και άνθρωποι που κατοικούν σ' αυτήν έξω από τις Ηράκλειες στήλες. Λένε ακόμη ότι, όταν φθάνουν στη χώρα των ανθρώπων αυτών, βγάζουν έξω τα προϊόντα τους, τα βάζουν στη σειρά στην παραλία και μπαίνουν πάλι στα πλοία και κάνουν καπνό. Οι ιθαγενείς, όταν δουν τον καπνό, κατεβαίνουν στην παραλία, αφήνουν ποσότητα χρυσού, ανάλογης αξίας προς τα εμπορεύματα, και γυρίζουν πίσω. Οι Καρχηδόνιοι σπεύδουν στην ξηρά και εξετάζουν τον χρυσό. Αν καταλάβουν ότι ο χρυσός ισοφαρίζει την αξία του εμπορεύματος, τον παίρνουν και φεύγουν αν όχι, μπαίνουν πάλι στα καράβια και περιμένουν. Οι ιθαγενείς πλησιάζουν και προσθέτουν χρυσό παραπάνω, μέχρι να τους ικανοποιήσουν. Κανείς, όπως λένε οι Καρχηδόνιοι, δεν αδικεί.

Ηρόδοτος, Ιστορία, 4. 196

Τι ήταν το ανταλλακτικό εμπόριο και ποιες δυσκολίες παρουσιάζει;

Το ζύγισμα των προϊόντων, βασική προϋπόθεση του εμπορίου. Εικόνα από αγγείο του 6ου αιώνα π.Χ. (Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο).

ΤΟ ΝΟΜΙΣΜΑ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ

Οι Λυδοί έχουν παραπλήσια έθιμα με τους Έλληνες. Πρώτοι αυτοί, όσο ξέρουμε από τους ανθρώπους, έκοψαν και έθεσαν σε κυκλοφορία νομίσματα σε χρυσό και ασήμι, κι αυτοί π. Ηροδότου, Ιστορία, 1. 94 (μετ. Δ. Μαρωνίτη)

Κρατήρας του 6ου αιώνα π.Χ. από τη Χαλκίδα, πάνω στον οποίο εικονίζονται η Ελένη με τον Πάρη και η Ανδρομάχη με τον Έκτορα (Martin von Wagner Museum, Βύρτσμπουργκ). Η Χαλκίδα διακρίθηκε για την αποικιστική της πολιτική. Σημαντικές αποικίες των Χαλκιδέων υπήρχαν στη Χαλκιδική και στη Δύση

Αναχώρηση – εγκατάσταση

Η εγκατάσταση σε έναν τόπο δε γινόταν τυχαία. Η θέση επιλεγόταν από πριν και η αναχώρηση ήταν

οργανωμένη. Ως αρχηγός της αποστολής (οικιστής) οριζόταν ένα άτομο που είχε ξεχωριστές ικανότητες και ενέπνεε εμπιστοσύνη σε όλους. Η τελετή της αναχώρησης γινόταν με τη συμμετοχή όλων των κατοίκων μέσα σε ένα κλίμα μεγάλης συγκίνησης. Η πόλη που ιδρύονταν είχε τις περισσότερες φορές πλούσια ενδοχώρα και απάνεμο λιμάνι. Συνήθως προτιμούσαν περιοχή που είχε φυσική οχύρωση. Αυτό τους απασχολούσε ιδιαίτερα, γιατί είχαν να αντιμετωπίσουν και την πιθανή έχθρα των κατοίκων της περιοχής. Η συμβίωση γενικά ήταν ειρηνική, αλλά δεν είναι λίγες οι φορές που οι άποικοι πολέμησαν για να κρατήσουν τη θέση τους.

Σχέση μητρόπολης – αποικίας

Η νέα πόλη αποκτούσε δική της οργάνωση και νέους θεσμούς. Σταδιακά γινόταν ανεξάρτητη και ανέπτυξε συμμαχικές και οικονομικές σχέσεις με άλλες πόλεις. Οι δεσμοί όμως με τη μητρόπολη (μητέρα – πόλη) ήταν πάντοτε στενοί και η σύγκρουση ανάμεσα τους ήταν αδιανόητη. Και αν αυτό συνέβαινε καμιά φορά, όλοι το κατέκριναν.

Ο χώρος της Μεσογείου και του Εύξεινου πόντου πλημμύρισε από εγκαταστάσεις των Ελλήνων. Ιδιαίτερη προτίμηση έδειξαν οι Έλληνες στην Κάτω Ιταλία, όπου το πλήθος των αποικιών συνετέλεσε ώστε ο χώρος αυτός να ονομαστεί Μεγάλη Ελλάδα.

ΟΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ

Ελληνικά αντικείμενα που βρέθηκαν στα ενδότερα των Λεοντίων, σε χώρους όπου ζούσαν ιθαγενείς, καθώς και ελληνικοί τάφοι που ανακαλύφθηκαν στις νεκροπόλεις μαρτυρούν αφενός τη γρήγορη και αρμονική συνύπαρξη Ελλήνων και Σικελών και

αφετέρου τον πραγματικό εξελληνισμό των αυτοχθόνων. Σε παρόμοια συμπεράσματα οδηγούν και οι έρευνες στην περιοχή της Κατάνης: επιβίωση των ιθαγενών, αλλά συνάμα πρώιμος εξελληνισμός τους και ειρηνική συμβίωση με τους αποίκους. Αντίθετα, οι ανασκαφές στα περίχωρα της Γέλας και των Συρακουσών αποκάλυψαν εντελώς άλλα πράγματα: εξαφάνιση των εγχώριων οικισμών και αντικατάσταση τους από ελληνικά στρατιωτικά κτίσμα-τα, δηλαδή φρούρια, πράγμα που αποδεικνύει εχθρικές σχέσεις και αντίσταση στον εξελληνισμό. Σε άλλες περιοχές, και ιδιαίτερα στα δυτικά του νησιού, τα ελληνικά αντικείμενα μαρτυρούν μάλλον την ύπαρξη εμπορικών σχέσεων παρά τον εξελληνισμό των ιθαγενών.

C. Mosse, Η Αρχαϊκή Ελλάδα, Μ.Ι.Ε.Τ., μετ. Στρ. Πασχάλη, Αθήνα 2001, σ. 131

Γιατί έχουν ονομάσει την αρχαιολογία βοηθητική επιστήμη της ιστορίας;

ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

Ο αποικισμός έφερε πολλές αλλαγές στη ζωή όλων των ανθρώπων. Η επαφή με άλλους λαούς διεύρυνε τον πνευματικό ορίζοντα. Η ζωή άλλαξε. Τα μέταλλα κάλυψαν τη ζήτηση, γεγονός που οδήγησε στη δημιουργία πολλών επαγγελμάτων. Η ανάπτυξη της αγγειοπλαστικής έδωσε την ευκαιρία σε πολλούς ζωγράφους να αξιοποιήσουν το ταλέντο τους.

Μέχρι τότε οι έμποροι («οί έν πορεία») μετακινούνταν από τόπο σε τόπο και πουλούσαν τα εμπορεύματά τους. Η ευρεία κατανάλωση, καθώς και η αύξηση των

αγορών οδήγησαν στη δημιουργία χώρων, όπου η διάθεση των προϊόντων θα ήταν συνεχής.

Παράλληλα λοιπόν με τους εμπόρους αναπτύχθηκαν και οι κάπηλοι, δηλαδή οι μικρέμποροι, οι λιανοπωλητές.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

- 1. Απαριθμήστε λόγους που ωθούν σήμερα πολλούς ανθρώπους να μεταναστεύουν.**
- 2. Συμβουλευθείτε σύγχρονους χάρτες που εικονίζουν τις χώρες γύρω) από τον Εύξεινο πόντο και τη Μεσόγειο θάλασσα και καταγράψτε πόλεις που επιβιώνουν από την εποχή του αποικισμού.**
- 3. Ποιες διαφορές βρίσκετε να υπάρχουν ανάμεσα στον Α΄ και τον Β΄ αποικισμό;**
- 4. Ποια ήταν τα αποτελέσματα του Β΄ αποικισμού;**

Χάρτης του Β' Αποικισμού

- Μητροπόλεις
- Αποικίες

2. Η ΠΟΛΗ – ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ

Δημιουργία πόλης–κράτους

Τον 8ο αιώνα π.Χ. παρατηρήθηκε στον ελληνικό κόσμο μία σημαντική εξέλιξη. Το παλιό φυλετικό κράτος διασπάστηκε και τη θέση του πήρε η πόλη–κράτος. Ο Αριστοτέλης είδε τη δημιουργία της πόλης–κράτους ως επιθυμία των ανθρώπων για ζωή και την επιβίωση της ως επιθυμία για καλή ζωή. Πυρήνας του νέου θεσμού υπήρξε ο συνοικισμός. Ακολούθησε η ένωση των συνοικισμών σε μία πόλη (άστυ), γύρω από μία ισχυρή θέση, την ακρόπολη. Πάνω στην ακρόπολη χτίζονταν οι ναοί και τα δημόσια κτίρια. Κάτω και γύρω από αυτήν απλώνονταν οι κατοικίες και τα καταστήματα, όπου τεχνίτες, ξυλουργοί, αγγειοπλάστες και έμποροι εργάζονταν για να καλύψουν τις ανάγκες της ζήτησης. Σταδιακά η πόλη περιβάλλεται από τείχη. Στην ύπαιθρο εξακολούθησε να μένει ένα μέρος του πληθυσμού που ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία.

Ο πολίτης και η οπλιτική φάλαγγα

Ο πολίτης αισθάνεται ασφαλής, αναπτύσσει ποικίλες δραστηριότητες και νιώθει ελεύθερος. Αποκτά συνείδηση του ρόλου του ως μέλους μιας κοινότητας, στη διακυβέρνηση της οποίας μετέχει ενεργά. Οι πολίτες στρατεύονται για να υπηρετήσουν τις ανάγκες ενός νέου οργανικού συνόλου. Συγκροτούν την «οπλιτική φάλαγγα», φορούν πανοπλία και όλοι μαζί υπερασπίζονται την πόλη τους. Η προσφορά είναι συλλογική και ο σκοπός κοινός. Στην οπλιτική φάλαγγα συμμετείχαν όσοι μπορούσαν να αγοράσουν με δική τους δαπάνη

η βασιλεία είχε παρακμάσει. Την εξουσία κατέλαβαν οι ευγενείς και έτσι το πολίτευμα έγινε αριστοκρατικό. Η ονομασία αυτή οφείλεται στους αρίστους, τους πλούσιους δηλαδή ιδιοκτήτες γης, που παλαιότερα αποτελούσαν και το συμβούλιο του βασιλιά. Με την ανάπτυξη του εμπορίου και την ευρεία χρησιμοποίηση του νομίσματος δημιουργήθηκε μία νέα τάξη, η οποία με τη δύναμη του χρήματος αφαίρεσε την εξουσία από τους αριστοκράτες. Οι λίγοι αυτοί επέβαλαν τη δική τους εξουσία και το πολίτευμα έγινε ολιγαρχικό. Κριτήριο για συμμετοχή στην εξουσία δεν ήταν πια η καταγωγή αλλά ο πλούτος.

«ΑΡΙΣΤΙΝΔΗΝ ΚΑΙ ΠΛΟΥΤΙΝΔΗΝ»

Η οργάνωση του αρχαίου πολιτεύματος πριν από την εποχή του Δράκοντα ήταν η εξής: Οι άρχοντες ορίζονταν με βάση την ευγενική καταγωγή και τον πλούτο τους («αριστίνδην και πλουτίνδην»). Αρχικά τα αξιώματα ήταν ισόβια, αργότερα διαρκούσαν μια δυναστεία.

Αριστοτέλης, Αθηναίων πολιτεία, 3.1.

Τυραννίδα

Η εξουσία των ολίγων δεν έλυσε τα βασικά προβλήματα των πολλών, με αποτέλεσμα να ξεσπούν συχνά ταραχές. Την κοινωνική αυτή δυσαρέσκεια και την ανασφάλεια γενικά των πολιτών εκμεταλλεύτηκαν φιλόδοξα άτομα, που κατάφεραν με λαϊκή πολλές φορές υποστήριξη να επιβάλουν τυραννικό καθεστώς.

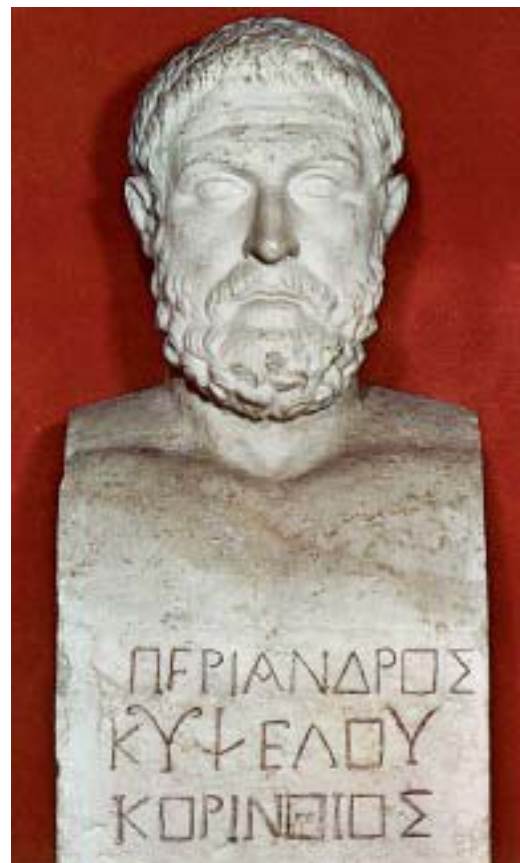
Οι τύραννοι άσκησαν την εξουσία αποβλέποντας στο δικό τους όφελος, χωρίς να δίνουν λόγο σε κανέναν για τις πράξεις τους. Αν και συνέδεσαν το

όνομά τους με μεγάλα έργα, όπως ο Περίανδρος στην Κόρινθο, ο Πολυκράτης στη Σάμο, ο Φείδων στο Άργος κ.ά., γενικά δεν κέρδισαν τη συμπάθεια του λαού.

*Ο δίολκος. Ο Περίανδρος συνέλαβε την ιδέα να κόψει τον Ισθμό. Το έργο δεν πραγματοποιήθηκε λόγω ανυπέρβλητων εμποδίων. Ο ίδιος όμως φρόντισε να κατασκευάσει τον δίολκο, έναν λιθόστρωτο δρόμο, πάνω στον οποίο σύρονταν τα πλοία, προκειμένου να αποφευχθεί ο περίπλους της Πελοποννήσου.
Τι είναι ισθμός και τι διώρυγα;*

*Ο τύραννος της Κορίνθου
Περίανδρος
(Μουσείο Βατικανού).*

Ο ΠΕΙΣΙΣΤΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Ο ΑΓΡΟΤΗΣ

Λένε ότι σε μία από τις περιοδείες του Πεισίστρατου συνέβη το περιστατικό με τον γεωργό από τον Υμηττό, ο οποίος καλλιεργούσε το κτήμα του σε μια περιοχή που αργότερα ονομάστηκε αφορολόγητη. Ο Πεισίστρατος, όταν είδε τον γεωργό να σκάβει και να καλλιεργεί έναν πετρώδη τόπο, απόρησε και έβαλε τον δούλο που είχε μαζί του να τον ρωτήσει τι αποκόμιζε απ' αυτόν τον τόπο. Κι εκείνος απάντησε: «Τίποτα παρά μόνο κόππο και βάσανα· και από αυτά το ένα δέκατο πρέπει να πάρει ο Πεισίστρατος». Τα είπε όλα αυτά χωρίς να ξέρει ποιος ήταν αυτός που του μιλούσε. Ο Πεισίστρατος εκτίμησε την ειλικρίνεια και την εργατικότητα του αγρότη και τον απάλλαξε τελείως από τους φόρους.

Αριστοτέλης, Αθηναίων πολιτεία, 16.6.

Αυτή την εποχή σημαντική ανάπτυξη, εκτός από τη Σπάρτη και την Αθήνα, παρουσίασαν η Κόρινθος, το Άργος*, η Χαλκίδα, η Θήβα, η Ιωλκός κ.ά.

Σε πολλές περιοχές επανήλθε το ολιγαρχικό πολίτευμα. Στην Αθήνα, όμως, είχε ήδη ξεκινήσει η πορεία προς τη δημοκρατία.

ΕΚΟΒΕ ΤΑ ΣΤΑΧΥΑ ΠΟΥ ΕΞΕΙΧΑΝ

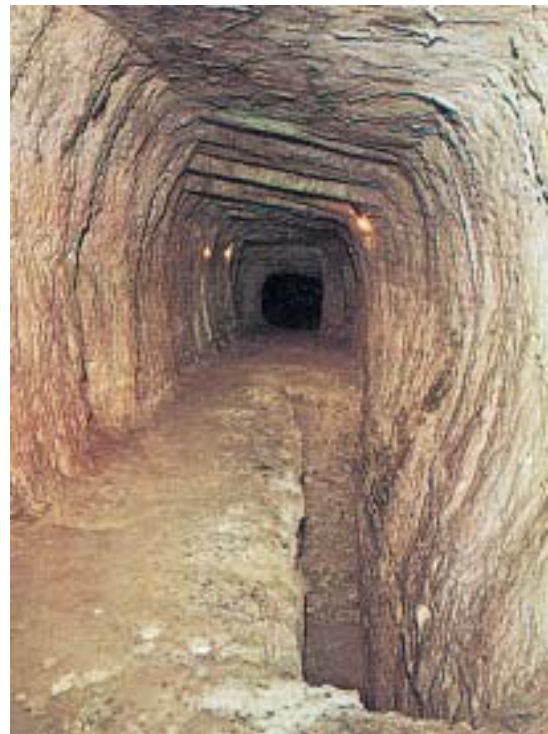
Ο Περίανδρος αρχικά δεν ήταν τόσο σκληρός όσο ο πατέρας του. Από τότε όμως που ήλθε σε επαφή με τον τύραννο της Μιλήτου Θρασύβουλο, έγινε πιο σκληρός από τον πατέρα του τον Κύψελο. Έστειλε λοιπόν κήρυκα στον Θρασύβουλο και ζήτησε να μάθει ποιο πολιτικό καθεστώς έπρεπε να εγκαταστήσει για να έχει

ασφάλεια και να κρατήσει την πόλη υπό την εξουσία του. Ο Θρασύβουλος πήρε τον κήρυκα έξω από την πόλη και μπήκε σε ένα σπαρμένο χωράφι.

Προχωρώντας μέσα στα σπαρτά ρωτούσε επίμονα να μάθει το σκοπό της άφιξης του κήρυκα από την Κόρινθο. Συγχρόνως έκοβε τα στάχια που έβλεπε να ξεπερνούν τα άλλα και τα έριχνε κάτω, μέχρι που, κάνοντας αυτό, κατέστρεψε τα ωραιότερα και ψηλότερα στάχια του χωραφιού... Από τη διήγηση του κήρυκα ο Περίανδρος κατανόησε τη σημασία της πράξης του Θρασύβουλου... Από τότε έδειξε όλη του την κακία απέναντι στους πολίτες.

Ηρόδοτος, Ιστορία, 5.92

Το υδραγωγείο της Σάμου. Την εκτέλεση του έργου ανέθεσε ο τύραννος Πολυκράτης στον αρχιτέκτονα Ευπαλίνο. Η σήραγγα είχε μήκος περίπου ενός χιλιομέτρου και τροφοδοτούσε με νερό την πόλη.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Μητρόπολη – ακρόπολη. Αναλύστε τις λέξεις στα συνθετικά τους και εξηγήστε τη σημασία τους. Προσπαθήστε να βρείτε εάν οι λέξεις αυτές έχουν περάσει σε ξένες γλώσσες (συμβουλευθείτε κάποιο λεξικό ή ρωτήστε τον καθηγητή που διδάσκει την ξένη γλώσσα).
2. Ποια η βασική διαφορά ανάμεσα στην αριστοκρατία και την ολιγαρχία; Συζητήστε τις συνέπειές της στην κοινωνική ζωή.
3. Τι σημαίνει σήμερα η λέξη τύραννος; Γιατί; (Λάβετε υπόψη και το παράθεμα: «Έκοβε τα στάχια που εξείχαν»).
4. Αναζητήστε περισσότερες πληροφορίες για το Ευπαλίνειο υδραγωγείο και συζητήστε τις δυσκολίες κατασκευής του. Συγκρίνετέ το με αντίστοιχο έργο της εποχής μας.

---

* Το Άργος έχει ενταχθεί στο Δίκτυο των Αρχαιοτέρων Πόλεων της Ευρώπης, ως η αρχαιότερη κατοικούμενη Ελληνική πόλη

3. Η ΣΠΑΡΤΗ

Οι Δωριείς που κατευθύνθηκαν προς τα νότια της Πελοποννήσου κατέλαβαν τη Λακωνική και ίδρυσαν ένα ισχυρό κράτος με κέντρο τη Σπάρτη. Αργότερα, σε μια προσπάθεια να διευρύνουν την επικράτεια τους, ήλθαν σε σύγκρουση με τους Μεσσήνιους, τους οποίους τελικά υπέταξαν ύστερα από μακροχρόνιους πολέμους (8ος-7ος αιώνας π.Χ.). Ισχυρός αντίπαλος της Σπάρτης, με τον οποίο συγκρούστηκε πολεμικά ήταν και το Άργος. Μετά τους πολέμους αυτούς η ζωή στη Σπάρτη άλλαξε. Το εμπόριο με τις άλλες περιοχές σταμάτησε και οι σχέσεις περιορίστηκαν. Σιγά – σιγά η πόλη της Σπάρτης «κλείστηκε» στον εαυτό της και πήρε τη μορφή στρατοπέδου.

Η επέκταση του κράτους της Σπάρτης

- Αρχικό κράτος της Σπάρτης
- Πρώτη επέκταση
- Δεύτερη
- Τρίτη

Χάρτης του κράτους της Σπάρτης

Κοινωνικές τάξεις

Στην εσωτερική ζωή του κράτους πλήρη δικαιώματα είχαν οι Σπαρτιάτες, στους οποίους είχε μοιραστεί η γη. Κύριες απασχολήσεις τους ήταν τα πολιτικά πράγματα και η πολεμική τέχνη.

Με το εμπόριο ασχολήθηκαν οι περίοικοι, αυτοί δηλαδή που κατοικούσαν σε οικισμούς γύρω από τη Σπάρτη. Οι παλιοί κάτοικοι έγιναν δούλοι (είλωτες) με την υποχρέωση να καλλιεργούν τη γη και να παραδίδουν ένα μέρος της παραγωγής στους ιδιοκτήτες του κτήματος. Ο φόβος μιας επανάστασης των δούλων ήταν πάντοτε υπαρκτός και ταλάνιζε τους Σπαρτιάτες.

ΕΤΟΙΜΟΙ ΓΙΑ ΤΗ ΜΑΧΗ

Ἄγετ', ὦ Σπάρτας εὐάνδρω
κῶροι πατέρων πολιατᾶν,
λαιᾶ μὲν ἴτυν προβάλεσθε,
δόρυ δ' εὐτόλμως ἄνσχεσθε
μὴ φειδόμενοι τᾶς ζωᾶς·
οὐ γὰρ πάτριον τᾶ Σπάρτα.

Εμπρός, παιδιά, πατέρων πολιτών της
ηρωικής Σπάρτης, προβάλετε την
ασπίδα με το αριστερό χέρι,
κρατήστε το δόρυ θαρραλέα, χωρίς να
υπολογίζετε τη ζωή σας· δεν είναι
πατροπαράδοτο στη Σπάρτη.

Τυρταίος

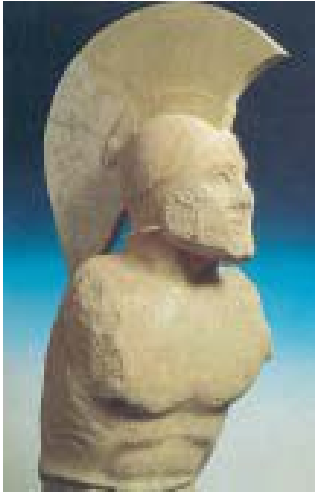
Πολιτειακοί θεσμοί

Το πολίτευμα της Σπάρτης, σύμφωνα με την παράδοση, ήταν έργο του μεγάλου νομοθέτη Λυκούργου. Η πόλη είχε δύο βασιλείς· το γεγονός αυτό προέκυψε, σύμφωνα με μία άποψη, ως ανάγκη, από τη γέννηση κάποτε δίδυμων διαδόχων. Οι βασιλείς δεν είχαν πολλές αρμοδιότητες. Ήταν θρησκευτικοί και στρατιωτικοί αρχηγοί. Την ουσιαστική εξουσία στην πόλη είχαν οι πέντε έφοροι, υπεύθυνοι για την άμυνα και τις εξωτερικές σχέσεις του κράτους. Η γερουσία ήταν ένα συμβούλιο από 28 άτομα που είχαν ηλικία άνω των εξήντα ετών. Κύριο έργο είχε να προετοιμάζει τα θέματα που υποβάλλονταν για έγκριση στην Απέλλα. Στη λαϊκή αυτή συνέλευση συμμετείχαν όλοι οι Σπαρτιάτες που είχαν συμπληρώσει το τριακοστό έτος της ηλικίας τους.

Αγωγή νέων

Ο τρόπος με τον οποίο είχε οργανωθεί η ζωή στη Σπάρτη επηρέασε και την αγωγή των νέων. Τα παιδιά από την ηλικία των επτά ετών τα αναλάμβανε η πόλη. Ζούσαν όλα μαζί σε ομάδες, όπου μάθαιναν να υπομένουν τη σκληρή ζωή και τις κακουχίες. Διδάσκονταν ανάγνωση, γραφή, μουσική και χορό. Με ανάλογο τρόπο εκπαιδεύονταν και τα κορίτσια, τα οποία συμμετείχαν ελεύθερα σε πολλές εκδηλώσεις της πόλης. Έπρεπε και αυτά να αποκτήσουν δυνατό σώμα και να διαπλάσουν ηθικό χαρακτήρα. Έτσι θα μπορούσαν στο μέλλον να γίνουν άξιες μητέρες.

Για πολλά χρόνια η ζωή στη Σπάρτη συνεχίστηκε χωρίς σημαντικές αλλαγές και διαφοροποιήσεις. Οι Σπαρτιάτες, ανδρείοι και υπερήφανοι, άφησαν ένα υπόδειγμα γενναιότητας, μοναδικό στον κόσμο.

*Σπαρτιάτης πολεμιστής
(480 π.Χ.), ο οποίος
πιστεύεται ότι εικονίζει
τον Λεωνίδα
(Σπάρτη, Αρχαιολογικό
Μουσείο).*

ΛΑΚΩΝΙΣΜΟΣ

Οι Σπαρτιάτες μάθαιναν τα παιδιά τους να αποφεύγουν τη φλυαρία και να μιλούν σύντομα και περιεκτικά. Η διατύπωση μιας φράσης με λίγες λέξεις και έξυπνο περιεχόμενο ονομάστηκε λακωνισμός. Αλλά και ο ίδιος ο Λυκούργος μιλούσε βραχυλογικά και αποφθεγματικά. Βγάζουμε αυτό το συμπέρασμα με βάση τα λόγια του που έχουν σωθεί. Κάποτε σε κάποιον που τον ρώτησε γιατί όρισε να γίνονται τόσο μικρές και φθηνές θυσίες είπε: «Για να μην πάψουμε ποτέ να τιμάμε τον θεό». Λένε μάλιστα ότι, όταν οι συμπολίτες του τον ρώτησαν: «Πώς θα μπορούσαμε να αποκρούσουμε μια εχθρική έφοδο;» είπε: «Αν μένετε φτωχοί κι αν δεν επιθυμείτε ο ένας να είναι ανώτερος από τον άλλο».

Πλούταρχος, Λυκούργος, 19.

ΤΙ ΑΠΑΝΤΗΣΕ Η ΓΟΡΓΩ

Αλλά και τα σώματα των γυναικών έπρεπε να καταπονηθούν με το τρέξιμο, την πάλη, τη ρίψη δίσκων και ακοντίων, έτσι που να γεννιούνται παιδιά από γερά σώματα... Λένε μάλιστα ότι η Γοργώ, η γυναίκα του Λεωνίδα, όταν κάποια ξένη της είπε: «Μονάχα στη Σπάρτη εσείς οι γυναίκες εξουσιάζετε τους άνδρες», εκείνη της απάντησε: «Γιατί εμείς γεννάμε άνδρες».

Πλούταρχος, Λυκούργος 14.

Η ΖΩΗ ΣΤΗ ΣΠΑΡΤΗ

Η Σπάρτη λοιπόν ήταν ένα στρατόπεδο, όπου ύψιστο αντικειμενικό σκοπό της ζωής του είχε ο καθένας, να είναι σε κάθε στιγμή έτοιμος να πολεμήσει με τη μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα για την πόλη του. Ο σκοπός κάθε νόμου, ο έσχατος λόγος όλου του συστήματος κοινωνικής διατάξεως ήταν να διαμορφώσει καλούς στρατιώτες. Η χλιδή στην ιδιωτική ζωή απαγορευόταν αυστηρά· η σπαρτιατική λιτότητα έγινε παροιμιώδης. Ο επιμέρους άνθρωπος, απορροφημένος ολότελα μέσα στο κράτος, δεν είχε καθόλου δική του ατομική ζωή· δεν είχε να λύσει προβλήματα της δικής του ανθρώπινης υπάρξεως. Η Σπάρτη δεν ήταν τόπος για διανοουμένους ή φίλους της θεωρίας· το χρέος όλο του ανθρώπου και το υπέρτατο ιδεώδες της ζωής του Σπαρτιάτη περιέχονταν μέσα στους νόμους της πόλης του.

J.B. Bury – Russel Meiggs,
Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος, Εκδ. Καρδαμίτσα,
Αθήνα 1978, σ. 149

*Χάλκινο αγαλμάτιο
που παριστάνει
Σπαρτιάτισσα
αθλήτρια (Λονδίνο,
Βρετανικό
Μουσείο).*

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

- 1. Ποιος ο σκοπός της αγωγής των αγοριών και των κοριτσιών στη Σπάρτη; Πώς συνδέεται ο σκοπός αυτός με το χαρακτήρα του σπαρτιατικού κράτους;**
- 2. «Δουλεύει σαν είλωτας». Τι σημαίνει η φράση αυτή που και σήμερα ακούμε να λέγεται; Εξηγήστε το περιεχόμενό της με βάση τις γνώσεις σας.**
- 3. Τι ήταν ο «λακωνισμός»; (Συμβουλευθείτε το σχετικό παράθεμα). Τι σημαίνει και πώς εξηγείται η φράση «περνάμε σπαρτιάτικα»;**

4. ΑΘΗΝΑ: ΑΠΟ ΤΗ ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΑ

Συνοικισμός

Το έδαφος της Αττικής ήταν φτωχό. Οικισμοί αναπτύχθηκαν εκεί όπου υπήρχαν δυνατότητες να ζήσουν άνθρωποι. Στις λιγοστές πεδιάδες οι κάτοικοι ασχολήθηκαν με τη γεωργία, ενώ στις κάπως ορεινές με την κτηνοτροφία. Τα εκτεταμένα παράλια ευνόησαν την ανάπτυξη της ναυτιλίας και του εμπορίου. Αργότερα, η Αττική αποτέλεσε ενιαίο κράτος με έδρα την Αθήνα. Το έργο αυτό αποδόθηκε στον Θησέα. Σε ανάμνηση μάλιστα του γεγονότος αυτού οι Αθηναίοι γιόρταζαν τα **Παναθήναια**, την πιο λαμπρή γιορτή της Αθήνας. Οι Αθηναίοι ήταν Έλληνες, περήφανοι γι' αυτή την καταγωγή τους και δεμένοι με τον τόπο τους· αγωνίστηκαν και δημιούργησαν ένα μεγάλο κράτος, του οποίου η δύναμη και η αίγλη έμειναν απaráμιλλες στους αιώνες.

ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ

Οι Αθηναίοι από τα πολύ παλιά χρόνια περισσότερο από όποιους άλλους Έλληνες ζούσαν αγροτική ζωή. Τον καιρό του Κέκροπος και των πρώτων βασιλέων της Αττικής μέχρι την εποχή του Θησέως, οι Αθηναίοι ζούσαν διασπασμένοι σε μικρά κέντρα που είχαν, το καθένα, χωριστό πρυτανείο και χωριστούς άρχοντες. Μόνο άμα παρουσιαζόταν εξωτερικός κίνδυνος, έκαναν κοινή συνέλευση υπό τον βασιλέα, και ο κάθε οικισμός είχε χωριστή πολιτική ζωή και αυτοδιοίκηση... Όταν έγινε βασιλιάς ο Θησέας... τους ανάγκασε να έχουν μια κοινή πολιτεία, την Αθήνα... Από την εποχή εκείνη οι

Αθηναίοι εορτάζουν τα «Ξυνοίκια»* προς τιμήν της θεάς Αθηνάς.

Θουκυδίδης, Ιστορία, 2. 15. (μετ. Αγγ. Βλάχου)

*τα Παναθήναια

Το πολίτευμα

Πρώτο πολίτευμα της Αθήνας ήταν η βασιλεία. Για την περίοδο αυτή ελάχιστα μας είναι γνωστά. Τελευταίος βασιλιάς, σύμφωνα με την παράδοση, υπήρξε ο Κόδρος, ο οποίος θυσιάστηκε προκειμένου να αποφευχθεί η σύγκρουση με τους Δωριείς. Το γεγονός αυτό πιθανόν δείχνει ότι η μεταβολή του πολιτεύματος έγινε ειρηνικά. Απόδειξη αποτελεί το ότι και στο αριστοκρατικό πολίτευμα εξακολούθησε να υπάρχει ο θεσμός του άρχοντα–βασιλιά με αρμοδιότητες θρησκευτικού χαρακτήρα. Ουσιαστική εξουσία ασκούσαν ο επώνυμος άρχοντας, υπεύθυνος για τη σύγκληση της Εκκλησίας του Δήμου, και ο πολέμαρχος, αρμόδιος για στρατιωτικά θέματα. Οι έξι θεσμοθέτες ασχολούνταν με δικαστικά θέματα. Ο Άρειος Πάγος ήταν υπεύθυνος για την τήρηση των νόμων. Η Εκκλησία του Δήμου, ως συνέλευση όλων των Αθηναίων, απέκτησε μεγάλη σημασία στα μεταγενέστερα χρόνια.

*Αθηναϊκό πολεμικό πλοίο του
δου αιώνα π.Χ. (Λονδίνο,
Βρετανικό Μουσείο). Τα ιστία
αξιοποιούσαν τη δύναμη του
αέρα. Την κίνηση του πλοίου
υποβοηθούσε πλήρωμα από
δυνατούς κωπηλάτες.*

Κοινωνικές εντάσεις

Προβλήματα, όμως, της καθημερινής ζωής προκαλούσαν εντάσεις. Την εξουσία των ευγενών είχαν ήδη αρχίσει να αμφισβητούν οι έμποροι και οι βιοτέχνες, οι οποίοι με την ανάπτυξη του θαλάσσιου εμπορίου είχαν αποκτήσει μεγάλη οικονομική δύναμη. Από την άλλη πλευρά οι χρεωμένοι αγρότες απαιτούσαν κατάργηση των χρεών. Όσοι από αυτούς δεν μπορούσαν να ξεπληρώσουν τα χρέη τους γίνονταν δούλοι.

Την κατάσταση εκμεταλλεύτηκε ο **Κύλωνας**, ο οποίος το 632 π.Χ., με την υποστήριξη πολλών οπαδών του, θέλησε να πάρει την εξουσία και να γίνει τύραννος. Το κίνημα του απέτυχε και ο ίδιος δραπέτευσε στα Μέγαρα. Οι οπαδοί του, όμως, παρόλο που είχαν καταφύγει ως ικέτες στους βωμούς των θεών, θανατώθηκαν. Το ανόσιο αυτό έργο έμεινε στην ιστορία γνωστό ως «Κυλώνειο άγος».

Η αναστάτωση στην Αθήνα κορυφώθηκε. Οι Μεγαρείς βρήκαν την ευκαιρία και κατέλαβαν τη Σαλαμίνα. Καθημερινά προβάλλονταν τα αιτήματα για την κατάργηση των χρεών και τη σύνταξη γραπτών νόμων. Οι νόμοι μέχρι τότε ήταν άγραφοι. Το γεγονός αυτό εμπόδιζε τη σωστή απονομή της δικαιοσύνης και πολλοί παραπονούνταν ότι δεν εύρισκαν το δίκιο τους. Οι ευγενείς, για να εκτονωθεί η λαϊκή δυσαρέσκεια, ανέθεσαν το 624 π.Χ. στον **Δράκοντα** να καταγράψει τους νόμους. Οι νόμοι του **Δράκοντα**, «γραμμένοι με αίμα», όπως είπαν, ήταν πολύ αυστηροί. Αποτελούσαν, πάντως, μια προσπάθεια να επιβληθεί η τάξη και να ησυχάσει ο τόπος.

Αθηναίος οπλίτης σε γραπτή πλάκα
(Αθήνα, Μουσείο Ακρόπολης).

ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ ΤΟΥ ΔΡΑΚΟΝΤΑ

Πολιτικά δικαιώματα δίνονταν σε αυτούς που είχαν τη δυνατότητα να φέρουν όπλα. Εννέα άρχοντες και ταμίες εκλέγονταν όσοι είχαν περιουσία μεγαλύτερη από δέκα μνες... Ο Άρειος Πάγος ήταν φύλακας των νόμων και έλεγχε τους άρχοντες, ώστε να κυβερνούν σύμφωνα με τους νόμους... Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, τα δάνεια συνάπτονταν με αντάλλαγμα την προσωπική ελευθερία και η γη ήταν στα χέρια λίγων.

Αριστοτέλης, Αθηναίων Πολιτεία, 4.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Από τη μελέτη της πρώτης παραγράφου του κειμένου συνάγεται ότι η διαμόρφωση του χώρου της Αττικής προσδιόρισε και τις ασχολίες των κατοίκων.

Δικαιολογήστε γιατί η σχέση χώρου και ασχολιών των κατοίκων δεν έχει σήμερα τόση μεγάλη ισχύ.

2. Τι εννοούμε σήμερα όταν λέμε ότι η κυβέρνηση πρέπει να πάρει δρακόντεια μέτρα; Μπορείτε να εξηγήσετε το νόημα ιστορικά;

3. Συμβουλευθείτε κάποια εγκυκλοπαίδεια και απαντήστε στο ερωτήματα: α) Γιατί πήρε την ονομασία αυτή ο Άρειος Πάγος; β) Τι είναι σήμερα ο Άρειος Πάγος; γ) Ποια τοπική διοίκηση της Στερεάς Ελλάδας (Νοέμβριος 1821) έφερε το ίδιο όνομα;

5. ΑΘΗΝΑ: ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Τα μέτρα του Σόλωνα

Η καταγραφή των νόμων ικανοποίησε ένα μέρος των πολιτών. Όμως, το οξύ οικονομικό πρόβλημα που ανάγκαζε όσους δεν μπορούσαν να ξεπληρώσουν τα χρέη τους να γίνουν δούλοι, προκαλούσε συνεχή αναταραχή. Το 594 π.Χ., οι Αθηναίοι επέλεξαν τον Σόλωνα, ποιητή και έναν από τους επτά σοφούς, να δώσει λύση στα δύσκολα προβλήματα της πόλης. Ένα από τα μέτρα που έλαβε ο Σόλωνας ήταν η κατάργηση των χρεών. Απελευθέρωσε αυτούς που είχαν γίνει δούλοι λόγω χρεών και απαγόρευσε στο εξής να δανείζεται κάποιος με εγγύηση την προσωπική του ελευθερία. Αυτή είναι η περίφημη διάταξη της νομοθεσίας του Σόλωνα, γνωστή ως **σεισάχθεια**, με την οποία λυτρώθηκε η αγροτική τάξη. Ένα άλλο μέτρο, με το οποίο ο Σόλωνας αποδυνάμωσε το αριστοκρατικό πολίτευμα, ήταν η διαίρεση των πολιτών σε τέσσερις τάξεις. Ως βάση έθεσε το εισόδημα και όχι την καταγωγή. Ανάλογα όρισε και τα αξιώματα. Παράλληλα, διεύρυνε τον πολιτικό ρόλο της Εκκλησίας του Δήμου, στην οποία έπαιρναν μέρος όσοι είχαν συμπληρώσει το εικοστό έτος της ηλικίας τους. Τα θέματα που συζητούνταν στη συνέλευση του λαού, τα προετοίμαζε η **Βουλή των Τετρακοσίων**, αν και η ύπαρξη της αμφισβητείται από ορισμένους μελετητές. Η δημιουργία της Ηλιαίας, ενός δικαστηρίου στο οποίο συμμετείχαν με κλήρωση άτομα από όλες τις τάξεις, ήταν μέτρο που στόχευε στην καλύτερη απονομή της δικαιοσύνης και την εξάλειψη των ανισοτήτων. Για να πετύχει, εξάλλου, ο Σόλωνας

την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στα κοινά, ψήφισε νόμο με τον οποίο στερούσε τα πολιτικά δικαιώματα από όσους δεν έπαιρναν σαφή θέση πάνω στα κοινωνικά και πολιτικά θέματα.

Ο ΣΟΛΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΝΟΜΟΙ

Ο Σόλων οργάνωσε το πολίτευμα, όπως ανέφερα πιο πάνω. Οι άνθρωποι όμως συνέχιζαν να παραπονιούνται για τους νόμους του, κατηγορώντας κάποιους και ζητώντας διευκρινίσεις γι' άλλους. Ο ίδιος, επειδή δεν ήθελε να τους αλλάξει ούτε και να είναι παρών προκαλώντας δυσαρέσκεις, ταξίδεψε για εμπορικούς λόγους, αλλά και για να δει τα αξιοθέατα στην Αίγυπτο, λέγοντας ότι δεν θα επιστρέψει πριν περάσουν δέκα χρόνια. Θεωρούσε πως δεν ήταν δίκαιο να μείνει και να δίνει εξηγήσεις για τους νόμους. Ο καθένας όφειλε να πειθαρχεί σε όσα είχαν θεσπιστεί.

Αριστοτέλης, Αθηναίων πολιτεία, 11. 1.

Αντίγραφο ρωμαϊκών χρόνων,
το οποίο εικονίζει τον Σόλωνα
τον Αθηναίο, έναν από τους επτά σοφούς
της αρχαιότητας
(Νεάπολη, Εθνικό Μουσείο).
Ποιοι ήταν οι άλλοι έξι σοφοί;

ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΙΚΑΣ

Από τις άλλες περιπτώσεις γάμων κατάργησε την προίκα, ορίζοντας να έχει η νύφη τρία φορέματα και διάφορα σκεύη που είχαν μικρή αξία και τίποτε άλλο. Με τις ενέργειες αυτές ήθελε να δηλώσει ότι ο γάμος δεν γίνεται για να πάρει κάποιος μισθό ή να κάνει μια εμπορική συμφωνία. Ο γάμος γίνεται για να αποκτήσει το αντρόγυνο παιδιά και να ζήσουν όλοι μια όμορφη ζωή και αγαπημένα.

Πλούταρχος, Σόλων, 20

Ο ναός του Ολύμπιου Δία στην Αθήνα. Άρχισε να κατασκευάζεται στα χρόνια του Πεισίστρατου.

Τυραννίδα

Τα μέτρα του Σόλωνα ανακούφισαν τη λαϊκή τάξη και εξίσωσαν τους πλούσιους με τους ευγενείς. Επειδή η γη εξακολουθούσε να είναι στα χέρια λίγων, το αίτημα για ξαναμοίρασμα της γης ήλθε πάλι στην επιφάνεια. Τις ταραχές εκμεταλλεύτηκε ο Πεισίστρατος, ένας ευγενής, ο οποίος με τη συμπαράσταση του λαού κατέλαβε την εξουσία και επέβαλε τυραννικό πολίτευμα. Ο Πεισίστρατος στέρησε από τους Αθηναίους ελευθερίες που με αγώνες είχαν κατακτήσει. Συνέδεσε, όμως, το όνομά του με σημαντικά εξωραϊστικά έργα (Εννεάκρουνος πηγή, νέα Αγορά, τελεστήριο της Ελευσίνας κ.ά.),

καθώς και με την προσπάθεια για δημιουργία βιβλιοθήκης. Μετά τον θάνατό του, το 527 π.Χ., την εξουσία ανέλαβε ο γιος του Ιππίας, τον οποίο οι Αθηναίοι ανέτρεψαν το 510 π.Χ.

Οι καινοτομίες του Κλεισθένη

Από την πολιτική διαμάχη που ακολούθησε την πτώση της τυραννίας, ευνοημένοι βγήκαν οι δημοκρατικοί, οι οποίοι με αρχηγό τον Κλεισθένη προχώρησαν σε ενέργειες που θεμελίωσαν το δημοκρατικό πολίτευμα. Σημαντικό μέτρο ήταν η δημιουργία δέκα φυλών, των οποίων τα μέλη προέρχονταν από διαφορετικές περιοχές της Αττικής. Έτσι έπαψαν η συγγένεια και η καταγωγή να παίζουν ρόλο στην πολιτική ζωή της Αθήνας. Με το μέτρο αυτό ο Κλεισθένης «έδωσε την πολιτεία στον λαό», όπως έγραψε αργότερα ο Αριστοτέλης. Ένα άλλο μέτρο ήταν η αύξηση της βουλής κατά 100 μέλη (Βουλή των Πεντακοσίων). Για να προστατεύσει τους πολίτες από τον κίνδυνο αύξησης της δύναμης του πολέμαρχου στρατηγού, αύξησε τον αριθμό των στρατηγών σε δέκα. Κυρίαρχο σώμα έγινε πλέον η Εκκλησία του Δήμου, στην οποία λαμβάνονταν οι πιο σοβαρές αποφάσεις.

Ο Κλεισθένης έκανε προσιτά στους πολίτες όλα τα αξιώματα και εξασφάλισε τη λαϊκή συνοχή. Δίκαια θεωρείται ως ο θεμελιωτής του δημοκρατικού πολιτεύματος. Οι δημοκρατικοί θεσμοί αφύπνισαν το ενδιαφέρον του πολίτη για τα κοινά και επέφεραν σημαντική αλλαγή στον τρόπο ζωής της πόλης. Το αποφασιστικό αυτό βήμα προς τη δημοκρατία που πραγματοποιήθηκε στην αρχαία Αθήνα έχει παγκόσμια ιστορική σημασία.

«ΜΗ ΦΥΛΟΚΡΙΝΕΙΝ»: ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΦΡΑΣΗΣ

Έτσι ο λαός απέκτησε τον έλεγχο της πολιτικής ζωής κι ο Κλεισθένης έγινε αρχηγός και προστάτης του λαού... Εξαιτίας αυτών ο λαός εμπιστεύθηκε τον Κλεισθένη. Μετά ως επικεφαλής του λαού τον τέταρτο χρόνο από την ανατροπή των τυράννων, την περίοδο δηλαδή που ήταν άρχοντας ο Ισαγόρας, διαίρεσε αδιακρίτως όλους τους πολίτες σε δέκα φυλές αντί για τις παλιότερες τέσσερις, θέλοντας έτσι να τους αναμείξει για να μπορούν περισσότεροι να έχουν μερίδιο στη διακυβέρνηση του κράτους. Από αυτό προήλθε η φράση «δεν πρέπει να διακρίνουν τις φυλές», που λέγεται σε όσους θέλουν να εξετάσουν αν κάποιος κατάγεται από ευγενική γενιά.

Αριστοτέλης, Αθηναίων πολιτεία, 20. 4 και 21,1-2

ΓΙΑΤΙ ΨΗΦΙΣΤΗΚΕ Ο ΝΟΜΟΣ ΤΟΥ ΟΣΤΡΑΚΙΣΜΟΥ

Όταν ολοκληρώθηκαν αυτά, το πολίτευμα έγινε πολύ πιο δημοκρατικό από το αντίστοιχο του Σόλωνα. Πολλοί από τους νόμους του Σόλωνα είχαν αχρηστευθεί από το τυραννικό πολίτευμα, επειδή δεν εφαρμόζονταν. Ο Κλεισθένης, στην προσπάθειά του να ενισχύσει τη λαϊκή δύναμη, ψήφισε και τον νόμο του οστρακισμού. Ο νόμος αυτός τέθηκε σε ισχύ εξαιτίας της καχυποψίας που προκαλούσαν όλοι όσοι κατείχαν ισχυρές θέσεις. Ο Πεισίστρατος λόγω χάρη από δημοφιλή ηγέτη της και στρατηγός έγινε τύραννος.

Αριστοτέλης, Αθηναίων πολιτεία, 22. 1-3

Όστρακο που φέρει το όνομα «Μεγακλῆς Ἰπποκράτους» και έχει χρησιμοποιηθεί σε διαδικασία οστρακισμού (Αθήνα, Μουσείο Αγοράς).

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

- 1. Τι ήταν η σεισάχθεια και γιατί πήρε αυτή την ονομασία;**
- 2. Με τον Κλεισθένη, γράφει ο Αριστοτέλης, «δημοτικωτέρα πολύ τῆς Σόλωνος ἐγένετο ἡ πολιτεία». Να μεταφράσετε τη φράση και να εξηγήσετε το νόημά της.**
- 3. Τι ήταν η Εκκλησία του Δήμου; Ποιο ήταν το αντίστοιχο σώμα στο σπαρτιατικό πολίτευμα;**
- 4. Καταγράψτε με τη σειρά την εξέλιξη του πολιτεύματος (αριστοκρατία, δημοκρατία, τυραννίδα, βασιλεία) και τοποθετήστε με χρονική τάξη τα πρόσωπα που έπαιζαν ρόλο στην εξέλιξη του πολιτεύματος στην Αθήνα (Κύλωνας, Δράκοντας, Σόλωνας, Πεισίστρατος, Κόδρος).**

6. ΟΙ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΙ ΔΕΣΜΟΙ

Η ενότητα των Ελλήνων

Οι Έλληνες από παλιά έζησαν χωρισμένοι. Απλωμένοι σε έναν ευρύ γεωγραφικό χώρο δε συγκρότησαν ενιαίο κράτος με τη σημερινή έννοια του όρου. Η επαφή, όμως, με τους άλλους λαούς τους βοήθησε να αποκτήσουν σαφή ιδέα για την ενότητα τους. Μιλούσαν όλοι, με κάποιες διαφορές φυσικά, την ίδια γλώσσα και λάτρευαν τους ίδιους θεούς. Ήδη την εποχή αυτή επικρατεί και η ονομασία Έλληνες. Οι αποστάσεις που τους χώριζαν, καθώς και οι δυσκολίες της ζωής σε διάφορους τόπους ενίσχυαν ένα αίσθημα νοσταλγίας. Η ικανοποίηση του αισθήματος αυτού και η ιδέα ότι ανήκαν στον ίδιο λαό δημιούργησαν την ανάγκη συμμετοχής σε εκδηλώσεις πανελλήνιου χαρακτήρα.

ΟΙ ΚΟΙΝΟΙ ΔΕΣΜΟΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Σπαρτιάτες και Αθηναίοι συμφωνούν να αντιμετωπίσουν ενωμένοι τον περσικό κίνδυνο. Ειδικότερα, απαντώντας οι Αθηναίοι στους απεσταλμένους της Σπάρτης δηλώνουν: «Οι Έλληνες όλοι είναι από το ίδιο αίμα, έχουν την ίδια γλώσσα, έχουν ναούς και αγάλματα θεών και θυσίες όλα κοινά και συνήθειες ίδιες».

Ηρόδοτος, Ιστορία, 8. 144.

Το στάδιο της αρχαίας Ολυμπίας

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΙΣ ΟΛΥΜΠΙΑΔΕΣ

Ο υπολογισμός του χρόνου κατά Ολυμπιάδες εισήχθη στην αρχαία Ελλάδα από τον ιστορικό Τίμαιο τον Ταυρομενίτη (352-260 π.Χ.), ο οποίος κατέγραψε διάφορα γεγονότα κατά Ολυμπιάδες τις οποίες παρέβαλε προς τους καταλόγους των επώνυμων αρχόντων στην Αθήνα, των εφόρων στη Σπάρτη και των ιερειών της Ήρας στο ναό της στο Άργος. Ως πρώτη Ολυμπιάδα θεωρήθηκε εκείνη του 776 π.Χ. κατά την οποία νικητής στον αγώνα δρόμου ήταν ο Ηλείος Κόροιβος. Τη συνήθεια του Τίμαιου, να μνημονεύονται γεγονότα κατά Ολυμπιάδες, ακολούθησαν ο Πολύβιος, ο Διόδωρος κ.ά. Το σύστημα αυτό ήταν σε χρήση μέχρι τον 4ο αιώνα μ.Χ. Για να υπολογιστεί σε ποιο έτος αντιστοιχεί κάθε έτος μιας Ολυμπιάδας ακολουθείται ο εξής υπολογισμός: πολλαπλασιάζεται επί 4 ο αριθμός της προηγούμενης από τη δεδομένη Ολυμπιάδα και στο γινόμενο προστίθεται ο αριθμός του ζητουμένου έτους (1ο, 2ο, 3ο, 4ο) και το άθροισμα αφαιρείται από το 777.

Παράδειγμα: για να βρεθεί το πρώτο έτος της 46ης Ολυμπιάδας έχουμε:

$45 \times 4 = 180 + 1 = 181$, $777 - 181 = 596$. Το πρώτο έτος δηλαδή της 46ης Ολυμπιάδας ήταν το 596 π.Χ.

Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάνικα
(Το Βήμα). Βλ. λ. Ολυμπιάδα.

Μπορείτε να χρονολογήσετε τη μάχη τον Μαραθώνα (490 π.Χ.) με βάση τις Ολυμπιάδες;

Ολυμπιακοί αγώνες

Οι Ολυμπιακοί αγώνες ήταν η πιο μεγάλη συνάντηση των Ελλήνων. Στους αγώνες αυτούς, που γίνονταν κάθε τέσσερα χρόνια, έπαιρναν μέρος μόνο Έλληνες. Επίσημα άρχισαν να τελούνται το 776 π.Χ., έτος το οποίο αργότερα αποτέλεσε τη βάση για τη χρονολόγηση των γεγονότων.

Πριν από τους αγώνες, κήρυκες περιέτρεχαν την Ελλάδα και ανακοίνωναν την επικείμενη έναρξή τους. Γινόταν εκχειρία, σταματούσαν δηλαδή οι πόλεμοι και μπορούσαν έτσι οι αντιπροσωπεΐες από τις πόλεις να φθάσουν στην Ολυμπία χωρίς να διατρέξουν κανέναν κίνδυνο.

Ο αθλητής που νικούσε στεφανωνόταν με κλαδί αγριελιάς και κέρδιζε την αγάπη όλων, ενώ θριαμβευτική ήταν και η υποδοχή που του επιφύλασσε η πόλη του.

Η είσοδος γινόταν συνήθως πάνω σε άρμα, όχι από την πύλη, αλλά από ένα άνοιγμα του τείχους που το γκρέμιζαν συμβολικά, με την πεποίθηση ότι το κενό στο εξής θα το κάλυπτε ο ίδιος με την ανδρεία του. Στη Σπάρτη μάλιστα ο ολυμπιονίκης αποκτούσε το προνόμιο να πολεμάει στη μάχη δίπλα στον βασιλιά.

ΚΑΛΛΙΠΑΤΕΙΡΑ

Κάποτε, λένε, μια ηλικιωμένη γυναίκα πήγε στην Ολυμπία, μπήκε στο στάδιο, στάθηκε σε μια γωνιά και παρατηρούσε τους αθλητές που αγωνίζονταν. Όταν όμως την είδαν οι Ελλανοδίκες, της έκαναν παρατηρήσεις, γιατί τόλμησε να μπει στο στάδιο. Εκείνη τότε απάντησε: Σε ποια άλλη γυναίκα ο θεός, που λατρεύεται εδώ, έδωσε τέτοια ευκαιρία να καυχιέται πως έχει πατέρα, τρία αδέρφια ολυμπιονίκες και τώρα τον γιο της έτοιμο να αγωνιστεί;

Αισχίνης, Επιστολαί, 4. 5.

Για ποιο λόγο παρατήρησαν οι Ελλανοδίκες την Καλλιπάτειρα; Σήμερα συμβαίνει κάτι τέτοιο;

Αθλητές σε χαρακτηριστικές φάσεις. Αριστερά δρομέας, στη μέση παλαιστής και δεξιά ακοντιστής (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

Τα μαντεία

Σε όλες τις εποχές οι άνθρωποι αισθάνονταν την ανάγκη να προβλέψουν το μέλλον. Την απάντηση σε αυτό το ερώτημα οι αρχαίοι την αναζητούσαν στα μαντεία. Πιο ονομαστό μαντείο υπήρξε το μαντείο των Δελφών, το οποίο ήταν αφιερωμένο στον Απόλλωνα. Ο θεός αυτός της μαντικής έδινε τους χρησμούς μέσω της ιέρειας Πυθίας. Από τα λόγια της Πυθίας συντάσσονταν οι χρησμοί, οι οποίοι πολλές φορές είχαν αμφίσημο* νόημα. Οι απαντήσεις συνάγονταν με πλάγιο (μεταφορικό) τρόπο, γι' αυτό και ο Απόλλωνας ονομαζόταν Λοξίας. Το μαντείο απέκτησε μεγάλη φήμη. Βασιλείς από την Αίγυπτο και τη Λυδία, μάλιστα, είχαν ζητήσει τη βοήθειά του.

Ο ναός του Απόλλωνα
στους Δελφούς

ΟΙ ΧΡΗΣΜΟΙ ΤΟΥ ΜΑΝΤΕΙΟΥ

Οι ερωτώντες διατύπωναν την ερώτηση γραπτά ή προφορικά... Η Πυθία, αθέατη απ' όλους, υπνωτισμένη από το μάσημα των φύλλων δάφνης, τα λιβάνια και τους καπνούς, έδινε την απάντηση με λέξεις ασυνάρτητες, κραυγές ακατάληπτες... Η απάντηση ήταν σκοτεινή και διφορούμενη, την οποία όμως οι πιστοί ερμήνευαν με τον τρόπο που τους άρεσε και μόνο αν το

μέλλον ερχόταν αντίθετο, έβλεπε κανείς τη σωστή ερμηνεία. Έτσι δικαιολογείται το επίθετο του Απόλλωνα, Λοξίας. Ένα από τα γνωστότερα παραδείγματα αμφίβολου χρησμού είναι η απάντηση του μαντείου στον βασιλιά των Λυδών Κροίσο. Είχε ρωτήσει αν θα κέρδιζε πολεμώντας με τους Πέρσες. Ανάμεσα στα δυο βασίλεια ήταν το ποτάμι Άλυς. Το μαντείο απάντησε: Αν ο Κροίσος διαβεί τον Άλυ, θα καταστρέψει ένα μεγάλο κράτος. Ο Κροίσος ερμήνευσε τον χρησμό όπως του άρεσε, έκαμε τον πόλεμο, αλλά νικήθηκε. Τότε όλοι κατάλαβαν ότι το μαντείο εννοούσε ότι ο Κροίσος περνώντας τον Άλυ, δηλαδή κηρύσσοντας τον πόλεμο κατά των Περσών, θα καταστρέψει το δικό του κράτος.

Φ.Μ. Πέτσα, Δελφοί, εκδ. Κρήνη 1983, σ. 12

Αμφικτιονίες

Οι πόλεις που βρίσκονταν γύρω από ένα ιερό συγκροτούσαν ενώσεις, με σκοπό να ρυθμίζουν θέματα που σχετίζονταν με τη λειτουργία και την ασφάλεια του. Οι ενώσεις αυτές ονομάζονταν αμφικτιονίες. Η πιο γνωστή ήταν η αμφικτιονία των Δελφών. Κάθε πόλη συμμετείχε στην ένωση με δύο αντιπροσώπους, οι οποίοι συνεδρίαζαν δύο φορές τον χρόνο. Τα θέματα που συζητούσαν αφορούσαν όχι μόνο το ιερό, αλλά και εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής. Μια απόφαση μάλιστα, όπως αυτή που έλεγε ότι η στέρηση νερού για οποιονδήποτε λόγο από μια πόλη αποτελεί πράξη ιεροσυλίας, θεωρείται και σήμερα ως πολύ προοδευτική. Γενικά, οι αποφάσεις των αμφικτιονιών ήταν σεβαστές από όλους.

Ο αρχαιολογικός χώρος της Δωδώνης, όπου υπήρχε και το ομώνυμο μαντείο του Δία, το οποίο, κατά την παράδοση, ήταν και το αρχαιότερο.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

- 1. Βρείτε στο λεξικό της ξένης γλώσσας που διδάσκεσθε της λέξεις; αθλητής, Ολυμπιακοί αγώνες, γυμναστήριο.**
- 2. Ποιες διαφορές παρουσιάζουν οι σύγχρονοι Ολυμπιακοί αγώνες από τους αντίστοιχους αρχαίους;**
- 3. Γνωρίζετε τρόπους με τους οποίους σήμερα οι άνθρωποι προσπαθούν να μαντεύουν το μέλλον;**
- 4. Αναζητήστε απεικονίσεις αθλημάτων σε αρχαία αγγεία. Ποια από τα αθλήματα αυτά εξακολουθούν να υπάρχουν ακόμα και σήμερα;**

7. ΠΕΡΣΕΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΕΣ: ΔΥΟ ΚΟΣΜΟΙ ΣΥΓΚΡΟΥΟΝΤΑΙ

Το περσικό κράτος

Οι Πέρσες, όπως και οι Μήδοι με τους οποίους συγχωνεύθηκαν, ανήκουν στην ινδοευρωπαϊκή ομοεθνία. Ιδρυτής του περσικού κράτους θεωρείται ο Κύρος Α΄ (645-602 π.Χ.). Το μεγάλο αυτό πολυεθνικό κράτος ήταν διαιρεμένο σε σατραπείες, τις οποίες διοικούσαν οι σατράπες, αρμόδιοι για τη χρηστή διοίκηση και την είσπραξη των φόρων. Από τη φορολογία εξαιρούνταν οι Πέρσες και οι Μήδοι. Με τις συνεχείς κατακτήσεις τους οι Πέρσες είχαν θέσει τις βάσεις για μια κοσμοκρατορία.

Οι Πέρσες πίστευαν στον Αχουραμάσδα, θεό της σοφίας και της αλήθειας. Για την αλήθεια έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ο Ηρόδοτος, μάλιστα, αναφέρει ότι τα παιδιά των Περσών μάθαιναν από μικρά «να ιππεύουν, να τοξεύουν και να λένε την αλήθεια».

Επηρεασμένοι από τους παλαιότερους λαούς της περιοχής, οι Πέρσες είχαν υιοθετήσει τη σφηνοειδή γραφή.

ΚΑΚΟ ΤΟ ΨΕΜΑ

Στους Πέρσες είναι απαγορευμένο να μιλούν για πράγματα που δεν επιτρέπεται να κάνουν. Ως πιο αισχρό πράγμα θεωρούν το ψεύδος, κατόπιν το να οφείλει κανείς χρήματα. Και τούτο για πολλούς λόγους προπάντων όμως, όπως λένε, για τον λόγο ότι όποιος χρωστάει χρήματα, όλο και κάποιο ψέμα λέει.

Ηρόδοτος, Ιστορία Α. 138

Η περσική αυτοκρατορία και ο ελληνικός κόσμος περί το 480 π.Χ.

Οι Έλληνες της Μικράς Ασίας και οι Πέρσες

Οι Έλληνες της Μικράς Ασίας δημιούργησαν ένα λαμπρό πολιτισμό. Εργατικοί και δραστήριοι, ανέπτυξαν εμπορικές σχέσεις με όλους τους κατοίκους της Μεσογείου και ιδιαίτερα του Εύξεινου Πόντου, τα παράλια του οποίου είχαν οι ίδιοι αποικίσει. Η ανεξαρτησία τους, όμως, απειλήθηκε και τελικά περιορίστηκε από τους Λυδούς και αργότερα από τους Πέρσες. Υποχρεώθηκαν έτσι να πληρώνουν βαρύ φόρο και να ακολουθούν τους Πέρσες στις εκστρατείες. Η εκστρατεία των Περσών που έγινε το 513 π.Χ. εναντίον των Σκυθών στα βόρεια του Δούναβη απέτυχε. Είχε όμως ως αποτέλεσμα να τεθεί η Θράκη υπό περσικό έλεγχο.

Ιωνική επανάσταση

Η κατοχή των Στενών από τους Πέρσες εμπόδισε τους Έλληνες της Μικράς Ασίας να συνεχίσουν το εμπόριο στον ευρύ χώρο του Εύξεινου Πόντου, προκαλώντας οικονομικό μαρασμό.

ΟΙ ΙΩΝΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΙΟΛΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΥΡΟ

Οι Ίωνες και οι Αιολείς μόλις κατακτήθηκε η Λυδία από τους Πέρσες, έστειλαν αντιπροσωπεία στις Σάρδεις δηλώνοντας στον Κύρο ότι ήθελαν να γίνουν υπήκοοί του με τους ίδιους όρους που ήταν πριν με τον Κροίσο. Εκείνος, αφού άκουσε τις προτάσεις τους, τους διηγήθηκε έναν μύθο: «Ένας αυλητής βλέποντας ψάρια στη θάλασσα άρχισε να παίζει τον αυλό του, γιατί νόμιζε ότι θα βγουν στην ξηρά. Έπεσε όμως έξω στους υπολογισμούς του. Πήρε τότε ένα δίχτυ και, αφού έπιασε πάρα πολλά, τα τράβηξε έξω. Κι όταν τα είδε να πηδούν, είπε σε αυτά: Σταματήστε να χορεύετε. Όταν έπαιζα

προηγουμένως τον αυλό δεν θελήσατε να βγείτε έξω». Τον μύθο αυτό είπε στους Ίωνες και στους Αιολείς, γιατί προηγουμένως οι Ίωνες, όταν τους ζήτησε με απεσταλμένους να αποστατήσουν κατά του Κροΐσου, δεν δέχτηκαν. Τώρα μπροστά σε τετελεσμένο γεγονός ήταν πρόθυμοι να υπακούσουν. Αυτά τα έλεγε γεμάτος οργή.

Ηρόδοτος, Ιστορία, 1. 141.

Σημ.: Μετά από αυτά οι Ίωνες άρχισαν να χτίζουν τείχη και παράλληλα έστειλαν πρέσβεις στη Σπάρτη, ζητώντας βοήθεια.

Η ΜΙΛΗΤΟΣ

Η Μίλητος υπήρξε μία από τις παλαιότερες και σπουδαιότερες πόλεις της Ιωνίας, χτισμένη στις εκβολές του ποταμού Μαιάνδρου. Κατά τους αρχαίους χρόνους ήταν παραλιακή και διέθετε τέσσερα λιμάνια, ενώ σήμερα απέχει 9 χιλιόμετρα από τη θάλασσα, λόγω των προσχώσεων του ποταμού. Η παράδοση αναφέρει ότι στο β΄ μισό του 11ου αιώνα π.Χ. η πόλη αποικίστηκε από Ίωνες με αρχηγό τον Νηλέα, γιο του Κόδρου, στοιχείο που ενισχύεται από την εύρεση γεωμετρικού οικισμού. Η πόλη γνώρισε μεγάλη πνευματική και οικονομική άνθηση _ από εκεί κατάγονταν μεγάλες μορφές της αρχαίας ελληνικής διάνοησης, όπως ο Θαλής, ο Αναξίμανδρος, ο Αναξίμανης, ο Εκαταίος κ.ά. Στα τέλη του 7ου αιώνα π.Χ. εισήγαγε την κοπή νομίσματος από ήλεκτρο και ίδρυσε αποικίες, από τις οποίες σπουδαιότερες ήταν η Ναύκρατη στην Αίγυπτο, η Άβυδος και η Κύζικος στην Προποντίδα, η Αμισός, η Σινώπη, η Τραπεζούντα, ο Ολβία και η Απολλωνία στον Εύξεινο πόντο. Η Μίλητος πρωτοστάτησε στην Ιωνική

επανάσταση, που καταπνίγηκε με τη ναυμαχία της Λάδης (494 π.Χ.) και μετά την οποία η πόλη ισοπεδώθηκε από τους Πέρσες. Μετά τη ναυμαχία της Μυκάλης (479 π.Χ.) άρχισε η ανοικοδόμηση της με αφετηρία το ιερό του Απόλλωνα και τον ναό της Αθηνάς.

Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάνικα

Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη βαριά φορολογία και τη στέρηση της ελευθερίας, οδήγησε τους Μικρασιάτες Έλληνες, το 499 π.Χ., σε επανάσταση. Για να μπορέσουν όμως να αντιμετωπίσουν τις πολλαπλάσιες περσικές δυνάμεις, ζήτησαν βοήθεια από την Ελλάδα. Ανταποκρίθηκαν μόνο οι Αθηναίοι και οι Ερετριείς, στέλνοντας 25 πλοία. Οι επαναστάτες, παρά τις αρχικές επιτυχίες τους, δεν μπόρεσαν να κάμψουν την περσική αντίσταση. Το 494 π.Χ., στη ναυμαχία της Λάδης, ηττήθηκε και ο στόλος τους. Η Μίλητος, που πρωταγωνίστησε στην επανάσταση, υπέστη ολοκληρωτική κατάστροφη. Ο χαμός της Μιλήτου προξένησε μεγάλη θλίψη στην Αθήνα. Ο ποιητής Φρύνιχος παρουσίασε το έργο του «Μιλήτου Άλωσις» και έκανε τους Αθηναίους να κλάψουν με τη συμφορά που είχε βρει την ιωνική αυτή πόλη. Οι Αρχές της Αθήνας οργίστηκαν με την παράσταση και τιμώρησαν τον Φρύνιχο επιβάλλοντάς του πρόστιμο.

Αθηναίος οπλίτης
(Αθήνα, Εθνικό
Αρχαιολογικό Μουσείο)

Πέρσης τοξότης
(Παρίσι, Μουσείο
Λούβρου)

Η εκστρατεία του Μαρδόνιου

Η Ιωνική επανάσταση υπήρξε η αφορμή μιας σειράς ελληνοπερσικών συγκρούσεων που ακολούθησαν. Ο **Μαρδόνιος**, γαμπρός του βασιλιά Δαρείου, τέθηκε επικεφαλής μίας μεγάλης εκστρατείας. Το 492 π.Χ., ο στρατός του πέρασε τον Ελλήσποντο και κατευθύνθηκε προς τη Μακεδονία. Παράλληλα κινήθηκε και ο περσικός στόλος. Στην επιστροφή, όμως, μεγάλη θαλασσοταραχή προκάλεσε, κοντά στον Άθω, μεγάλη καταστροφή του στόλου. Η εκστρατεία έληξε, αφού οι

Πέρσες πέτυχαν να επαναφέρουν τη Θράκη υπό τον έλεγχο τους, ο οποίος είχε διασαλευθεί λόγω της Ιωνικής επανάστασης. Η μεγάλη σύγκρουση ανάμεσα στους Πέρσες και τους Έλληνες είχε ήδη αρχίσει.

Η μάχη του Μαραθώνα

Ο Δαρείος δεν ξέχασε ότι τους Έλληνες της Μικράς Ασίας στην επανάσταση εναντίον του βοήθησαν οι Αθηναίοι και οι Ερετριείς. Έπρεπε για τον λόγο αυτό να τιμωρηθούν. Την επιχείρηση ανέθεσε στους στρατηγούς Δάτη και Αρταφέρνη.

Το 490 π.Χ. ισχυρές περσικές δυνάμεις, πλέοντος στο Αιγαίο, αγκυροβόλησαν στην Ερέτρια, την οποία και κατέστρεψαν. Στη συνέχεια κατευθύνθηκαν στον Μαραθώνα, όπου και στρατοπέδευαν. Οι Αθηναίοι ζήτησαν βοήθεια από τους Σπαρτιάτες, οι οποίοι επικαλέστηκαν θρησκευτικούς λόγους, με αποτέλεσμα η σπαρτιατική δύναμη να φθάσει μετά τη μάχη. Οι Αθηναίοι αποφάσισαν να αντιμετωπίσουν τους Πέρσες στο σημείο όπου είχε γίνει η απόβαση. Δέκα χιλιάδες Αθηναίοι και χίλιοι Πλαταιείς που έσπευσαν να τους βοηθήσουν έμελλε να αντικρίσουν πρώτοι τον κίνδυνο. Ο στρατηγός Μιλτιάδης παρέταξε το στράτευμα του, έχοντας ενισχύσει περισσότερο τα άκρα.

Μόλις δόθηκε το σύνθημα, οι Αθηναίοι, για να αποφύγουν τα πυκνά βέλη του εχθρού, όρμησαν τρέχοντας. Το κατηφορικό έδαφος που είχαν διαλέξει τους βοήθησε να φθάσουν πιο γρήγορα στον σκοπό τους. Οι Πέρσες κυκλώθηκαν και πολλοί υποχώρησαν πανικόβλητοι προς τα καράβια. Η περιφανής ελληνική νίκη έδειξε ότι οι Πέρσες δεν ήταν ακατανίκητοι.

ΚΑΙ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΜΟΝΟ ΤΩΝ ΠΕΡΣΩΝ ΠΡΟΚΑΛΟΥΣΕ ΤΡΟΜΟ

Όταν τα στρατεύματα έλαβαν θέση και οι θυσίες έδειξαν καλά αποτελέσματα, οι Αθηναίοι, μόλις δόθηκε το σύνθημα της επίθεσης, όρμησαν τρέχοντας εναντίον των εχθρών. Το διάστημα που τους χώριζε δεν ήταν λιγότερο από οχτώ στάδια. Οι Πέρσες, όταν τους είδαν να έρχονται εναντίον τους τρέχοντας, ετοιμάζονταν να τους δεχτούν και προς στιγμή νόμισαν ότι οι Αθηναίοι έχασαν τα λογικά τους. Τους έβλεπαν να είναι λίγοι και, παρά το γεγονός αυτό, να ορμούν κατά πάνω τους, χωρίς μάλιστα να διαθέτουν ιππικό και τοξότες. Αυτά έβαλαν με το νου τους οι βάρβαροι. Οι Αθηναίοι, όταν άρχισε η σύγκρουση, πολεμούσαν γενναία. Πρώτοι, απ' όσο ξέρουμε, όρμησαν εναντίον των βαρβάρων και πρώτοι άντεξαν να αντικρύσουν την περσική ενδυμασία και αυτούς που τη φορούσαν. Ως τότε και το όνομα μόνο των Μήδων προκαλούσε τρόμο στους Έλληνες.

Ηρόδοτος, Ιστορία, 6. 112

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

- 1. Ποια το αίτια και ποια η αφορμή των Περσικών πολέμων,**
- 2. Να καταγράψετε και να συζητήσετε τους λόγους που έκαναν τους Αθηναίους να αντιδράσουν ιδιαίτερα για την καταστροφή της Μιλήτου (συμβουλευθείτε και το σχετικό παράθεμα).**
- 3. Ποιους ονόμαζαν οι αρχαίοι Έλληνες βαρβάρους; Γιατί; Τι σημαίνει σήμερα η λέξη;**

8. Η ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΣΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΣΗΣ

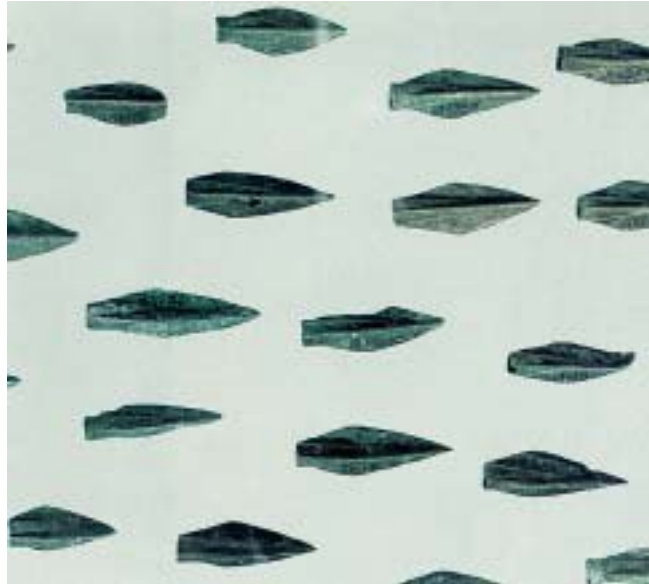
Η εκστρατεία του Ξέρξη

Η ήττα των Περσών στον Μαραθώνα προκάλεσε μεγάλη δυσαρέσκεια στην Περσία. Ο βασιλιάς Ξέρξης, γιος του Δαρείου, οργάνωσε μεγάλη εκστρατεία και ανέλαβε ο ίδιος την αρχηγία. Στην Ελλάδα, όταν έγινε γνωστή η δύναμη της περσικής στρατιάς, προκλήθηκε πανικός. Ήδη, όμως, οι Έλληνες, επειδή υποψιάζονταν τις περσικές προθέσεις, είχαν αποφασίσει από το προηγούμενο έτος (συνέδριο Ισθμού, 481 π.Χ.) να αμυνθούν ενωμένοι σε περίπτωση εισβολής.

Η μάχη των Θερμοπυλών

Στο μεταξύ ο Ξέρξης προχωρούσε μέσω Θράκης και Μακεδονίας χωρίς να συναντήσει κανένα εμπόδιο. Την κίνηση του συνόδευε και ο στόλος, πλέοντας στο Αιγαίο. Στα στενά των Θερμοπυλών, το 480 π.Χ., επέλεξαν οι Έλληνες να αντιμετωπίσουν τους Πέρσες. Ο ελληνικός στόλος, για να εμποδίσει περσική απόβαση, έπλευσε στο Αρτεμίσιο της Εύβοιας. Ο Ξέρξης, φθάνοντας στις Θερμοπύλες, ζήτησε από τον αρχηγό των Ελλήνων Λεωνίδα, βασιλιά της Σπάρτης, να παραδώσει τα όπλα. Η αυθόρμητη απάντηση του «μολών λαβέ» (έλα να τα πάρεις) επρόκειτο να μείνει στην ιστορία ως διαχρονικό δείγμα απaráμιλλης γενναιότητας. Οι προσπάθειες των Περσών να καταβάλουν την αντίσταση των Ελλήνων απέτυχαν. Από τη δύσκολη θέση έβγαλε τους Πέρσες ο Εφιάλτης, κάτοικος της περιοχής, ο οποίος τους οδήγησε από ένα μονοπάτι στα νώτα των Ελλήνων. Πριν ολοκληρωθεί η

κύκλωση, ο Λεωνίδας έδωσε εντολή στους συμπολεμιστές του να αποχωρήσουν. Έμειναν με τη θέλησή τους 700 Θεσπιείς που έπεσαν μαζί με τους 300 Σπαρτιάτες.

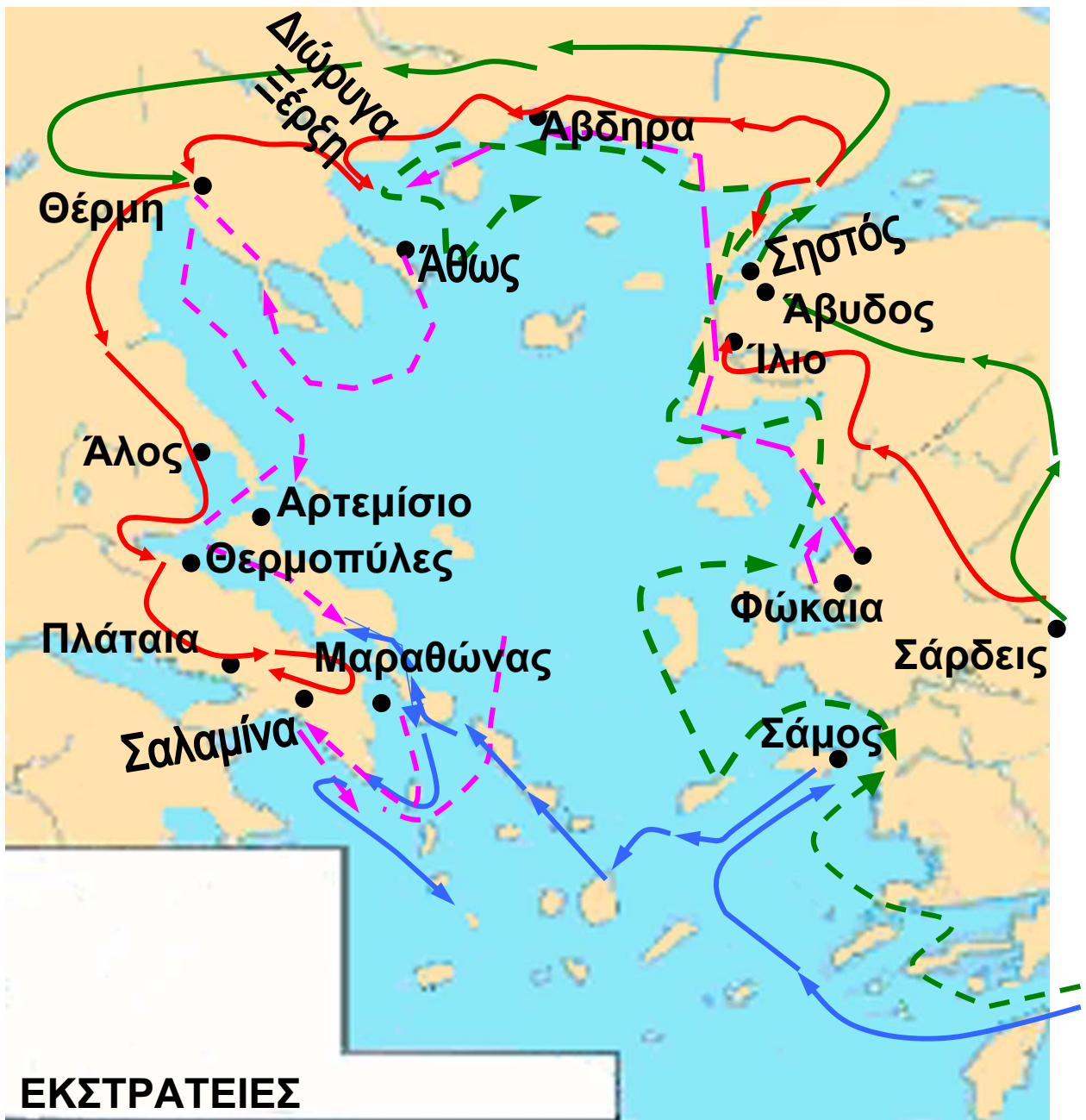
Αιχμές περσικών βελών (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο). Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών στις Θερμοπύλες βρέθηκαν πολλές τέτοιες αιχμές, έτσι που να επιβεβαιώνεται η ρήση ότι η μάχη έγινε «υπό σκιάν». Οι Πέρσες φαίνεται ότι εξόντωσαν τους υπερασπιστές των Θερμοπυλών χτυπώντας τους από απόσταση με βέλη.

ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΣΙΜΩΝΙΔΗ

ἽΩ ξεῖν' ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις ὅτι τῆδε κείμεθ' ἀποκτεινόμενοι πρὸς τοὺς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

Ξένη, περὶ στους Λακεδαιμονίους ὅτι ἐδῶ εἴμαστε θαμμένοι, πιστοὶ στις ἐντολές τους.

Τι ἦταν τα ἐπιγράμματα;

ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΕΣ

Μαρδόνιου		στρατός
		στόλος
Δάτη και Αρταφέρνη		στόλος
Ξέρξης		στρατός
		στόλος

Η ναυμαχία της Σαλαμίνας

Ο Ξέρξης προχώρησε και έφθασε στην Αθήνα, την οποία είχαν εγκαταλείψει οι περισσότεροι κάτοικοί της.

Ο ελληνικός στόλος άφησε το Αρτεμίσιο και στάθηκε στο στενό της Σαλαμίνας. Εκεί, με πρόταση του μεγαλοφυούς στρατηγού των Αθηναίων Θεμιστοκλή, αποφασίστηκε να γίνει η σύγκρουση με τον περσικό στόλο.

Οι Πέρσες στον περιορισμένο χώρο δε θα μπορούσαν να παρατάξουν όλη τους τη δύναμη. Όταν δόθηκε το σύνθημα της επίθεσης, τα ελληνικά πλοία επιτέθηκαν με ορμή και κατάφεραν να κυριαρχήσουν.

Όταν τελείωσε η ναυμαχία, ο χώρος είχε καλυφθεί από τα συντρίμια των περσικών πλοίων. Ο Ξέρξης εγκατέλειψε την Ελλάδα. Άφησε, όμως, πίσω του τον στρατηγό Μαρδόνιο με αρκετές χιλιάδες στρατό να συνεχίσει την προσπάθεια.

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ

Φαίνεται πως τα πολιτικά τράβηξαν τον Θεμιστοκλή γρήγορα και ζωηρά και έντονη ορμή τον κυρίευσε για τη δόξα... Κι ήταν τόσο παράφορος για τη δόξα ώστε νέος ακόμα, όταν έγινε η μάχη εναντίον των βαρβάρων στον Μαραθώνα και διαφημίστηκε η στρατηγία του Μιλτιάδη, αυτός φαινόταν σκεπτικός πολλές φορές, και τις νύχτες έμενε άγρυπνος, δεν πήγαινε στα συνηθισμένα συμπόσια κι έλεγε σε εκείνους που τον ρωτούσαν κι απορούσαν για την αλλαγή της ζωής του, πως δεν τον άφηνε να κοιμηθεί το τρόπαιο του Μιλτιάδη. Γιατί οι μεν άξιοι νόμιζαν πως η ήττα των βαρβάρων στον Μαραθώνα ήταν το τέλος του πολέμου, ενώ ο Θεμιστοκλής πως ήταν η αρχή μεγαλυτέρων αγώνων και γι' αυτούς ετοίμαζε πάντοτε τον εαυτό του για το συμφέρον ολόκληρης της Ελλάδος.

Πλούταρχος, Θεμιστοκλής 3 (μετ. Αθηνάς Καλογεροπούλου)

ΕΝΑΣ ΠΕΡΣΗΣ ΑΓΓΕΛΙΑΦΟΡΟΣ ΑΦΗΓΕΙΤΑΙ ΣΤΗΝ ΠΕΡΣΙΚΗ ΑΥΛΗ ΤΗ ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΗΣ ΣΑΛΑΜΙΝΑΣ.

Όταν με τ' άσπρα τ' άτια της η μέρα
φωτοπλημμύριστη άπλωσε σ' όλο τον κόσμο,
μια πρώτα ακούστηκε απ' το μέρος των Ελλήνων
βουή τραγουδιστά με ήχο φαιδρό να βγαίνει
και δυνατ' αντιβούιζαν μαζί και οι βράχοι
του νησιού γύρω, ενώ τρομάρα τους βαρβάρους
έπιασεν όλους, που έβλεπαν πως γελάστηκαν.

Γιατί δεν ήταν για φευγιό που έψαλλαν τότε
σεμνόν παιάνα οι Έλληνες, μα σαν να ορμούσαν
μ' ολόψυχη καρδιά στη μάχη, ενώ όλη ως πέρα
τη γραμμή των της σάλπιγγας φλόγιζε ο ήχος.
Κι αμέσως τα πλαταγιαστά με μιας κουπιά τους
χτυπούνε με το πρόσταγμα τη βαθιάν άρμη
και δεν αργούνε να φανούν όλοι μπροστά μας.

Το δεξί πρώτο, σε γραμμή, κέρας ερχόταν
μ' όλη την τάξη, κι έπειτα κι ο άλλος στόλος
από πίσω ακλουθά. και τότε ήταν ν' ακούσεις
φωνή μεγάλη από κοντά: «Εμπρός, των Ελλήνων
γενναία παιδιά! να ελευθερώσετε πατρίδα,
τέκνα, γυναίκες και των πατρικών θεών σας
να ελευθερώσετε τα ιερά και των προγόνων
τους τάφους· τώρα για όλα 'ναι που πολεμάτε».

Αισχύλος, Πέρσες στ. 386-405 (μετάφρ. Γ. Γρυπάρη)

Η μάχη των Πλαταιών

Ο Μαρδόνιος κατευθύνθηκε προς τη Θεσσαλία για να ξεχειμωνιάσει. Από εκεί προσπάθησε με υποσχέσεις να πάρει με το μέρος του τους Αθηναίους. Οι Αθηναίοι αρνήθηκαν. Στις αρχές του καλοκαιριού του 479 π.Χ. ο Μαρδόνιος εισέβαλε ξανά στην Αθήνα.

Βρήκε, όμως, την πόλη έρημη. Βάδισε τότε προς τις Πλαταιές. Εκεί αποφάσισε να δώσει τη μάχη (479 π.Χ.). Οι Έλληνες υπό τον Σπαρτιάτη βασιλιά Πausανία πέτυχαν ολοκληρωτική νίκη.

Η ναυμαχία της Μυκάλης

Την ίδια ημέρα που έγινε η μάχη των Πλαταιών, λέγεται ότι ένας άλλος Σπαρτιάτης, ο Λεωτυχίδης, νίκησε τα υπολείμματα του περσικού στόλου στα ανοικτά της Μυκάλης. Η μεγάλη σύγκρουση Ελλήνων και Περσών είχε λάβει τέλος.

ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

Οι επικές αυτές συγκρούσεις ματαίωσαν την επεκτατική πολιτική των Περσών. Πολλές ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας ανέκτησαν την ελευθερία τους. Οι νίκες τόνωσαν την αυτοπεποίθηση των Ελλήνων. Ένας άνεμος δημιουργίας έπνευσε και μια νέα περίοδος ανέτειλε. Οι Έλληνες επιδόθηκαν σε έργα ειρήνης και προόδου, που κινούν έως σήμερα τον θαυμασμό.

Νόμισμα που έκοψαν οι Αθηναίοι μετά τους Περσικούς πολέμους (Βερολίνο, Αρχαιολογικό Μουσείο). Πάνω στην περικεφαλαία της Αθηνάς εικονίζεται κλαδί ελιάς, σύμβολο της νίκης.

Σκηνή από τη μάχη των Πλαταιών.
Έλληνας πολεμιστής συγκρούεται με Πέρση ιππέα.
Παράσταση από τη ζωφόρο του ναού της Αθηνάς Νίκης
(Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο). Είναι η πρώτη φορά που
εικονίζεται σε ναό πολεμική σκηνή.

Μπορείτε να δώσετε τη δική σας εξήγηση γιατί υπάρχει η παράσταση αυτή στον ναό;

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Ποιος ήταν ο Εφιάλτης; Με ποιες σημασίες χρησιμοποιούμε σήμερα τη λέξη;
2. «Τιμή σ' εκείνους όπου στην ζωήν των όρισαν και φυλάγουν Θερμοπύλες». Ποιο το γενικότερο νόημα των στίχων αυτών του Κ. Καβάφη; Στην απόδοση του νοήματος να λάβετε υπόψη τη σημασία των χρόνων «όρισαν» (αόριστος) και «φυλάγουν» (ενεστώτας) καθώς και του συνδέσμου «και».
3. Ποια τα αίτια και τα αποτελέσματα της νίκης των Ελλήνων επί των Περσών;

9. ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Την αρχαϊκή εποχή οι ποιητές στρέφονται από την εξιστόρηση των θαυμαστών κατορθωμάτων των προγόνων (ομηρικά ηρωικά έπη) στη διδακτική ποίηση του Ησίοδου. Η ποίησή του εξιστορεί τη δημιουργία του κόσμου και την επικράτηση των θεών του Ολύμπου (Θεογονία) και δίνει συμβουλές και οδηγίες για τη ζωή και την ηθική των ανθρώπων (Έργα και Ημέραι). Κέντρο της ποίησης γίνεται πια η ειρήνη αντί του πολέμου. Αργότερα θα επικρατήσει η λυρική ποίηση. Τα ποιήματα αυτά άδονταν από τους δημιουργούς τους ή από ομάδες τραγουδιστών (χορική ποίηση) με τη συνοδεία μουσικής, λύρας ή φλογέρας (αυλού). Οι λυρικοί ποιητές ενδιαφέρονται περισσότερο για τον εσωτερικό ψυχικό κόσμο και τα συναισθήματα των ανθρώπων. Έτσι, άλλοτε υμνούν τους θεούς, τους αθλητές και τις νίκες τους στους πανελλήνιους αγώνες, καθώς και τα στρατιωτικά κατορθώματα και τις πεripέτειες, και άλλοτε περιγράφουν τις χαρές και τις λύπες του έρωτα και τη χαρά της ζωής· άλλοτε πάλι επαινούν τις πολιτικές αρετές ή σατιρίζουν τα ελαττώματα και τις αδυναμίες των ανθρώπων. Πολλά μεγάλα ονόματα ποιητών έχουν ξεχωρίσει την εποχή αυτή και η μεγάλη φήμη τους διατηρείται ζωντανή μέχρι σήμερα. Ο Αρχίλοχος από την Πάρο, ο Σιμωνίδης από την Κέα, ο Μίμνερμος από την Κολοφώνα, ο Αλκαίος και η Σαπφώ από τη Λέσβο, ο Αλκμάν στη Σπάρτη και ο Πίνδαρος από τη Βοιωτία είναι οι πιο γνωστοί ποιητές αυτής της περιόδου που ακούστηκαν και διαβάστηκαν με συγκίνηση και θαυμασμό από τους αρχαίους χρόνους μέχρι τη σημερινή εποχή.

**ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΠΟΙΗΜΑ
ΤΟΥ ΑΛΚΑΙΟΥ
«ΤΑ ΔΕΙΝΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ»**

**Μα βέβαια και για μας μικρό δε βγήκε
κακό: γιατί μια τρέλ' από τα ουράνια
στέλνοντας κάτω ο Δίας, σ' έναν αγώνα
που μαύρον θρήνον έσυρε, πολλούς
ξεσήκωσε λεβέντες διαλεγμένους
για πόλεμο, έναν κι έναν, που μεγάλη
η δόξα τους πολύ μακριά έχει φτάσει.
Γιατί ψυχές αντρίκιες αυτοί, κάστρο
της πολιτείας, ορθώθηκαν αγνάντι
καθώς Εκείνος το' θελε: και τότε
πολλούς η μοίρα βρήκε του θανάτου,
και οι άλλοι, όσοι σωθήκαμε, γεμάτοι
πληγές είχαμε μείνει αιματωμένες.**

μετάφραση Παναγή Λεκατσά

**από το βιβλίο του Θανάση Μητσόπουλου «Ανθολογία
της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας» (1966), σελ. 103**

**(Σημ. Ο τίτλος του ποιήματος, όπως και αυτοί των
επόμενων, οφείλονται στους μεταφραστές).**

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΣΠΙΔΑ ΤΟΥ ΑΧΙΛΛΕΑ (ΙΛΙΑΔΑ, Σ, 478–490)

**Σε μετάφραση Αλέξανδρου Πάλλη
Από το βιβλίο του Θανάση Μητσόπουλου «Ανθολογία
της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας»
(1966), σελ. 37**

**...Και πρώτα αρχίνησε μεγάλη ασπίδα στέρια,
πλουμιά ως την άκρη, και λαμπρό της έβαλε στεφάνι
τρίκλωνο γύρω αστραφτερό με το λουρί ασημένιο.
Ταύρου πετσί είχε ο δίσκος της πεντάδιπλο, και μέσα
του σκάλιζε άθια ένα σωρό με τη σοφή του τέχνη.
Έφτιασε μέσα εκεί τη Γης, μέσα γιαλό και Ουράνια,
Ήλιο εκεί μέσα ακούραστο, γιομόφωτο Φεγγάρι,
Κι όλα τα ζούδια τ' ουρανού πούχει στεφάνι γύρω,
Βροχάστερα και Κυνηγό λαμπρόφεγγο και Πούλια,
Κι' Αρκούδα που πολλοί θνητοί κι' Αμάξι τηνε κράζουν
που πάντα αφτού κλωθογυρνάει τον Κυνηγό θωρώντας
και μόνη αφτή μέσ' του Ωκιανού δε λούζεται το κύμα.**

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΗΣ ΣΑΠΦΟΥΣ «ΒΑΣΙΛΕΨΕ ΤΟ ΦΕΓΓΑΡΙ»

**Το φεγγαράκι εμίσεψε
μεσάνυχτα σημαίνει,
Οι ώρες φεύγουν και περνούν
κι εγώ κοιμάμαι μόνη...**

**Μετάφραση Αργύρη Εφταλιώτη
Από το βιβλίο του Θανάση Μητσόπουλου «Ανθολογία
της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας» (1966), σελ. 108**

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΗΣ ΣΑΠΦΟΥΣ «ΧΑΡΙΤΩΜΕΝΟ ΔΑΣΟΣ»

.....Χαριτωμένο δάσος
όλο μηλιές: μέσα οι βωμοί καπνίζουν
απ' το λιβάνι.
Νερά κατάκρυα ανάμεσα στα κλώνια
κελαϊδούν: απ' τα ρόδα γύρω ο τόπος
ολόσκιωτος: βαθύ τον ύπνο χύνουν
τα φύλλα ως σειούνται.
Στο λιβάδι, όπου βόσκουν τα πουλάρια,
οι ανοιξιάτικοι ανθοί θρασομανούνε:
γλυκό σα μέλι το άνηθο ευωδιάζει
(και το τριφύλλι).
Έλα Αφροδίτη, εδώ στεφανωμένη
να σμίξεις με νερό και στο τραπέζι
το νέχταρ να κεράσεις σε ποτήρια
μαλαματένια.

Μετάφραση Ιωάννη Κακριδή
Από το βιβλίο του Θανάση Μητσόπουλου «Ανθολογία
της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας» (1966), σελ. 107

Ξεχωριστοί πνευματικοί άνθρωποι, όπως ο **Θαλής**, ο **Αναξίμανδρος** και ο **Αναξίμένης** από τη Μίλητο, ο **Ηράκλειτος** από την Έφεσο, ο **Πυθαγόρας** από τη Σάμο και πολλοί άλλοι ακόμη, προσπαθούν να κατανοήσουν με λογικό και όχι με μυθικό τρόπο τη δημιουργία του κόσμου και το νόημα της ζωής και να εξηγήσουν τα φυσικά φαινόμενα. Αναπτύσσονται λοιπόν η φιλοσοφία, η αστρονομία, η γεωγραφία, η μετεωρολογία και τα μαθηματικά. Ο Θαλής κατόρθωσε, μάλιστα, να προβλέψει την έκλειψη του ήλιου που έγινε στις ημέρες του και

ο μαθητής του Αναξίμανδρος να σχεδιάσει τον πρώτο χάρτη του ουρανού και της γης.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟ

Απόσπ. 22

Πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστί, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε τοὺς δὲ ἄνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλευθέρους.

(Ο πόλεμος είναι πατέρας όλων, όλων βασιλιάς. Άλλους ανέδειξε σε θεούς και άλλους σε ανθρώπους, άλλους έκανε δούλους και άλλους ελεύθερους.)

Απόσπ. 40

Δεν μπορούμε να μπούμε δυο φορές στο ίδιο ποτάμι, κατά τον Ηράκλειτο, ούτε ν' αγγίξουμε δυο φορές μια ουσία θνητή, γιατί σκορπίζεται και πάλι μαζεύεται με την οξύτητα και την ταχύτητα της μεταβολής, (και μάλιστα όχι πάλι, ούτε αργότερα, αλλά ταυτόχρονα εμφανίζεται και χάνεται) και πλησιάζει και απομακρύνεται.

J. Brun (επιμ.), Ηράκλειτος, μτφρ. Σ. Διαμαντή.
Μετάφραση αυθεντικών αποσπασμάτων από Π. Γκέκα,
εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1994

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Ποιο είναι το περιεχόμενο της διδακτικής ποίησης;
2. Να συγκριθεί το απόσπασμα του ομηρικού έπους με εκείνα της λυρικής ποίησης που παρατίθενται με βάση το περιεχόμενό τους.

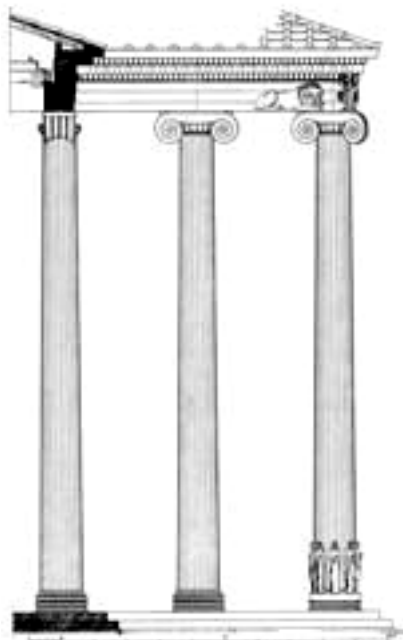
10. Η ΤΕΧΝΗ

Η αρχαϊκή περίοδος σφραγίζεται από δύο κορυφαίες δημιουργίες: α) την ανέγερση λίθινων ναών και β) τη δημιουργία λίθινων αγαλμάτων σε φυσικό και υπερφυσικό μέγεθος. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η επίδραση της τέχνης της Ανατολής και της Αιγύπτου στην ελληνική αρχαϊκή τέχνη.

Την εποχή αυτή οικοδομούνται οι πρώτοι πραγματικά μνημειακοί ναοί της αρχαίας Ελλάδας που θα επηρεάσουν την αρχιτεκτονική όλου του κόσμου μέχρι και τις ημέρες μας. Ο ελληνικός ναός χτίζεται τώρα από πέτρα και συχνά από μάρμαρο. Στο βασικό σχήμα του θυμίζει το μυκηναϊκό μέγαρο, αφού αποτελείται συνήθως από έναν ανοικτό προθάλαμο –πρόναο– με δύο κίονες, και ένα κυρίως δωμάτιο, τον σηκό. Όταν μάλιστα προστεθεί ένα παρόμοιο ανοικτό δωμάτιο πίσω –ο οπισθόδομος– και ακόμη περισσότερο, μία κιονοστοιχία γύρω από το κτίριο –το πτερό–, οι ναοί γίνονται μεγαλοπρεπέστεροι και εντυπωσιακότεροι. Οι ναοί της αρχαϊκής περιόδου χτίζονται σε δύο ρυθμούς, τον δωρικό που διαμορφώθηκε στα δωρικά κέντρα της Πελοποννήσου και τον ιωνικό που αποκρυσταλλώθηκε στα ιωνικά κέντρα του Αιγαίου και της Μικρής Ασίας. Οι ρυθμοί ξεχωρίζουν προπάντων από τους κίονες. Ο δωρικός είναι πιο κοντός, βαρύς και αυστηρός, ενώ ο ιωνικός είναι ψηλότερος, κομψότερος με πλούσια διακόσμηση στην επάνω απόληξη του –στο κιονόκρανο–, που αναγνωρίζεται εύκολα από τις έλικες στις οποίες καταλήγει. Ανάγλυφα και ολόγλυφα λιοντάρια και μυθολογικά τέρατα, καθώς και μυθολογικά θέματα διακοσμούν συχνά το επάνω μέρος των ναών· πρόκειται για τα αρχιτεκτονικά γλυπτά.

*Αναπαράσταση ναού δωρικού ρυθμού.
Ο ναός της Αρτέμιδος-Γοργούς στην Κέρκυρα
(580 π.Χ.).*

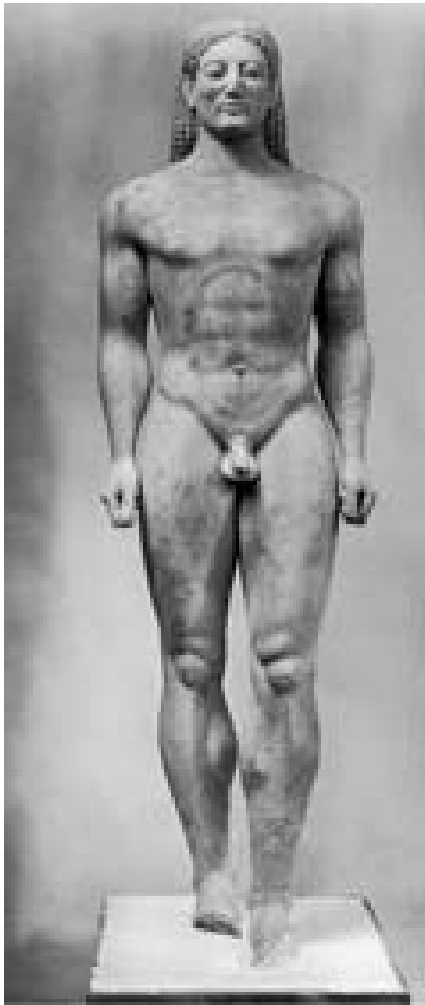
*Αναπαράσταση μέρους
του ιωνικού αρχαϊκού ναού
του Απόλλωνα στα Δίδυμα
της Μιλήτου (6ος αιώνας π.Χ.).*

Την εποχή αυτή δημιουργούνται τα πρώτα μεγάλα αγάλματα από ασβεστόλιθο στην Κρήτη και από μάρμαρο στη Νάξο. Τα εμπορικά ταξίδια στην Αίγυπτο και η αφθονία μαρμάρου στη Νάξο έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στη γέννηση της μεγάλης γλυπτικής στα κέντρα αυτά. Οπωσδήποτε όμως και η συγκέντρωση πλούτου από τους αριστοκράτες και τις πόλεις ήταν βασική προϋπόθεση για τη γέννηση της μεγάλης γλυπτικής, αφού το κόστος ενός μαρμάρινου αγάλματος ήταν υπέρογκο. Για ένα άγαλμα φυσικού μεγέθους έπρεπε να

εργαστεί ένας γλύπτης με τους βοηθούς του για έναν τουλάχιστον χρόνο.

Οι ανθρώπινες μορφές παριστάνονται από την αρχή τυποποιημένες και ακίνητες. Οι νεαροί άνδρες – κούροι– παριστάνονται ορθοί, γυμνοί, με καλογυμνασμένα σώματα και πλούσια κόμη· οι νεαρές κοπέλες – κόρες– ορθές, κομψά ντυμένες, καλοχτενισμένες, στολισμένες με πλήθος κοσμημάτων· οι άρχοντες και οι αξιόσεβαστες γυναίκες (οικοδέσποινες και ιέρειες) καθιστοί σε θρόνους και σκαμνιά· οι συμποσιαστές μισοξαπλωμένοι σε ανάκλιτρα. Υπάρχουν επίσης αγάλματα ντυμένων κούρων, κούρων με προσφορές στους θεούς (αναθέτες), ιππέων, πολεμιστών, μυθικών τεράτων, όπως οι σφίγγες και οι σειρήνες, προσωποποιήσεων της ιδέας της νίκης (Νίκες), διαφόρων ζώων (λιοντάρια, άλογα, πουλιά κ.ά.). Δε λείπουν βέβαια και τα αγάλματα θεών.

Οι νεότεροι παριστάνονται όπως οι κούροι (Απόλλωνας) και οι κόρες (Αθηνά, Άρτεμη, Ήρα), ενώ οι θεοί που βρίσκονταν σε ώριμη ηλικία (Δίας, Διόνυσος), όπως οι ντυμένοι κούροι. Ωστόσο, οι θεοί διακρίνονται εύκολα από τα χαρακτηριστικά σύμβολα της θεϊκής δύναμής τους: τόξο, βέλος ή μουσικό όργανο για τον Απόλλωνα, κεραυνός για τον Δία κ.ά. Όλες οι μορφές στέκουν ακίνητες απέναντι στον θεατή, με μόνο σημάδι κίνησης την προβολή του αριστερού ποδιού, και δράσης, ανάλογα με το θέμα, το λύγισμα των χεριών. Σπουδαία έργα τέχνης είναι και οι ανάγλυφες επιτάφιας πλάκες –επιτύμβιες στήλες.

Κούρος από νεκροταφείο της Αναβύσσου (530 π.Χ.).
Η επιγραφή στη βάση του αγάλματος λέει: «Στάσου και κλάψε μπρος στο μνήμα του νεκρού Κροΐσου που θανάτωσε ο βίαιος Άρης καθώς πολεμούσε στην πρώτη γραμμή».

Άγαλμα της κόρης Φρασίκλειας (550-540 π.Χ.).

Στη βάση του αγάλματος διαβάζουμε: «Μνήμα της Φρασίκλειας. Θα καλούμαι για πάντα κόρη, αφού οι θεοί αντί για γάμο μου όρισαν αυτό το όνομα. Με έφτιαξε ο Αριστίων ο Πάριος».

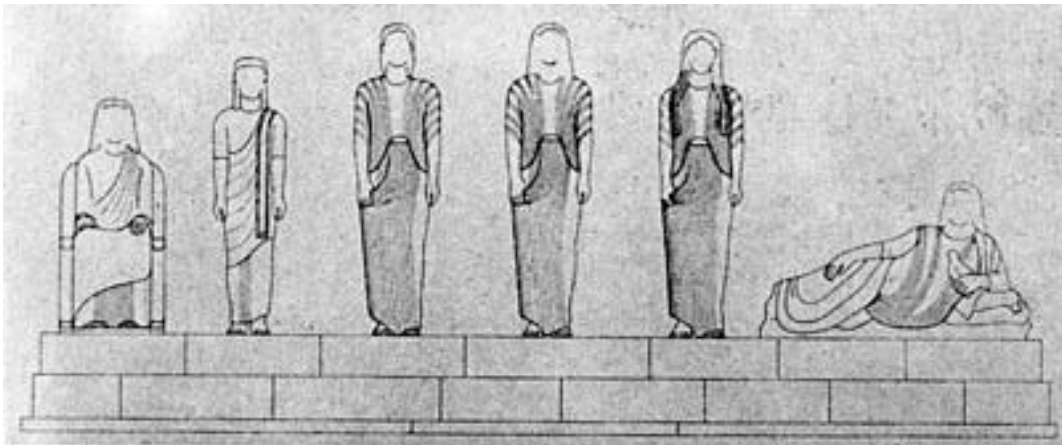
Μεγάλη είναι η άνθηση της κεραμικής στους αρχαϊκούς χρόνους. Η γεωμετρική διακόσμηση δίνει τώρα τη θέση της στη φυτική, που επηρεάζεται έντονα από την Ανατολή, και στην εικονιστική – σκηνές από τον μύθο και την καθημερινή ή θρησκευτική ζωή. Μεγάλα κέντρα, όπως η Κόρινθος τον 7ο και η Αθήνα τον 6ο αιώνα π.Χ., εφευρίσκουν νέες τεχνικές για τη διακόσμηση των αγγείων. Μία σπουδαία τεχνική, επηρεασμένη από τη διακόσμηση των χάλκινων αγγείων, είναι η μελανόμορφη, στην οποία οι μορφές και τα κοσμήματα βάφονται ολόμαυρα πάνω στην κοκκινωπή επιφάνεια των αγγείων, ενώ οι λεπτομέρειες δηλώνονται με χάραξη. Τα τελευταία χρόνια της αρχαϊκής περιόδου εμφανίζεται και η ερυθρόμορφη τεχνική που είναι η αντίστροφη της μελανόμορφης. Τώρα οι μορφές είναι κόκκινες πάνω στη μαύρη γυαλιστερή επιφάνεια των αγγείων. Πλήθος νέων διακοσμητικών θεμάτων, σκηνές από την καθημερινή και τη θρησκευτική ζωή, αλλά κυρίως από τη μυθολογία, διακοσμούν τις επιφάνειες των ποικιλόμορφων μικρών και μεγάλων αγγείων και στις δύο τεχνικές.

Συγχρόνως ανθίζουν η μεταλλοτεχνία, η μικροτεχνία*, τα ειδώλια από πηλό και χαλκό. Η ευημερία και το καλό γούστο διαπιστώνονται σε κάθε εκδήλωση της ζωής.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

- 1. Να αναγνωριστούν οι τύποι των αρχαϊκών αγαλμάτων των εικόνων.**
- 2. Ποια είναι η σημασία των παραστάσεων στα αγγεία για την γνωριμία με την ζωή των ανθρώπων της εποχής εκείνης;**
- 3. Περιγράψτε τις διαφορές του δωρικού από τον ιωνικό ρυθμό. Αναφέρετε αρχαίους ναούς που έχετε επισκεφθεί.**

4. Πού διαπιστώνεται η επίδραση της αρχαίας αρχιτεκτονικής μετά από την αρχαιότητα; Να συγκεντρώσετε φωτογραφίες από οικοδομήματα σε διάφορες χώρες του κόσμου που αντανακλούν αυτή την επίδραση.

Αναπαράσταση των αγαλμάτων μιας οικογένειας από τη Σάμο: ο συμποσιαστής πατέρας σε ανάκλιτρο δεξιά, η μητέρα καθιστή αριστερά, και ανάμεσά τους τα παιδιά τους, ο γιος (ντυμένος κούρος) και οι τρεις κόρες. Έργο του Γενέλεω. (Σάμος και Βερολίνο)

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Ο ελληνισμός απλώνεται στον χώρο του Εύξεινου Πόντου και της Μεσογείου. Η επαφή με τους άλλους ανθρώπους δίνει την ευκαιρία για οικονομική και πνευματική ανάπτυξη. Η λογική εξήγηση των μεγάλων προβλημάτων κερδίζει έδαφος εις βάρος της μυθικής. Ο περσικός κίνδυνος ενώνει πιο στενά τους Έλληνες, γεγονός που τους επιτρέπει να εξέλθουν νικητές. Η αίσθηση της υπεροχής που δημιουργήθηκε αποτυπώνεται και στην τέχνη με τη δημιουργία ανεπανάληπτων έργων.

Άσκηση αυτοαξιολόγησης

1. Να συνδυαστούν ανά δύο οι παρακάτω λέξεις:

άγαλμα νεαρού άνδρα
ανάγλυφο
εξουσία
κοσμήματα
αγγεία
έλικες

στήλη
κόρη
κούρος
θρόνος
κιονόκρανο
μελανόμορφη τεχνική

Μελανόμορφος αθηναϊκός αμφορέας.
Ο Ηρακλής φονεύει τον κένταυρο
Νέσσο (λαιμός). Οι Γοργόνες κυνηγούν
τον Περσέα που αποκεφάλισε την
αδερφή τους. (Αθήνα, Εθνικό
Αρχαιολογικό Μουσείο)

Μελανόμορφο κορινθιακό
μυροδοχείο (αρύβαλλος).
Με τα πολύ μικρά και κομψά
αυτά αγγεία που διακοσμούνται
με παραστάσεις ζώων, φυτών,
σκηνές κυνηγιού, πολεμικές κ.α.,
εξάγονταν αρωματικά έλαια σε
όλη τη Μεσόγειο. 7ος αιώνας π.Χ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 1ου ΤΟΜΟΥ

I. Η ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΛΙΘΟΥ	5
1. Η Παλαιολιθική και η Μεσολιθική εποχή	6
2. Η Νεολιθική εποχή.....	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ	21
1. Οι λαοί και οι πολιτισμοί της Εγγύς Ανατολής	22
2. Ο Κυκλαδικός πολιτισμός.....	39
3. Ο Μινωικός πολιτισμός.....	43
4. Η θρησκεία και η τέχνη των Μινωιτών	50
5. Ο Μυκηναϊκός κόσμος.....	56
6. Η Μυκηναϊκή θρησκεία και τέχνη	66
II. ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ	72
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1100 ΕΩΣ ΤΟ 800 π.Χ.	72
1. Οι Μεταβατικοί χρόνοι	73
2. Η πολιτισμική αναγέννηση	80
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄: ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ (800 - 479 π.Χ.)	85
1. Αποικιακή εξάπλωση	86
2. Η πόλη-κράτος και η εξέλιξη του πολιτεύματος	92
3. Η Σπάρτη	99
4. Αθήνα: Από τη Βασιλεία στην Αριστοκρατία	105
5. Αθήνα: πορεία προς τη Δημοκρατία	110
6. Οι Πανελλήνιοι Δεσμοί	116
7. ΠΕΡΣΕΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΕΣ:	
Δύο κόσμοι συγκρούονται.....	123
8. Η οριστική απομάκρυνση της περσικής επίθεσης	131
9. Τα Γράμματα.....	138
10. Η Τέχνη	143

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.